

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM
DALI

MUSA TAŞMUHAMMEDOĞLU AYBEK'İN "BOLA ALİŞER" ADLI
HİKAYESİ
(ÇEVİRİ – İNCELEME – METİN)

FAZİLET BİÇİCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. SAMET AZAP

OCAK - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

FAZİLET BİÇİCİ

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****MUSA TAŞMUHAMMEDOĞLU AYBEK'İN “BOLA ALİŞER “ADLI
HİKÂYESİ****(ÇEVİRİ – İNCELEME – METİN)****FAZİLET BİÇİCİ****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN: DOÇ. DR. SAMET AZAP**

Sovyet dönemi Özbek edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Musa Aybek'in *Bola Alisher* adlı hikâyesi biyografi türünde kaleme alınan bir eserdir. Eserde üstün bir bilgin ve devlet adamı olan Alişir Nevai'nin çocukluk yılları; şiire olan ilgisi, hayvan sevgisi, Şehzade Hüseyin ile tanışması, okul hayatı, ney çalmaya olan merakı ve ünlü tarihçi Şerafettin Ali Yezidi ile olan karşılaşması gibi konular anlatılırken dönemin tarihi olaylarına ve şahsiyetlerine de değinilmektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesine aktarılan *Bola Alisher* adlı hikâyesi yapı ve izlek bağlamında ele alınmıştır.

Bu çalışma genel anlamıyla dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde 20. yy. Sovyet dönemi Özbek edebiyatı hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Musa Aybek'in hayatı, edebi kişiliği ve eserlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye Türkçesine aktarılan *Çocuk Alişir* hikâyesi yapı ve izlek yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü olan son bölümünde *Bola Alisher* hikâyesinin Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilmiş şekline yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde çalışmaya dair genel bir değerlendirme yapılmıştır. Kaynakça bölümünde ise çalışmanın hazırlanması sırasında yararlanılan kaynaklar listelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Musa Aybek, Çocuk Alişir, hikâye, yapı ve izlek, başarı

Ocak 2022, 226

ABSTRACT**MSC THESIS****THE STORY OF MUSA TASMUHAMMEDOGLU AYBEK NAMED "BOLA ALISHER"****(TRANSLATION – REVIEW – TEXT)****FAZİLET BİÇİCİ****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES AND TURKISH EDUCATION****SUPERVISOR: DOÇ. DR. SAMET AZAP**

One of the leading names of Uzbek literature in the Soviet period, Musa Aybek's story Bola Alisher is a work written in the form of biography. In the work, the childhood years of Alişir Nevai, a superior scholar and statesman; While the subjects such as his interest in poetry, his love for animals, his meeting with Şehzade Hüseyin, his school life, his interest in playing the flute and his encounter with the famous historian Şerafettin Ali Yezidi are explained, historical events and personalities of the period are also mentioned. In this study, the author's life and literary personality, his story Bola Alisher, which was transferred to Turkey Turkish, were discussed in the context of structure and theme.

This study generally consists of four parts. 20th century in the introduction. Information about Uzbek literature of the Soviet period is given. In the second part, the life, literary personality and works of Musa Aybek are given. In the third chapter, the story of Child Alişir, which was transferred to Turkey Turkish, was analyzed by structure and theme method. In the fourth and last part of the study, the version of the Bola Alisher story translated from Uzbek Turkish to Turkey Turkish is included. In the conclusion part of the study, a general evaluation of the study was made. In the bibliography section, the sources used during the preparation of the study are listed.

KEYWORDS: Aybek, Child Alişir, story, structure and theme, success.

TEŞEKKÜR

Çalışmamız sürecinde bana yol gösteren zorlandığım zamanlarda desteğini esirgemeyen ve bu tezin ortaya çıkmasına büyük emek veren saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr Samet Azap'a çalışmamın aktarım kısmında yardımını aldığım sevgili Saida Hanım'a ve Ayşe Yalçın'a bu süreç boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyerek bana yol gösteren kıymetli eşim Yusuf'a ve daima yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunuyorum

FAZILET BİÇİCİ

Kastamonu, 2021

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
KISALTMALAR VE TABLOLAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 20. Yy. Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı	1
2. MUSA TAŞMUHAMMEDOĞLU AYBEK'İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	5
2.1 Hayatı	5
2.1.1 Doğumu Çocukluğu ve Ailesi	5
2.1.2 Edebi kişiliği	6
2.1.3 Eserleri	10
3. BOLA ALİŞER HİKÂYESİ HAKKINDA	13
4. ÇOCUK ALİŞİR HİKÂYESİNDE YAPI VE İZLEK	14
4.1 Yapı	14
4.1.1 Olay Örgüsü	14
4.1.2 Tanrısal Bakış Açısı ve Anlatıcı	15
4.1.3 Zaman	17
4.1.4 Mekân	20
4.1.4.1 Çevresel Mekânlar	21
4.1.4.2 Algısal/Olgusal Mekânlar	21
4.1.4.2.1 Kapalı/Dar Mekânlar.....	22
4.1.4.2.2 Açık/Geniş Mekânlar	23
4.1.5 Hikâyede Kişiler Dünyası	25
4.1.5.1 Başkişi	25
4.1.5.2 Kadınlar.....	27
4.1.5.3 Erkekler	29

4.2 İzleksel Kurgu	30
4.2.1 Eğitim.....	31
4.2.2 Başarı	33
5. ÇOCUK ALİŞİR	36
6. SONUÇ	124
KAYNAKÇA	126
EKLER	129
7. BOLA ALİŞHER.....	130

KISALTMALAR VE TABLOLAR DİZİNİ**Kısaltmalar**

Çev.	: Çeviri
KTB:	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	: sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yüzyıl

Tablolar

Tablo 1. Çocuk Alişir Hikâyesi İzlekler Şeması	30
--	----

1. GİRİŞ

1.1 20. Yy. Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı

20. yy. Sovyet Dönemi Özbek Edebiyatı, 1917 Ekim Devriminden 1991 yılına kadar geçen sürede Sovyet sistemine uygun konularda eserlerin meydana getirildiği edebi dönemdir. Özbek dilinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan bu dönemde bazı yazar ve şairler ortaya koydukları eserler bakımından çeşitli sınıflara ayrılmışlardır. “Gayretî, Gafur Gulam, O. İsmailov gibi yazarlar proletar; Hamit Alimcan, S. Abdullah, İnkılapçı; Abdullah Kadirî, Fıtrat, Çolpan sağ kanat; Ş. Süleyman, Elbek, Aybek, N. Rahimî ise sol kanadı temsil eden şair ve yazarlardır.” (Üşenmez, 2011, s. 133).

Sovyet dönemi Özbek edebiyatının 1920’li yıllarında “romantik, nazari, hicvî, realistik akımlar öne çıkmaya başlamıştır.” (Açık, 2018, s. 364). Yine bu dönemde özellikle sözlü edebiyat ürünlerinden destan türüne ilgi duyulmaya başlanmış, Hislet, Kemi, Mirtemir ve Aybek gibi sanatçılar destan türünün önemli ozanlarından olan Fazıl Yoldaşoğlu ve Ergaş Cuman Bülbüloğlu hakkında muhtelif eserler meydana getirmişlerdir.

1930 ve 1940 yılları arasında eski ve yeni düzeni konu edinen Türksib Yollarında, Cantemir ve Köken adlı şiirler okuyucuya sunulmuştur. Bu yıllarda yetişen yazar ve şair arasında Hamit Alimcan, Osman Nasir, Musa Taşmuhammedoğlu Aybek, Abdulla Kahhar, Mirkerim Asim, Zulfiya İsrailova, Uygun, Sabir Abdulla, Kamil Yaşin gibi isimler yer almaktadır. Özbek şiirinde de yeniliklerin görülmeye başlandığı bu yıllarda özellikle şiirlerinde “Çolpan’ın tesirinde kalan Aybek, Sovyet döneminde dilini en güzel şekilde kullanan şair ve yazar olarak bilinmektedir.” (Yuldoshev, 2013, s. 93). “Hamit Alimcan, Uygun, A. Ömerî gibi şairler şiire musiki inceliği, Osman Nasır/Usman Nosir (1912 – 1944) felsefi düşüncüyü, Mirtemir Tursunov (1910 – 1978) ise Özbek millî ruhunu katmıştır.” (Üşenmez, 2011, s. 133)

Bu yıllarda Özbek edebiyatında hikâye ve deneme başta olmak üzere nesir alanında birçok artış görüldü ve bununla birlikte yazarlar roman ve uzun hikâye türünde de

eserler kaleme almaya başladılar. Abdulla Kâdirî/Abdulla Qodiriy (1894-1938)'nin Obid Ketmon/Abid Ketman (1934), Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon/Çolpan (1898-1938)'in Kecha va Kunduz/Gece ve Gündüz (1936), Abdulla Kahhar/Abdulla Qahhor (1907-1968)'in Serap/Sarob (1935), Aybek/ Muso Toshmuhammad O'g'li Oybek (1905-1968)'in Kutluk Kan, S. Aynî'nin Kullar gibi romanları Özbek nesir dilinin yükselişinde büyük pay sahibidir.(Üşenmez, 2011, s. 133).

Sovyet dönemi Özbek edebiyatının ikinci dönemini II. Dünya Savaşının olduğu yıllar kapsamaktadır. Tarihte bir benzerine daha rastlanılmayan II. Dünya Savaşı edebiyatın bütün alanlarını derinden etkilemiştir. Sovyetler birliğinin “Her şey cephe için, her şey vatan için” sloganıyla Özbek yazar ve şairler eserlerinde vatanseverlik, kahramanlık ve dostluk gibi milli konulara yer vermeye başladı.

“Savaş yıllarında Özbekistan’da askerî konularda Ölim yavge (Ölüm Düşmana), Vatan için (1941), Merd oğul (Mert Oğul, 1942), Özbekler, Vatan cânbâzlerige (Vatan Fedailerine), Özbekistân bahâdırları (Özbekistan Bahadırları), Kâsem (Yemin, 1944) gibi edebî – bedii antolojiler yayımlandı.”(Yuldoshev, 2013, s. 94)

II. Dünya Savaşı yıllarında Özbek sanatçılarla başka ülkelerin şair ve yazarları arasında dostluk ve iş birliği gelişir ve birlikte ortak eser kaleme almaya başlarlar. Bunlar; A. Tolstoy, Mikola Bajan, Nikolay Pogodin, N. Verta, Y. Kolas, V. Simirnov, B. Lavrentev, V. Yan gibi şair ve yazarlar yer almaktadır.

“Hamit Alimcan, Uygun, Sabir Abdulla, Nikolay Pogodin ile birlikte Özbekistân kılıcı (Özbekistan Kılıcı) dramasını yazdılar. Halk bilimi uzmanı Hâdi Zaripov, V. M. Jirmunskiy ile birlikte Özbek halk kahramanlık eposu (Özbek Halk Kahramanlık Destanı) adlı monografiyi hazırladı. Aybek ile A. Déyç birlikte Ali Şir Nevâî adlı risale ve bilimsel makaleler yazdılar.” (Yuldoshev, 2013, s. 94)

Savaş döneminde Özbek şiirinde de asıl konu vatan ve kahramanlık üzerine olduğundan Zülfiya, Uygun, Hamit Alimcan, Maksud Şeyhzade ve Gafur Gulam gibi şairler şiirlerinde vatan sevgisi, düşmana karşı nefret, insan sevgisi ve dostluk temalarını samimiyetle ifade ettiler. Hamit Alimcan'ın “Güven,” Gafur Gûlam'ın “Ana ve Oğul,” Maksud Şeyhzade'nin “Savaş ve Türkü” şiirleri savaş yıllarında yazdıkları bazı şiirlerindendir.

Bu dönem Özbek nesir türünde kahraman askerlerin hayatlarının anlatıldığı hikâyelerde kaleme alındı. Bu hikâyelerden bazıları şunlardır; “Sekiz bâtir (Sekiz Yiğit) ve Merdlik kişseleri (Mertlik Hikâyeleri)’dir. (Yuldoshev, 2013, s. 96).

Savaş yıllarında Özbek hikâye türünde özellikle Abdulla Kahhar ve Aydın gibi yazarlar önemli eserler kaleme aldılar. Abdulla Kahhar, “Kadınlar,” “Esrar Dede,” Aydın, “Cesur Yürek,” “Ömür Armağanı” adlı eserlerinde savaş yıllarındaki hayatı konu edindiler. Uzun hikâye türünün en önemli temsilcisi olan Abdulla Kahhar “Dardak’tan Çıkan Kahraman ve Altın Yıldız” adlı hikâyelerinde Özbek kahramanlarının düşmanla olan mücadelesini tasvir etmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında roman türünde kaleme alınan ilk ve tek eser Musa Aybek’in Oda Musa “Nevai” adlı romanıdır. Roman Özbek edebiyatının savaş yıllarında elde ettiği en büyük başarılarından biri olmuştur.

Özbek tiyatrosunda da halkın savaş yıllarındaki hayatını ve mücadelesini anlatan birçok eser yazıldı. Tiyatroyu diğer türlerden ayıran en önemli özelliği doğrudan insana etki etmesi olduğundan eserlerde daha çok çocuklara vatan sevgisini aşılama ve halkı düşmana karşı alevlendirme amaçlandı. Bu dönem de yazılan bazı tiyatro eserlerini yazarlar ortak bir şekilde kaleme aldılar. Hamid Alimcan, Uygun, N. Pogodin “Özbekistan Kılıcı,” Kâmil Yaşin, Sabir Abdulla, Uygun, Çuşti “Devran Ata” ve Tuygun, Emin Ömeri’nin “İntikam” adlı eserler dönemin önemli tiyatro eserlerindedir.

Savaş yıllarında nesir türünde de cephe ve cephe gerisindeki hayatı anlatan birçok eser kaleme alınmıştır. “Aybek, Sadreddin Aynî, Ğafur Ğulam, Kamil Yaşin, Maşsud Şeyhzâde gibi yazarlar toplumsalcılığın verdiği imkânlardan verimli olarak faydalanmışlar ve bu türün en seçkin örneklerini ortaya koymuşlardır.” (Yuldoshev, 2013, s. 95). Aybek’in “Zafer Bayramı,” Ğafur Ğulam’ın “Analar” ve Ayni’nin “Ana Vatan” adlı eserleri bu türde kaleme alınan eserlerden bazılarıdır. Kısacası II. Dünya Savaşı yılları Sovyet dönemi Özbek edebiyatının şiir, roman, hikâye ve tiyatro türünde gelişim gösterdiği bir dönem olmuştur.

“1950 ve 1980 arasını kapsayan süreç Özbek edebiyatında Durgunluk Yılları olarak adlandırılmaktadır. (Açık, 2018, s. 368). II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle daha çok milli konularda eser verilen edebiyatta, savaşın bitimiyle birlikte Sovyet sistemini öven ve yücelten eserler verme politikasına geri dönüldü. Siyasi ve iktisadi sıkıntıların baş göstermeye başladığı bu dönemde bazı yazarlara ve eserlerine yönetici kesim tarafından ambargo uygulanmıştır. Yine bu dönemde Çolpan ve Fitrat gibi sanatçıların eserleri yasaklanmış, “Hoca Ahmed-î Yesevi, Babür, Hüseyinî, Emirî gibi isimler inkâr edilmiş Tabuttan Tavuş, Sokmaklar gibi hak ve doğruluğu anlatan eserler şiddetli biçimde tenkit edilmiştir. (Üşenmez, 2011, s. 133). Dil ve edebiyat alanında baskı ve zulmün görüldüğü bu yıllarda “Şöhret’in Altın Zenlemez, Aman Muhtar/Omon Muxtor (doğum: 1941)ın Devir Benim Taktirimde, Yakubov’un İzleymen, S. Azimov’un Yıldızlar Cemali, Erkin Vahidov’un Aksakal eserleri dönemin önemli olaylarını ve idarî durumunu yansıtmaktadır. (Üşenmez, 211, s. 133 – 134).

2. MUSA TAŞMUHAMMEDOĞLU AYBEK'İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

2.1 Hayatı

2.1.1 Doğumu Çocukluğu ve Ailesi

20. yy. Sovyet Edebiyatının önde gelen edebi şahsiyetlerinden birisi olan Musa Taşmuhammedoğlu Aybek 10 Ocak 1905'te Taşkent'in Şeyhantâhur mahallesinde dünyaya gelir. Yazarın asıl adı Musa atasının adı ise Taşmuhammed'dir. Aybek onun edebî ismidir. (Üşenmez, 2011, s. 135). Musa Aybek'in babası Taşmuhammed dokumacılık zanaatıyla uğraşan bir esnaftır. Annesi Şehâdet Nazarkızı ise malûmat sahibi olup, boş zamanlarında kitap okumayı seven bir hanımdır.

Musa Aybek'in doğup büyüdüğü Şeyhantâhur Mahallesi sosyal ve kültürel açıdan özel bir mevkie sahiptir. "Taşkent Ceditçilerinin atası kabul edilen ve 1931 yılında kurşuna dizilen Münevverkâri Abdülreşidhanov bu mahallede ikamet etmiştir. Münevverkâri'nin evi, Şeyh Hâvend-i Tâhur türbesinin yakınındadır. Gavkuş mahallesine de uzak olmayan bu evi, Taşkentli Ceditçi aydınlar kutlu bir mekân olarak kabûl etmişlerdir. Rusya'daki 1905 ihtilâlden sonra Türkistan'da ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin Taşkent'teki ocağı da bu mahallede kurulmuştur." (Karakaş, 2018, s. 31).

Çocukluğu Münevverkâri'nin yaşadığı mahallede geçen Musa Aybek sık sık Hadra'da tramvay durağında açılmış olan bir kitapçı dükkânına giderek oradan Ceditçi aydınların kaleme aldığı kitaplardan satın alırdı. Yazar "Bolalik Xotiralarim"(Çocukluk Hatıralarım) adlı hikâyesinde kitapçı dükkânını:

"Dükkânda çok kitap var. Onlar arasında Avlani'nin şiirleri, "Ayna" dergisi, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf ders kitapları, Münevver Kari'nin namaz, oruç ve ahlak hakkındaki nasihatleri, Semerkant'ın ünlü öğretmeni Vasli Beyefendileri'nin şiirleri, Hamza'nın milli şarkıları, ezgileri, ünlü şair Siraciddin Sıdkî Handeylikî'nin "Temiz Hürriyet" kitapları da duruyordu. Keşke param olsa da hepsini alsam. (Kerimov 2005: 75).

Şeklinde betimler.

Musa Aybek, ilk eğitimine, eski usulde eğitim veren mahalle mektebinde başlar. Buradaki bir öğretmeni sayesinde Alishir Nevai ve onun gazelleriyle tanışma imkânı bulur. Alishir Nevai ile ilk karşılaşmasını hatırlayan Musa Aybek şunları yazar: “Kalbim parladı, sembolleri, hikmetleri, olgun, renkli kıyafetleri sanki kalbime doldu. Beyitleri sanki aşk dolu, felsefî ve derin anlamlı.” (Oybek 2005: 74). Alishir Nevai ve onun saf temiz sevgisi, aşk dolu gazalleri Musa Aybek’in hayatına bu şekilde girmiştir.

Musa Aybek, “eski usuldeki mektebin ağır şartlarında 13 yaşına kadar okuyarak okuma-yazmayı öğrenmiş, klâsik edebiyatın bazı eserlerini okuyabilecek dereceye ulaşmıştır. Böylece şiir sevgisi çocuk yaşlarından itibaren Musa’nın gönlünde yer etmeye başlamıştır.” (Karakaş, 2018, s. 35).

Eski usûlde eğitim veren mahalle mektebinde ilk eğitimini tamamlayan Aybek Ekim devrimi sonrasında Nemûne adlı Sovyet mektebinde eğitimine devam eder. 1920-1921 yıllarında Nemûne mektebi Nevayi Öğretmen Lisesi’ne çevrilir. Aybek de Nemûne mektebinde ortaokulu bitirdikten sonra aynı yıl içerisinde Nevayi Öğretmen Okulu’na başlar.

Musa Aybek, lisansüstü eğitimine hayatına 1925 yılında eski adı Türkistan Devlet Üniversitesi olan Orta Asya Devlet Üniversitesinin İktisat bölümünde başlar. Burada okurken aynı zamanda Şeyhantâhur’da yer alan Rus tüzem mektebi yerine açılan Lenin-1 Orta mektebinde öğretmen olarak çalışır. Daha sonra 1927 yılında Leningrad’daki Plehenov Ziraat Enstitüsünde iki yıl okur. 1934 – 1937 yılları arasında A. S. Puşkin Til ve Edebiyat Enstitüsünde çalışır. 1943 yılında Özbekistan İlimler Akademisi üyesi olur. “1945-1950 yıllarında Özbekistan Yazarlar Birliği Başkanlığı yapar. 1958 senesinden itibaren vefat ettiği 1968 senesine kadar Özbek Tili ve Edebiyatı dergisinde başmuharrir olarak çalışır.” (Koçak, 2019, s. 90).

2.1.2 Edebi kişiliği

Özbek edebiyatının gelişmesi ve zenginleşmesine büyük katkıları olan Musa Aybek; şair, yazar, tercüman, ekonomist gibi birçok alanda hizmette bulunarak önemli eserler meydana getiren çok yönlü bir sanatçıdır.

Musa Aybek, edebi hayata ilk adımı 1921 yılında başladığı Nevayi Öğretmen Okulu'nda atar. Aybek bu burada okurken okulda “Taň Yıldızı” adlı bir duvar gazetesi çıkarılmaya başlanır. Taşkent’te bir ilk olma özelliği taşıyan bu gazete diğer Özbek mekteplerinin de gazete çıkarmasına tesirde bulunur. Zamanla “Taň Yulduzi” adlı duvar gazetesinin yazarlarından biri olan Musa Aybek’in ilk şiirleri de bu gazetede yayımlanmaya başlar. Aybek, Nevayi Öğretmen Okulun’da eğitim gördüğü yıllarda Türkiye’de eğitim alıp Özbekistan’a dönen okul müdürü Şahid Esân Efendi ve onunla birlikte dönen İbrahim Efendi, öğrencilere milli duyguları aşilayarak onları cesur ve vatansever ruh haliyle yetiştirmeye çabaladılar. Aynı zamanda Şahid Esân Efendi öğrencilere “Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Abdülhak Hâmid, Hâlit Fahri, Orhan Seyfi, Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi yeni Türk şiirinin temsilcilerini tanıtan ve bu şairlere ait eserlerin iyi anlaşılmasını tavsiye eden bir şahsiyettir. (Karakaş, 2018, s. 38). Musa’nın mahlas olarak kullandığı Aybek ismini yine hocası Şahid Esân tavsiye etmiş ve yazarda hocasının bu tavsiyesini memnuniyetle kabul ederek kullanmaya başlamıştır.

Musa Aybek sanat hayatına hocası Çolpan’dan esinlenerek yazdığı şiirler ile başlar. İlk şiiri olan *Çalğu Tavuşı*, “1922 yılında “Tang Yulduzi” gazetesinde Armağan çatısı altında yayımlanmıştır.” (İbrahimova, 2013: 20) Şair bu şiirinde güneşin nuru düşmeyen, üstünü kalın bulutların kapladığı karanlık bir ormanı tasvir eder. (Karakaş, 2018, s. 39). 1920’li yıllarda adından sıkça bahsettiren Aybek’in 1926 yılında *Tuyğular* (Duygular) adlı ilk şiir kitabı yayımlanır. Şairin bu şiir kitabında Çolpan’la birlikte simbolist Rus şairlerin etkisinde yazdığı şiirleri de yer alır. Daha sonra 1929 yılında *Köñil Neyleri* (Gönül Neyleri) adlı şiir kitabı yayımlanır. “Şair bu kitaplarda yer alan şiirlerinde halkın gücüne ve kuvvetine olan inancını anlatmıştır.” (Yaman 2004:141)

1930’lu yıllarda Aybek’in arka arkaya destan türünde kaleme aldığı eserleri yayımlanır. Yirmiden fazla destanı bulunan yazarın bu türdeki ilk eseri *Dilber Devr Kızı* (1931)’dir. Destanda 1920’li yılların ortalarında Özbekistan’da başlatılan kadınların özgürlüğü meselesini anlatır. “*Öç* (1932), *Bahtıgül ve Sağındık* (1933) destanlarında Özbek halkının Ekim İnkılâbından önceki hayatını, arzu ve ümitlerini, haksızlık ve adaletsizliğe karşı mücadelesini terennüme eder.” (Kettebekov vd., 1990,

s. 203). *Temirçi Çora* (1933) adlı destanında Çora ve Tursun karakterleri üzerinden Özbek işçilerin Ekim ihtilâlini savunmaları ve Basmacılık hareketine karşı olan mücadelelerini terennüm etmiştir.” (Yaşın vd., 1971, s. 188). *Nevayi* (1939) adlı destanı ise Aybek’in biyografi türünde kaleme almış olduğu destanıdır. Kendisi bu destandan; “Alişir Nevâî’nin büyük hümanist karakteri, Orta Çağın karanlığını aydınlatan parlak bir meşale gibi benim hayalimi doldurdu ve *Nevâî* destanını yazdım.” (Aybek, 1960, s. 49) diye bahsetmektedir. *Hamza* (1948) adlı destanında Hamza Hekimzade Niyazi’nin hayatını anlatır. “Son destanı olan *Gülü ve Nevâiy*’de ise şair Ali Şîr Nevaî ilgili hakkında halk arasında anlatılan rivayetleri toplar.” (Karakaş, 2000, s. 340).

Akademisyen olarak birçok çalışmaya imzasını atan Aybek’in “Adabiyot qoidalari haqida (1926), Abdulla Qodiriyning ijodiy yo`li (1936), Tanqidchilikda savodsizlik va ur-yiqitchilikka qarshi o`t ochaylik (1939), Muqimiy asarlarida sotsial tiplar (1939) adlı eserleri ile Nevaî hakkındaki makaleleri” (Üşenmez, 2011, s. 135) önemli çalışmalarındandır. Şiir, roman, hikâye ve tercüme türünde onlarca eser veren Musa Aybek “Alman Goethe’nin Faust, Dante’nin İlahî Komedia, Byron’un Kâin eserlerinden tercüme yapmış, Rus yazar ve Puşkin’in Yevgeni Onegin eserini Özbekçeye tercüme etmiştir.” (İbrahimova 2013: 21).

Musa Aybek, roman türünde önemli eserler vererek Özbek edebiyatının gelişmesine ve zenginleşmesine büyük katkıda bulunur. Roman türünde kaleme aldığı ilk eseri “*Kutluğ Kan*” (Kutlu Kan) adlı romanıdır. Aybek’in bu romanı “çeşitli iftiralar yüzünden işsiz kaldığı bir zamanda ve Ceditçi milli aydınların facialarıyla dolu kanlı 1938 yılında yazılmış ve 1940 yılında neşredilmiştir.” (Karakaş, 2018, s. 50). Eserde Rusların Özbekistan’ı işgali, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumu, yerel yönetimin halk üzerindeki baskısı realist bir bakış açısıyla anlatılır. *Kutluğ Kan* romanı aynı zamanda filme de uyarlanmıştır.

Aybek’i dünyaya bir yazar olarak tanıtarak asıl şöhretini kazanmasını sağlayan en önemli eseri tarihi ve biyografik nitelikte olan *Nevai* adlı romanıdır. Aybek romanını ciddi bir hazırlık ve araştırma evresinden sonra kaleme alır. Romanda Alişir Nevai’nin hayatının yanında devrin siyasi ve sosyal olaylarına da değinilir. Aybek, Alişir

Nevai'nin mükemmel ahlâkını, iyilik ve doğruluklarını, vatanına ve milletine yaptığı hizmetleri detaylı olarak anlatır. Roman Alişir Nevai'nin Herat'a gelmesiyle başlar ve ölümüyle son bulur. Romanın şahıs kadrosunu Sultan Hüseyin Baykara, Sultanmurad, Zeyniddin, Dildâr, Arslankul, Derviş Ali, Abdurrahman Cami ve Mecididdin gibi tarihi ve tarihin kaydetmediği ikinci derecede yer alan kahramanlar oluşturur. *Nevai* romanı 1942 yılında II. Dünya savaşı sırasında yazılır. 1944 yılında Özbek dilinde, 1945 yılında da Rus dilinde yayımlanır. Aybek bu eserinden dolayı Sovyet Devlet Ödülü olan I. Derece Stalin Ödülüne (1946) layık görülmüştür. Roman, Sovyetler içerisinde yer alan Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tacik gibi dillere, daha sonra da başka yabancı dillere çevrilmiştir.

Aybek İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte eserlerinde daha çok savaşı ve cephe gerisindeki hayatı terennüm eden eserler kaleme almaya başlar *Altın Vadiyden Şebedeler* (Altın Vadiden Esintiler) (1949), *Kuyaş Karaymas* (Güneş Kararmaz) (1958) ve *Uluğ Yol* (1963) adlı romanları da Aybek'in Özbek edebiyatına kazandırdığı önemli eserlerindedir. Yazar *Altın Vadiyden Şebedeler* romanında İkinci Dünya Savaşından sonraki hayatı anlatırken, *Kuyaş Karaymas* adlı romanında savaş yıllarını anlatır. *Uluğ Yol* romanında ise 1916 isyan hareketi konu edilir. Ayrıca bu eser *Kuyaş Karaymas* romanının devamı niteliğindedir.

Musa Aybek'in *Nur Kıdırıb* (Nur Arayıp) (1955), *Bolalik Xotiralarim* (Çocukluk) (1963) ve *Bola Alisher* (Çocuk Alişir) (1967) adlı uzun hikâyeleri Özbek edebiyatı için önemli eserlerdendir. *Nur Kıdırıb*'da Pakistan emekçilerinin ağır hayatı, ilerici aydınların nurlu hayat arayışları, hürriyet, barış ve sosyal eşitlik uğrunda mücadeleleri, halk ve vatan menfaati için fedakârlık göstermeleri anlatılır. (Karakaş, 2018, s. 89 – 90), *Bolalik Xotiralarim*'de yazar kendi hayatını Musa adlı karakter vasıtasıyla anlatır.(URL-4 2021). Bu eser “Özbek Sovyet edebiyatında otobiyografik karakterdeki hatıra türünün parlak bir örneği kabul edilmektedir. (Karakaş, 2018, s. 97). Aybek *Bolalik Xotiralarim* adlı eseriyle “1963 yılında Hamza Devlet Ödülüne lâyık görülmüş, 1965 yılında da kendisine Özbekistan Halk Yazarı unvanı verilmiştir.” (Mirzayev, 2005, s. 205). *Bola Alisher* adlı eserinde ise Alişir Nevai'nin çocukluk yıllarını anlatır. Eser ilk kez Aybek'in vefatından sonra 1974 yılında *Alisherning Yoshligi* (Alişir'in Gençliği) adıyla yayımlanır. Naim Kerimov daha sonra hikâyenin

adının “Bola Alisher” olarak değiştirilmesini ön görür, bunun nedenini de eserin adında saf bir Aybek ahengi ve Özbek ruhu olduğu şeklinde açıklar.

Çağdaş Özbek edebiyatının en önemli ediplerinden birisi olan Aybek 1 Temmuz 1968 yılında vefat eder. Aybek yalnızca Özbek edebiyatının değil tüm dünya edebiyatının da önemli edebi şahsiyetlerindedir. Birçok madalya, nişan ve ödüle layık görülen Aybek yazdığı eserleriyle ve yaptığı çalışmalarla Özbek edebiyatına değerli ve zengin bir külliyat bırakır. Yazarın eserleri 20 cilt halinde yayımlanır. Naim Kerimov’un bildirdiğine göre Özbek edebiyatında sadece iki önemli edibin eserleri 20 cilt halinde yayımlanmıştır. Bunlardan biri Alişir Nevai diğeriyse Musa Aybek’tir.

2.1.3 Eserleri

1) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 1 ve 2. Cilt

- She’rlar (1922-1935) (Şiirler)
- She’rlar (1936-1968) (Şiirler)

2) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 3 ve 4. Cilt

- Dostonlar (Destanlar)

3) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 5. Cilt

- Qutlug’ Qon (Kutlu Kan)

4) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 6. Cilt

- Navoiy (Nevai)

5) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 7. Cilt

- Oltin Vodiyan Shabadalar (Altın Vadiden Esintiler)

6) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 8. Cilt

- Quyosh Qaraymas (Güneş Kararmaz)

7) Mükemmel Eserler Derlemesi 20. Ciltlik. 9. Cilt

- Ulug' Yo'l Uluğ Yol ()

8) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20 Ciltlik. 10. Cilt.

- Shonli Yo'l (Şanlı Yol)
- Nur Qidirib (Nur Arayıp)

9) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20 Ciltlik. 11. Cilt

- Bolalik Xotiralarim (Çocukluk Hatıralarım)
- Bola Alisher (Çocuk Alişir)

10) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20 Ciltlik. 12. Cilt.

- Hikoyalar (Hikâyeler)

11) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 13 ve 14. Cilt

- Adabiy-tanqidiy maqolalar (Edebi Eleştiri Makaleleri)

12) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 15. Cilt

- Yevropa Adabiyotidan Tarjimilar (Avrupa Edebiyatından Tercümeler)

13) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 16. Cilt

- Rus Klassik Adabiyotidan Tarjimalar (Rus Klasik Edebiyatından Tercümeler)

14) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 17. Cilt

- Rus va SSSR Xalqlari Adabiyotidan Tarjimalar (Rus ve SSCB Halklarının Edebiyatından Tercümeleler)

15) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 18. Cilt

- Publitsistika va Adabiyotshunoslik (Gazetecilik ve Edebiyat Çalışmaları)

16) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 19. Cilt

- Rus Tilidagi Maqolalar (Rus Dilindeki Makaleler)

17) Mükemmel Eserler Derlemesi. 20. Ciltlik. 20. Cilt

- Maqolalar (Makaleler)
- Nutqlar (Söylevler)
- Taqrizlar (Tanıtma Yazıları)

3. BOLA ALİŞER HİKÂYESİ HAKKINDA

Musa Aybek'in kaleme aldığı *Bola Alisher* (1967) adlı hikâyesi Alişir Nevai'nin çocukluk yıllarının anlatıldığı bir eserdir. Naim Kerimov'un bildirdiğine göre yazar eserini 1965 yılında yazmaya başlamıştır. Eserin ilk bölümü Alişir Nevai'nin doğumunun 525. yılı münasebetiyle 6 Şubat 1966 yılında Sovyet Özbekistan'ı gazetesinde yayımlanır. Bu bölüme ilave edilmiş editör sözünde Aybek'in *Bola Alisher* hikâyesini bitirmenin eşiğinde olduğu söylenmiştir. Ancak yazarın ölümüne kadar bu hikâyeye ait başka bir bölüm yayımlanmamıştır.

Bola Alisher hikâyesi ilk defa eksiksiz olarak Aybek'in ölümünden sonra 1974'te "Gülistan" dergisinde *Alisherning Yoshligi* (Alişir'in Gençliği) adıyla yayımlandı. Hikâyede dört yaşlarındaki Alişir'in çocukluğu tasvir edilmiş ve yazar hayattayken yayımlanan bir bölümü de *Bola Alisher* diye adlandırıldığından esere bu isim verilmiştir. Eser 1995 yılında Tolkin Alimov editörlüğünde Taşkent'te Çolpan Neşriyat tarafından basılmıştır. Toplamda 80 sayfa olan eserin son sözünde Naim Kerimov *Bola Alisher Qissasi Va Uning Muallifi To'g'risida* (Çocuk Alişir ve Onun Yazarı Hakkında) başlığıyla yazarın hayatı ve eseri hakkında bilgilere yer vermiştir.

Bola Alisher hikâyesinde Alişir Nevai'nin şiire olan ilgisi, Şehzade Hüseyin ile olan arkadaşlığı, ilkokula başlayışı, hayvan sevgisi, ney çalmaya olan merakı, üstün kabiliyetli ve ahlaklı oluşu gibi konular anlatılırken, Timur'un hayatı ve kahramanlıkları, Timur'un ölümünden sonra şehzadeler arasında çıkan taht kavgaları, Şahruh'un ölümünden sonra Herat'ta çıkan karışıklıklar ve bu karışıklıklardan dolayı İran'a olan göç gibi konularda anlatılmaktadır.

4. ÇOCUK ALİŞİR HİKÂYESİNDE YAPI VE İZLEK

4.1 Yapı

4.1.1 Olay Örgüsü

Hikâye, roman gibi edebi türlerin yapı taşlarından birisi olan olay örgüsü, anlatıda yer alan hadiselerin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlayan temel unsurlardandır. Olay örgüsü, “Belli bir konu çerçevesinde var olan birden fazla olayın, sebep – sonuç ilkesine bağlı bir biçimde oluşturdukları organik bütündür.” (Çetişli, 2014, s. 8). Başka bir deyişle olay örgüsü, “bir oyunun, hikâyenin yahut romanın içinde olup biten her şey” olarak da tanımlanabilir. (Wellek ve Waren, 1983, s. 297).

Alişir Nevai'nin çocukluk yıllarının anlatıldığı *Çocuk Alişir* hikâyesi, Giyaseddin Kiçkine'nin Herat'a yerleşmesiyle başlar daha sonra ülkede çıkan taht kavgaları yüzünden Alişir ve ailesinin İran'a göç etmesiyle ve tekrardan olayların durulmasıyla birlikte ülkelerine dönmeleri ile son bulur. *Çocuk Alişir* hikâyesinde olaylar sıradizimsel bir seyir izlese de zaman zaman bazı olayları aktarmada geriye dönüş tekniğinden yararlanır. Hikâyenin olay birimleri tek bir çatı altında şu şekilde gösterilebilir.

- Giyaseddin Kiçkine'nin Herat'a yerleşmesi,
- Alişir'in babasının yanında katıldığı meclis toplantılarında Türkçe şiirler okuması,
- Padişah Şahruh'un sarayda bir ziyafet tertip etmesi,
- Alişir ve annesi Gülbegim Hanım'ın Kraliçe Gevherşad'ın düzenlediği ziyafete katılması,
- Alişir'in sarayın bahçesini dolandığı sırada şehzade Hüseyin ile tanışması,
- Alişir'in arkadaşları ile okul hakkında yaptığı sohbeti,
- Meydan da okçuluk alıştırması yapan şehzade Hüseyin'e Alişir'in de yardım etmesi,

- Şehzade Abdülatif ‘in, babası Uluğ Bey’in gökyüzü bilimine verdiği önemden rahatsızlık duyması ve bu konu hakkında yaptığı fesatlık içeren konuşmaları,
- Alişir’in ziyafet sırasında gördüklerini ve duyduklarını babasıyla paylaşması,
- Alişir’in evinde hizmetli olarak çalışan yaşlı adamın Alişir’e ney yapmaya başlaması,
- Alişir’in ney dersleri almaya başlaması,
- Giyaseddin Kiçkine ve Alişir’in Herat’ta düzenlenen güreşi izlemeye gitmesi,
- Güreş sırasında bazı çiftçilerin isyan başlattığının haberinin alınması,
- Alişir’in okula başlaması,
- Alişir’in hızlı bir şekilde alfabeyi öğrenmesi,
- Alişir’in arkadaşıyla birlikte mahkûmların cezalandırılacağı şehir meydanına gitmesi,
- Alişir’in Kur’an’ın anlamını çözmeye başlaması,
- Padişah Şahruh’un vefatı,
- Gevherşad Hanım’ın torunu Alaüddevle’yi hile yaparak tahta çıkarmaya çalışması,
- Abdülatif, Alaüddevle, Ebu’l Kasım ve diğer şehzadeler arasında çıkan taht kavgaları,
- Giyaseddin Kiçkine’nin ailesini de alarak İran’a göç etmesi
- Alişir’in ünlü tarihçi Şerafettin Ali Yezidi ile tanışması,
- Herat’ta çıkan savaşların bitmesiyle Alişir ve ailesinin tekrardan ülkelerine dönmeleri.

4.1.2 Tanrısal Bakış Açısı ve Anlatıcı

Anlatma esasına dayalı edebi türlerin en temel ve vazgeçilmez unsurlarından birisi olan bakış açısı anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirinin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir.” (Aktaş, 1984, s. 84).

Anlatılanların okuyucunun zihninde şekillenmesinde önemli bir görev üstlenen bakış açısı anlatıcının kimliğiyle biçimlenir. Burada yazar görevini bir anlatıcıya vererek, okuyucunun eserde anlatıcı ile bir bağ kurmasını sağlar. Anlatıcı metinde geçen kişi ve olayları aktarırken öznel veya nesnel bir tutum sergileyebilir.

Tanrısal bakış açısına, “hâkim anlatıcı,” “omniscient anlatıcı,” “üst anlatıcı,” “tümbilir,” “tanrı yazar” da denir. (Çetin 2003: 136). Tanrı gibi her şeyi bilen ve gören bir vasma sahiptir. Bu bakış açısında “anlatıcı üçüncü tekil şahıs (o) ağızyla konuşur. Onun kendine has bir dil ve üslubu yoktur; yazarın dilini kullanır. Bu sebeple ona yazar anlatıcı da denir.” (Çetişli 2014: 104).

Çocuk Alişir hikâyesi tanrısal bakış açısıyla kurgulanmıştır. Yazar hikâyede dört yaşındaki Alişir’in çocukluğunu ve onun maceralarını tasvir eder. Anlatıcı, hikâyede merkezi konumda yer alan Alişir’in etrafında dönen olayları sınırsız bilme, görme ve sezme yetisine sahiptir. Alişir’in çocukluk yıllarından kesitlerin sunulduğu hikâyede anlatıcı başkişinin olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını, duygu ve düşüncelerini en ince ayrıntısına kadar bilir. Her şeyi bilen ve sezen konumundaki anlatıcı Alişir’in zihninden geçen düşünceleri okuyucuya aktararak anlatımı güçlendirir. Şehzade Abdüllatif’in konuşmalarını dinleyen ve orada bulunan insanları gözlemleyen Alişir’in merak duygusu iç monolog tekniğiyle yansıtılır; “Alişir şaşkınlıkla kâh yaşlı kadının renginin solup solmadığını, kâh Abdüllatif’in yüz ifadesini kâh da meclistekilerin ruh halini izliyordu. “Bu şehzade çirkin olduğundan mı kalbi kötü, yoksa görünüşte de mi kötü?” – diye düşündü Alişir.”(s.60). Bilinç akışı tekniği de denilen iç monolog da kahramanın zihninden geçen duygu ve düşünceler yine kahramanın kendi ağızından okuyucuya iletilir. Anlatıcının her şeye bu kadar hâkim olması ona bakış açısının vermiş olduğu özelliktir.

Tanrısal bakış açısında kullanılan tekniklerden biri de diyalog tekniğidir. Anlatımı güçlendirmek isteyen yazar okurun dikkatini olayların içine çekmek için bu teknikten yararlanır. Hikâyede diyalog tekniğine oldukça çok yer verilir. *Çocuk Alişir* hikâyesinde diyalog tekniğiyle kahramanın insanlarla olan ilişkisinin başarılı bir şekilde yansıtıldığı görülür.

- “Okula gidiyor musun evlat diye sordu Alişir’e müracaat ederek.
- Gidiyorum. “Kur’an’ı Şerif okuyorum” diye cevap verdi Alişir ciddiyetle.
- Nereye kadar okudun?

- “Mülk” suresine kadar.
- Yaşlı adam Alişir’i yakınına çağırarak omzuna vurdu.
- Dilediğin zaman yanımıza gelerek bize arkadaş olabilirsin. Şimdi senin için Fatıha okuyoruz.” (s.101).

Anlatıcı Alişir’in ünlü tarihçi Mevlâna Şerafettin Ali Yezidi ile tanışmasını ve onunla olan sohbetini diyalog tekniğiyle anlatarak bunu doğrudan okuyucunun gözleri önüne serer.

Anlatıcı aynı zaman diliminde farklı yerlerde ve kişiler arasında yaşanan olayları da aktararak okuyucuyu bilgilendirir. Giyaseddin Kiçkine, Herat’ta çıkan kargaşalardan dolayı ülkesini terk ederek ailesiyle İran’a göç eder. Daha sonra da Herat’a dönmeleri için fırsat doğduğunu söyleyerek ülkesine doğru yola koyulur. Herat’a ulaştığında da yaşlı adam sayesinde onlar İran’dayken, Herat’ta olan olayları öğrenir. Anlatıcı bu sayede okura aynı zaman diliminde Herat’ta neler yaşandığını yaşlı adam üzerinden okuyucuya bildirir.

“Bir tarafta Kağan Uluğ Bey ile Abdüllatif, bir tarafta Alaüddevle büyükannesi Gevherşad Hanım lider. Korkunç savaşlar oldu ve Uluğ Bey Mirza galip geldi. Alaüddevle büyükannesi sürünerek kaçtı. Uluğ Bey Abdüllatif’i Herat’a vali yaptı, Gevherşad, medresesinden babasının cenazesini alarak Semerkant’a yola çıktı, iki hafta geçmeden Ebu’l Kasım Babür gelerek Herat’ı bastı.” (s.107).

Başkişi Alişir şehir meydanına giderek orada darağacına asılan insanları görür ve bu durumdan etkilenir. Tanrısal anlatıcı Alişir’in bu durum karşısında yaşadığı ruhundaki gerilimi ve korkuyu şu şekilde ifade eder. “Alişir bembeyaz olmuştu, şiddetle titredi, ok gibi atılarak kalabalığın arasından çıkıp gitti. Arkasına bakmaya yüreği cesaret etmedi, durmayıp hızlıca koştu.” (s.93). Alişir gördüğü olaylar karşısında kendisini psikolojik olarak kötü hisseder. Gördüğü bu travmatik olayları annesi sayesinde atlatır. “Annesi oğlunu kucaklayıp, yüzünü şefkatle okşadı.” (s.94). Başkişi boğulmuş ve sıkılmış ruh halinden annesinin ona gösterdiği sevgi dolu ve koruyucu yaklaşımla kurtulur. Böylelikle de başkişi Alişir kendini daha rahat ve güvende hisseder.

4.1.3 Zaman

Anlatma esasına bağlı edebi türlerin temel unsurlarından biri de zaman kavramıdır. Foster, “Her romanın bir saati vardır.” (Foster, 1982, s. 68) der. Bu ibare sadece roman için değil hikâye ve tiyatro içinde geçerlidir. Her yazar eserinde mutlaka belirli veya

belirsiz bir zaman diliminden bahseder. Zaman kavramı anlatılarda geçmiş, gelecek ve şimdiki şeklinde görülür. Zaman, kurmaca metinlerde olayları ve insanların tüm eylemlerini içine alan bir kavramdır. Olaylar belli bir zaman diliminde olup biterken, kahramanlarda bu zaman diliminde doğar, büyür veya ölür. Roman ve hikâyelerde genellikle vak'a ve anlatma zamanı söz konusudur. "Roman, tiyatro ve hikâyede, olayların başlama noktası ile bitiş noktası arasında geçen zamana vak'a zamanı denir. Başka bir söyleyişle, vak'a zamanı; roman, tiyatro ve hikâyede anlatılan olayların veya olay örgüsünün içinde yaşandığı zamandır." (Çetişli, 2014, s. 96). Anlatma zamanı ise olayların gerçekleşirken veya gerçekleştikten sonraki zamandır.

Zamansal düzlemde değerlendirilecek olan "Çocuk Alişir" hikâyesi, başkişi ve ailesinin Herat'a yerleşmesiyle başlar ve yine ailenin ülkede çıkan kargaşalardan dolayı İran'a gitmeleri ve tekrardan olayların durulması ile birlikte Herat'a dönmeleriyle son bulur. Hikâyede anlatılanlar uzun bir zaman dilimini kapsar, yazar bu zaman dilimlerini mevsim geçişleriyle belirtir. "Sonbahar mevsimi." (s.88) ifadesinden hikâyenin bu mevsimden bir önceki mevsim olan yaz mevsiminde başladığı anlaşılmaktadır. Ailenin Herat'a yerleştiği andan itibaren zaman belirli bir periyotta ilerler. "Ülkenin çeşitli yerlerinde dolaşa dolaşa sonunda gökyüzünün mavi ışıqla yıkandığı sevimli Herat'ın avlusuna yerleşti." (s.36) cümlesiyle hikâyeye giriş yapılır. Sıradizimsel olarak ilerleyen zaman başkişinin kendilik değerlerini kazanma ve değişim süreci olduğundan Alişir'in etrafında geçer.

Alişir'in çocukluk yıllarının tasviri şeklinde anlatılan hikâyede yazar, hikâyeleme zamanında sonbahar, kış, ilkbahar gibi mevsimsel tanımlamalar da kullanır. Yazar bu zaman tanımlamalarıyla olayları, başkişinin büyüme, gelişme ve erginleşmesini birleştirerek anlatır.

"İlkbahar. Bütün zarif çiçekler, hoş yeşilliklerle güzelleşmişti. Çok ağaçlı, yemyeşil yer Herat, çiçeklere gömülmüş. Nehirlerin dolup taşıdığı zaman orada burada, bahçelerde tatlı hayalle, ilham göğsünde şiir yazarak oturan ve şiir okumaktan zevk alanlar da az değildir. Ama bu sakinlik uzun sürmedi." (s.99).

Yenilenme, canlanma ve mutluluğu temsil eden bahar mevsimi hikâyede şehzadeler arasında çıkan taht kavgaları nedeniyle yerini öfkeye, savaşa kavgaya bırakır. Alişir ve ailesi de bu kargaşadan dolayı ülkelerini terk ederek İran'a yerleşirler. Alişir İran'ı

mimari açıdan güzel olarak bulsa da eğitimsiz ve bilgisiz insanların olmasıyla ve okullara gereken önemin verilmemesi sebebiyle zayıf bir ülke olarak görür. Zaman-mekân ilişkisi bağlamında mekânın değişmesiyle İran Alishir üzerinde olumsuz etkiye sahip olur. Başkışının Herat'ta bilgili ve eğitilmiş insanlarla bir arada olduğu zamanlar onun kişisel gelişiminde ve başarısında daha etkin rol oynar. Olay örgüsü içerisinde zaman; gün, (Cuma) sabah, öğle, öğleden sonra, ikindi, yatsı akşam, gece gibi sıradizimsel bir seyir izlese de ara ara vaka zamanından geriye dönüşlerde gözlenir. "Geriye dönüşlerin amacı; halden, gerçekten kaçış değil, geçmişte yaşanmış olayları kalenderane bir mizaçla dramatize etmektir." (Korkmaz, 1997, s. 159). Bu geriye dönüşler kişilerin geçmişe duyduğu özlem veya içinde bulunduğu durumdan kaynaklı geçmişini anımsaması şeklinde görülebilmektedir. "Annem zeki, her işe yeten hızlı bir kadındı diye cevap verdi düşünerek yaşlı adam. – Bildiği masallara kendisi ekleme yapıyor, yenilerini art arda uyduruyor, birini birine paylaştırarak anlatıyordu." (s.80). Yaşlı adam geriye dönüş tekniği ile çocukluğuna bir yolculuk yapar ve annesini anımsayarak geçmişe özlem duyar. Anlatıcı bu geriye dönüşle yaşlı adam ve annesi hakkında da bilgi verir.

Hikâyede fon karakterler arasında yer alan Barlas Rüstem Bey meclis üyeleri ile sohbeti sırasında Kağan Timur'un yüceliğinden ve güçlülüğünden bahsederken, yaşanılıp bitmiş bir olayı geriye dönüş tekniğiyle anlatır.

"Timur 'Heyt' dediğinde, askerler gökyüzüne sıçrayan atlarını taştan taşla zıplatarak sahra çöllerini aşarak, bütün kavimlerin halklarını hükümdar karşısında diz çöktürdü. Fars ustalar, Arap suluvarlar, Gürcü esirler ve Moğol komutanların hepsi Semerkant'taydı. Hepimiz sevinç ve zevkle yürürdük." (s.71).

Geriye dönüş tekniğiyle Barlas Rüstem Bey geçmişe dair anımsadığı bu olayı dramatize etmektedir.

Yazar hikâyeyi tarihi olaylar ve kişilerle harmanlayarak da hem hikâyeye gerçeklik kazandırır hem de hikâyenin hangi dönemi anlattığı konusunda ipuçları verir. "Uluğ Bey hazretlerinin bilimde eşi benzeri olmayan bilgeliğinden, mükemmelliğinden ve öğreticiliğinden söz etti." (s.73). Uluğ Bey'in hükümdarlık vasfının yanında gökbilimiyle de ilgilendiği ve bir gözlemevi inşa ettirdiğine de değinilerek okur bilgilendirilir ve bu tarihi olaylar neticesinde hikâyeye daha gerçekçi ve anlamlı kılınır.

Zaman kavramı hikâyede, başkişinin şekillenmesinde ve gelişmesinde önemli başat unsurdur. Alişir'in İran'a göç ettikleri sırada ünlü tarihçi Şerafettin Ali Yezidi ile karşılaşarak onunla sohbet etme imkânı bulması ve ondan etkilenmesi Alişir üzerinde olumlu etkiye sahip olur. Aynı zamanda Şerafettin Ali Yezidi de Alişir'in üstün zekâsı ve kabiliyetiyle, bir yetişkin gibi gösterdiği tutum ve davranışlarıyla Alişir'in farkındalık sürecini hızlandırır. Zaman bu anlamda Alişir'in gelişiminde ve kendilik değerlerini oluşturmada etkin rol oynar.

4.1.4 Mekân

Anlatmaya bağlı edebi türlerin en önemli vazgeçilmez unsurlarından birisi de mekândır. "Mekân her şeyden önce olayların meydana geldiği yapı taşıdır. Bu yapı taşı ister istemez konunun çözülmesinde birinci derecede etkin rol taşır." (Arslan, 2011, s. 257). Hikâyede gerçekleşen olayların ve kahramanların daha iyi anlaşılması için muhayyel veya gerçek bir mekâna ihtiyaç duyulur. Hikâye, roman gibi edebi türler, "insan yaşantısından ödünçlemeler yapılarak ortaya konur. Hal böyle olunca nasıl ki dünyada insanın bir oturma yerine ihtiyacı varsa roman ve öykülerdeki anlatı kişilerinin de bir mekânda oturmaya ihtiyacı vardır." (Şahin, 2017, s. 191).

Bireylerin ontolojik olarak oturma yeri ve varlıklarını ortaya koymaları bakımından önemli bir işleve sahip olan mekân, olayların gelişmesinde, kişiliklerin belirlenmesinde yönlendirici ve belirleyici bir göreve sahiptir. Bu anlamda mekân, mekân-insan, mekân-olay, ilişkilerinde simgesel unsur olarak görülür. Walter Benjamin'in "bir mekânda yaşamak orada izler bırakmak" (Walter, 2002, s. 98) ifadesi de mekânla insanın birlikte var olduğunu ve birbirleriyle de sürekli etkileşim içinde olduğunu gösterir.

Kahramanlar ve olaylar üzerinde bir dekor görevi üstlenen mekân, yalnızca olaylara gerçeklik katmak amacıyla kullanılan bir unsur değildir. Hikâyede, "çeşitli şekillerde ortaya çıkar ve eserin varoluş nedeni anlaşılınca kadar çeşitli anlamlar kazanır." (Bourneur, 1989, s. 97). Bu bağlamda değerlendirilecek olan mekân çevresel mekân ve algısal/olgusal olmak üzere iki başlık altında değerlendirilir. Çevresel mekân

yalnızca üzerinde yaşanan fiziki mekânları yansıtırken algısal mekân da hikâye kahramanlarının mekânla olan ilişkisini ve uyumunu yansıtır.

4.1.4.1 Çevresel Mekânlar

Çevresel mekân olayların meydana geldiği hikâyenin ayaklarının yere basmasını sağlayan ve yalnızca fiziksel olarak bulunan mekânlardır. Bir sahne veya dekoratif unsur görevi üstlenen bu mekânlar kurguya yön vermek ve olaylara gerçeklik katmak amacıyla kullanılır. Hikâyede, “olay örgüsünün üzerine asıldığı bir vestiyer işlevi üstlenen bu mekânlar, coğrafi nitelikte bir güzergâh olmaktan öteye geçemez.” (Korkmaz, 2007, s. 402). Kahramana bir anlam kazandırmayan çevresel mekânlar yalnızca üzerinde yaşanan alan olarak hikâyede kullanılır. Bu mekânlar insanlar için olması gereken zorunlu yerlerdir. Çevresel mekânlar kahramanlar için olumlu veya olumsuz herhangi bir özelliğe sahip değildir.

Hikâyedeki kahramanların “gündelik yaşantılarını ve her türlü faaliyetlerini sürdürdükleri” (Çetin, 2003, s. 136). bu mekânlar herkesin bildiği bir şehir, bir köy ve bir kasaba olabilir. *Çocuk Alişir* hikâyesinde yer alan çevresel mekânlar: Giyaseddin Kiçkine'nin arkadaşları ile birlikte toplandığı meclis, gözlemevinin yer aldığı ve şahıslar üzerinde bir etkisi bulunmayan Semerkant şehri, Kraliçe Gevherşad Hanım'ın misafirleri ile gezdiği çiçek bahçesi, Alişir'in ailesi ile birlikte İran'dan Herat'a dönerken geçilen istasyon, köy, şehir ve bahçeler, Alişir'in atıyla birlikte yalnız kaldığı çöl, vb.

4.1.4.2 Algısal/Olgusal Mekânlar

Algısal/olgusal mekânlar, kahramanın psikolojik ve ruhsal durumuna göre şekillenerek anlam kazanan mekânlardır. Fiziki olarak bir anlam ifade etmeyen bu mekânlar doğrudan mekân-insan ilişkisini yansıtır. Başlarda kahraman üzerinde bir anlam arz etmeyen, yalnızca üzerinden geçilen veya üzerinde yaşanan bir alan olarak hikâyede yer alsa da sonrasında kahramanın yaşadığı olaylar ve durumlardan hareketle farklı bir işlev kazanır. Kahraman içinde artık bu mekân üzerinde yaşanan mekân olmaktan çıkarak anlamlılık ve işlevlik kazanır.

Sonuç olarak ‐Olgusal mekânlar, kişi yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin i dünyasını yansıtan bir değerdir.‐ (Korkmaz, 2007, s. 403). Algısal/Olgusal mekânlarda kendi içerisinde kapalı/dar ve açık/geniş mekânlar olmak üzere ikiye ayrılır.

4.1.4.2.1 Kapalı/Dar Mekânlar

Mekân için kullanılan kapalı/dar ifadeleri fiziksel olarak kastedilen kapalılık ve darlık değildir.

‐Mekânın göreli varlığı, insanın onunla ilişkisini ve ona karşı tavrını, mesafesini daha çok ön plana çıkarır. Burada kapalı ve dar sözcüklerinden fiziksel anlamda kapalı ev, apartman, hastane, köşk vs. anlaşılmamalıdır. Bu tarz bir tanımlamanın yüzeysel ve karakter bağlantılı olmadığını öncelikle söylemek gerekir. Zira algısal mekân anlayışında; fiziksel boyutlar değil, anlatı karakterinin o andaki ruhsal durumu, bağlamı ve mekânı nasıl algıladığı asıl belirleyici unsurdur‐ (Korkmaz, 2007, s. 402).

Yani kapalı/dar mekânlar yalnızca etrafı duvarlarla çevrili bir yapıdan meydana gelmez. Psikolojik olarak kahramanı kuşatan ve yutan bu tür mekânlar huzursuzluk, bunalma, daralma gibi olumsuz duyguları simgeler. Kapalı/dar mekânlarda kahraman kendini gerçekleştiremez ve mutsuzluğa sürüklenir.

ocuk Alışir hikâyesinde kapalı/dar mekânlar sınırlı ve yok denecek kadar azdır. Hikâye kahramanı, kendini huzursuz hissettiği mekânı betimlerken içinde bulunduğu ortamı ve atmosferi olumsuz izlenim uyandıracak şekilde ifade eder. Hikâyenin başkişisi Alışir ailesinin haberi ve izni olmadan arkadaşıyla birlikte usta bir ney hocasıyla görüşmek için yola çıkar. Dolambaçlı yollar ve üzerinden atlayarak geçmek zorunda kaldığı nehir Alışir’in içinde korku ve endişe uyandırır. ‐ Hazır ol su hızlı, diyerek hızlıca hareket ederek geçti ocuk. Alışir korkudan beyazlamıştı, fakat kendini ele vermeyip, tomruğa yavaşca adım attı ve nasıl geçtiğini fark etmedi.‐ (s.85). Başkişinin ailesinin de haberi olmadan çıktığı bu yolculuk kahramanın içinde kendini huzursuz hissettiği bir mahiyete bürünerek mekânı darlaştırır.

Hikâyede yer alan başka bir kapalı/dar mekân ise Alışir’in arkadaşının ısrarı üzerine gittiği şehir meydanıdır. Alışir meydanda darağacına asılmak üzere olan insanları

görür ve bu olay karşısında ruhsal anlamda derinden etkilenir: “Alişir kaşları çatık, heyecanla bir bir iplere baktı. Duyguları karışmış, ipleri görünce hemen içini bir titreme basmıştı.” (s.99). Hikâyede meydan çevresel olarak açık bir mekân olsa da kahramanı sıkan, bunaltan ve korkutan yapısıyla kapalı/dar mekân özelliği gösterir.

“O anda meydanın ortasında “kenara çekil, kenara çekil!” Hitaplarıyla cellatlar ve askerler yedi tutukluyu getirdi. Onların üstü başı çul gibi, renkleri bembeyaz olmuş, zincirli ayaklarıysa kurşun kadar ağır, zorla sürükleyerek adım atıyorlardı. Mahkûmlar arasında Herat’lı bir genç yiğit ve ince endamlı, uzun siyah saçlı, başında kalın başörtü olan bir kız da vardı. Halk bir anda dalgalanarak sessiz kaldı ama korkunç sessizlik tutukluların çocukları, anne babalarının ve akrabalarının ağlamaları, acı verici haykırışları, feryatlarıyla bozuldu. Birçoğu sessizce ağlıyor, gözleri şişmiş, yüzlerinden damla damla yaş damlıyordu. İşçilerin ve fakirlerin gönülleri yıkılmış hepsi keder ve öfke dalgasında.” (s.99-100).

Masum insanların böyle acımasız bir cezaya çaptırılmalarına ve o insanların ailelerinin duygularına şahit olan Alişir için şehir meydanı artık ürkütücüdür.

Mekân başkişinin ruhsal durumuna göre anlam kazanır. Hikâyeye kahramanı Alişir’in hissettiği korku ve endişe de ruhunu sararak mekânı darlaştırır: “Rengi bembeyaz olan Alişir, ağlamaklı bir halde darağacına dikilen tutuklulara tekrar tekrar baktı.” (s.101). Bu gördüğü talihsiz olaylar başkişi Alişir’in meydandan uzaklaşmasına ve bir daha gitmek istemeyeceği bir alana dönüşür. “Kalbim yerinden çıkacaktı. Kaçarak gittim. Anneciğim affedin, artık meydana gitmeyeceğim.” (s.102). Alişir’in içinde bulunduğu mekân; masum insanların özgürlüklerinin ve yaşama haklarının ellerinden alınmasından dolayı huzursuzluğu ve kötülüğü simgeler. Huzurun ve uyumun hâkim olmadığı şehir meydanı başkişi üzerinde olumsuz etkisiyle görüldüğünden dolayı da kapalı/dar mekân özelliği gösterir.

4.1.4.2.2 Açık/Geniş Mekânlar

Huzur ve mutluluğun hâkim olduğu mekânlar açık geniş mekânlardır. Kapalı/dar mekânlarda olduğu gibi açık/geniş mekânlarda fiziksel anlamının ötesinde psikolojik anlamda değerlendirilir. “Bu mekânlarda karakter, kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyuşum içindedir. Kapalı ve dar mekânlar nasıl çatışma mekânları ise, açık ve geniş mekânlar da uyumun ve huzurun mekânlarıdır.” (Korkmaz, 2007, s. 411). Bu tür mekânlarda uyum önemli bir etkidir. Kahramanın içinde bulunduğu ortamla uyumu

mekânın açık/geniş veya kapalı/dar olmasını sağlar. Kahraman bu mekânlarda ferahlayıp huzur bulur ve kendini güvende hisseder. Yaşadığı ortamla uyum içerisinde olan kahraman açık/geniş mekânlarda kendilik değerlerini kazanma yolunda hareket eder.

Hikâyede açık/geniş mekân ilk olarak Alişir'in babası Giyaseddin Kîçkine'nin Herat'a yerleşmesiyle görülür. "Ülkenin çeşitli vilayetlerinde dolaşa dolaşa nihayet gökyüzünün mavi ışıkla yıkandığı sevimli Herat'ın avlusuna yerleşti. Avlu da Herat'ın kuzeydoğusunda çok ağaçlı, hoş bir yere inşa edilmişti." (s.45).

Herat, başkişi Alişir'in erginleşme ve kendilik değerlerini oluşturması bakımından önemli bir yere sahiptir. Burada yer alan ev, sokak, avlu, bahçe, meydan, okul, saray gibi yerler Alişir'in kendini huzurlu, mutlu ve güvende hissettiği alanlardır. Anlatıcı mekânın insan üzerindeki huzur verici etkisini başkişi Alişir üzerinden şu şekilde anlatır: "Alişir bu büyük bahçenin çatısının her bir köşesini uzunca yürüdü. Ağaçların dallarından sarkan rengârenk kafeslerdeki papağan, bülbül ve sığırcıklar merakla çatıyı kapladı. Onların kafes içindeki atlayışlarını ötüşmelerini uzun süre izledi." (s.56). İnsan kendine huzur veren yerlerde daha rahat ve mutludur. Alişir'de bu bahçede kuşların arasında olmaktan ve onları izlemekten son derece mutlu ve keyiflidir.

Alişir'in annesi ile birlikte giderek katıldığı saraydaki ziyafet sırasında çalan müziklerde Alişir'i oldukça güzel etkiler: "Müzik hiç durmadı; birtakım müzisyen odanın bir kenarında oturup, tambur, dutar, rubablarına sonunda ustalıkla hafifçe vurdular. Alişir kendini bu harika melodilerin kanatlarında büyülenmiş gibi hissetti ve bu tatlı hissiyatları kucaklayarak sessizce oturdu." (s.57-58).

Melodilerin ruhu dinginleştiren büyüleyici gücü sonrasında ziyafet salonu Alişir, annesi ve orada bulunan misafirler için huzur verici etkisiyle açık/geniş mekân özelliği gösterir.

"Mekânı anlamlı kılan özelliklerden biri, nesnelerin insan üzerinde bıraktığı etkidir." (Karataş, 2018, s. 30). Hikâye kahramanı Alişir büyükbabasının evinde olan birtakım

eşyalara merak ve ilgi duyar. “Evin bir kenarında, eski bir cübbe asılı ve alaca gri bir iki kaftan, balık ağı, kazıkta ise büyük hantal bir kılıç ve ok yay asılıydı. Alişir bu eve girdiğinde, gözü her şeyden önce bu silahlara düşer ve her zaman bu konuda konuşmayı severdi.” (s.77). Alişir’in her seferinde dikkatini çeken, severek ve zevk alarak bu eşyalar hakkında konuşmak istemesi eşyaların onun üzerinde bıraktığı etkiden kaynaklanmaktadır. Kahraman için bu ev onu cezbeden, rahatlatan, onu eğitim ve bilgi açısından besleyen bir mekân olarak belirir. Bu özelliği ile ev açık/geniş mekân olarak karşımıza çıkar.

Mekân- insan ilişkisi bağlamında değerlendirilecek olan bir başka açık/geniş mekânda Alişir’in eğitim hayatına ilk adımını attığı okuludur. “Onlar kavşaktan geçip sağa döndüklerinde, kalın ağaçların arasında okul görüldü. Alişir’in heyecanı git gide artıyordu.” (s.94). Okul, Alişir’in kendini mutlu hissettiği bir alan olmakla birlikte açık/geniş mekân özelliği gösterir. Başkişinin kişiliğinin gelişmesine, olgunlaşmasına ve düşünce dünyasının değişmesine katkıda bulunan okul, öğrenme azmi ve sevgisiyle Alişir’in bu mekâna ontik olarak bağlanmasına neden olur. Başkişinin kendini gerçekleştirme ve başarılı bir birey olarak yetişmesinde olumlayıcı etkiye sahip olan okul, hikâyede açık/geniş mekân olarak değerlendirilir.

4.1.5 Hikâyede Kişiler Dünyası

4.1.5.1 Başkişi

Çocuk Alişir” hikâyesinin başkişisi küçük bilge Alişir’dir. Alişir’in çocukluk yıllarından kesitlerin sunulduğu hikâyede tüm olaylar onun etrafında şekillenir. Alişir hikâyede tematik güç konumundadır. Diğer kişiler onun hayatını etkileyen ve ona yön veren kişilerdir. Bu kişiler hikâyede tematik gücün yardımcıları olarak rol alırlar.

Alişir Herat’ta yaşayan ileri gelen necip ve mütevazı bir ailenin oğludur. Daha küçük yaşlarda olmasına rağmen zekâsıyla ve bilgeliğiyle insanların dikkatini çeker. Hikâyede norm karakter olarak karşımıza çıkan anne ve babası, onu seven, saygı

duyan, ona değer veren ve eksik yönlerini tamamlayan yapılarıyla Alişir'in eğitiminde başarılı bir bilgin olmasında önemli rol oynarlar.

Dört yaşlarında olan Alişir'in olaylar ve kişiler karşısındaki iradeli, terbiyeli, azimli ve başarılı duruşu onun şahsında bireyin gelecekte de önemli bir bilge insan olacağıının sinyallerini verir.

- "Atı iyi görüyor musun Alişir Bey? – diye sordu askerlerden biri.
- Çok iyi görüyorum ama... dedi babasına gözlerini dikerek, Alişir: atı koşturduktan sonra fikir yürütmek daha iyidir zannedersem.
- Herkes şaşkınlıkla donup kaldı.
- Aferin! – dedi ihtiyar Barlas. Okutun oğlanı molla yapın! Bilginin zirvesine layıktır oğlunuz." (s.48).

Alişir'in verdiği cevap karşısında şaşırان insanlar onun zekâsına ve kabiliyetine hayran kalarak gelecekte önemli bir ilim adamı olacağıının farkına varırlar. Üstün zekâsıyla, konuşmaları ve düşünceleriyle çevresindeki kişileri etkileyen Alişir, her zaman büyüklerinin takdir ve beğenilerini kazanarak ailesini de gururlandırır.

Dört yaşında olmasına rağmen Alişir'in okuma ve öğrenme tutkusu hikâye boyunca üzerinde durulan kavramlardır. Bunların yanında Alişir'in ahlaklı, saygılı, iyimser ve erdemli bir insan olduğu da gösterilir. "Alişir kızarak, selamlayıp eğildi ve yavaşça çıkıp gitti. - Güzel, terbiyeliymiş de – dedi yaşlı kadın başını sallayarak." (s.67).

Alişir'in eğitim ve öğretim alma isteğindeki azmi ve başarılı bir insan olması hikâye boyunca sürdürülür. Okulu ve okumayı seven başkişi çevresindekilere de okulun öneminden bahsederek onları da bilgilendirmeye çalışır. "Avlanmak, nişancılık eğlenceli bir şey ama en mükemmeli, en zorunlusu okuldur. Hayatın birçok sırrını okul öğretiyor – dedi." (s.61).

Alişir'in şiir okuma konusundaki yeteneği de dikkat çeker. Başkişi birçok şairin gazelini ezbere bilir. Bu gazelleri babasının yanında bulunduğu sohbetler sırasında ezberler. Bir toplantı sırasında Mevlâna Lütfi'nin bir gazelini okuyan Alişir oradaki insanları kendine hayran bırakır. "Meclis üyeleri sevinç ve merak dalgasında, acayip bir şaşkınlık içindeydiler." (s.50).

Merkezi kişi konumunda olan Alişir, azimli ve başarılı ruhuyla, erdemli, mütevazı davranışlarıyla, nezaketli ve bilgili bir insandır. Ailesinin onu çok iyi bir şekilde yetiştirip terbiye etmesiyle başarılarla ulaşmış, fevkalade kabiliyetlere sahip bir kişidir.

4.1.5.2 Kadınlr

Kadın, tarih boyunca birçok toplumda ikinci sınıf vatandaş olarak gürölür. Yetersiz ve güçsüz bir varlık olarak tanımlanan kadın, duygu, düşünce ve davranışlarıyla toplumun ve ailenin en önemli unsurudur. “Çocuğun dış dünyaya hazırlanmasında ve evde huzur ortamının sağlanmasında önceleyici rolüyle evin dinamik yapı taşlarındanr.” (Azap, 2017, s. 24).

Hikâyenin kadın karakterleri, Alişir’in annesi Gülbegim Hanım, padişah şahruh’un eşi Gevherşad Hanım, Gevherşad Hanım’ın annesi Hanzade Hanım, Firuze Hanım ve Alişir’in evindeki yaşlı kadındır. Bu karakterlerden Gülbegim Hanım norm karakterdir. Diğer karakterler hikâyede aksiyonun devam etmesi için yer alan fon karakterlerdir.

“şık güzel endamlı, beyaz yüzlü Gülbegim’in ince kaşları ve parıltılı, şefkatle ışıldayan siyah gözleri güzelliğinin en mükemmel unsuruydu.” (s.55) şeklinde tasvir edilen Gülbegim, anlatıda anne imgesiyle oğlunu kucaklayan, koruyucu, öğretici ve sevgi dolu özellikleriyle yer alır. Alişir’in yeni bir kimlik kazanmasında ve kendini bulmasında annesinin önemli katkıları vardır. Alişir’i sevgiyle besleyen Gülbegim oğlunun en büyük yardımcısıdır.

Alişir’e her konuda doğru ve eğitici yönlendirme yapan Gülbegim Hanım, oğluyla birlikte Semerkant’tan gelen Hanzade Hanım’ı görmeye giderken orada bulunan insanlara karşi nasıl davranması gerektiği konusunda Alişir’i bilgilendirir. “Büyüklerine selam ver, kibar davranışlı ol, Alişir!” (s.64) diyerek oğluna güzel davranışlar kazandırmayı ve insanlar karşısında nezaketli olmayı öğretir.

Çocukların kişisel olarak gelişiminde annenin takındığı tavır son derece önemlidir. Çünkü “Oğluna sürekli olarak “Ne kötü bir çocuksun”! diyen anne, sonunda ya bir hayduda ya da bir azize kavuşabilir. Çocuğun kimliği, onun anne babasının

sözcüklerini nasıl anlamlandırıldığına bağlıdır.” (Leader, 1997, s. 43). Gülbegim’in de olumlu tutumu ve nazik üslubu Alişir’in kişiliği üzerinde doğrudan etkili olur. Oğluyla birlikte okula gittiği ilk günün sevincini paylaşması, onunla ilgilenmesi, sorular sorması, anlattıklarını dinlemesi Alişir’e saygı duyduğunu ve onu önemseydiğini gösterir. Annenin bu davranışları Alişir’in kişilik gelişiminde olumlu etkilerde sahiptir. “Annesi, Alişir’in önüne yemek koyup memnun bir halde karşısına oturdu ve birinci ders hakkında, molla öğretmen hakkında sorular sormaya başladı.” (s.97). Gülbegim’in oğlu ile olan bu iletişimi hem onun başarılı bir çocuk olarak yetişmesinde hem de özgüven kazanımında aktif rol oynar.

Hikâyenin diğer bir karakteri olan Alişir’in evinde işlere yardım eden yaşlı kadın ülkü değerlerde yer alan figüratif karakterdir. Bir isim verilmeyerek yaşlı kadın olarak adlandırılan bu karakter Gıyaseddin Kiçkine’nin hizmetinde çalışan yaşlı adamın eşidir. Bu kadının padişah Şahruh’un hizmetinde çalışan bir oğlu vardır ancak oda bir kavga sırasında öldürülmüştür. “Yaşlı kadın, uzun boylu, bağı geniş, zayıf, sinirli, inatçı, gözleri olan kurnaz bir kadındı. Sessiz, alçakgönüllü, Sufi yaşlı kocası gençliğinden beri Gıyaseddin’in hizmetindedir. Şahruh’un hizmetinde çalışan tek oğlu da bir kavgada öldürüldü.” (s.62). Hikâyede fazla yer almayan bu yaşlı kadın ev işlerine yardım eden, Alişir’e dadılık yapan fon karakter olarak kurgulanmıştır.

Anlatıda aksiyonun devam etmesi, için yer verilen bir başka kadın karakter ise padişah Şahruh’un eşi olan Gevherşad Hanım’dır. Taht için yaptığı hilekârlıklar yüzünden karşıt değerler arasında yer alır. Eşinin hastalanmasıyla Gevherşad devletin bütün idaresini kendi eline alır. Şahruh’un ölmesiyle de tahta çok sevdiği torunu Alaüddevle’yi geçirmek için harekete geçer ve hile yaparak tahta çıkarmaya çalışır. “Kraliçe, Abdülatif’in dikkatini dağıtmak için onu baş lider olarak tayin etti, baş tuğ altına aldı ve ondan gizlice Herat’a Alaüddevle’ye haberci gönderdi.” (s.106). Bunun üzerine Gevherşad Hanım ve torunu Alaüddevle yaptıkları hilekârlığın anlaşılması ve Herat’ta çıkan savaşlar sonucunda da Uluğ Bey Mirza’nın galip gelmesiyle birlikte ülkeden kaçarlar.

4.1.5.3 Erkekler

Hikâyede yer alan önemli erkek karakterlerin başında Alişir'in babası Gıyaseddin Kiçkine gelir. Norm karakter olarak görülen Gıyaseddin Kiçkine Horosan ülkesinin maliye işlerinden sorumlu olan yüksek mevkili devlet idarecisidir. Hikâyede eğitilmiş, bilgili, babacan bir insan olarak sunulur. Anlayışlı tavır ve davranışlarıyla herkes tarafından sayılan, sevilen varlıklı bir beydir.

Gıyaseddin Kiçkine oğlunu destekleyici tutumuyla, şefkatiyle ve sevgisiyle öne çıkar. Alişir'in hayatında önemli bir yer tutan Gıyaseddin, oğlunun terbiye ve eğitimine çok önem verir. Daima oğlunun okumasını ve başarılar elde etmesini isteyen ve bu konuda onu eğiten fedakâr baba rolündedir. "Allah'ım, Molla olsun, zihni iyi, - dedi. Sonra kendi içinde "Evet Allah'ım kötü gözden korusun! dedi." (s.59). Gıyaseddin, Alişir'in en iyi dinleyicisidir. Bu sebeple de Alişir hemen hemen her şey hakkındaki düşüncelerini ve duygularını babasıyla paylaşır.

"Gıyaseddin Kiçkine oğlunun sözlerini bölmek için sessizce kulak salıp, onun zeki ve net fikir yürütmesini sevinçle izledi." (s.63). Alişir'e ilk eğitimini veren, onun edebiyata olan ilgisinin başlamasında etkili olan Gıyaseddin oğlunun güç kaynağıdır.

Hikâyede ülkü değerler arasında yer alan ve başkişi üzerinde etkisi bulunan Mirsaid fon karakter olarak görülür. Kabûlî mahlasıyla Türkçe şiirler yazan Mirsaid Alişir'in dayısıdır. Alişir'in şiire meyletmesinde ve Türkçe şiirler yazmasında büyük etkisi olmuştur.

Anlatıda ülkü değerler kısmında ele alınabilecek bir değer karakter ise Gıyaseddin Kiçkine'nin hizmetinde bulunan yaşlı adamdır. Bu yaşlı adam bir hizmetçiden ziyade aile bireyinden biri gibi sevilen ve saygı duyulan bir kişidir. Alişir bu yaşlı adamı büyükbabası gibi görür ve onunla sohbet etmeyi çok sever.

"- Büyükbabacım, tarladan mı geldiniz? Atla mı? – diye sordu Ali yaşlı adamın kucağına sıkışarak." (s.77). Anlatıda yaşlı adam Alişir'e yaptığı ney ile ön plana çıkar. Yaşlı adam derede gördüğü bir kamışı alarak Alişir'e ney yapmaya karar verir ve çalışmalara başlar. Ney yapıldıktan sonra Alişir usta bir ney hocasından ders almaya

karar verir ve ney çalmayı öğrenir. “Alişir ney’i alarak hayalde biraz sukût ettikten sonra dudaklarına tuttu ve çalmaya çalıştı.” (s.87). Bu durumda Alişir’in edebiyat ve şiirin yanında musikiyle de ilgilendiğini gösterir.

Hikâyede fon karakter olarak görülen Alişir’in arkadaşı Hüseyin, Timur hanedanlığına mensup Gıyaseddin Mansur’un oğludur. Alişir’in Hüseyin ile olan arkadaşlığı annesiyle katıldığı bir davet sırasında tanışmasıyla başlar.

Aksiyonun devamı için yer alan diğer fon karakterler ise; Şahrüh, Abdüllatif, Uluğ Bey, Alaüddeve, Şerafettin Ali Yezidi’dir.

4.2 İzleksel Kurgu

Çocuk Alişir hikâyesinde kişiler, kavramlar ve simgelerden oluşan dramatik aksiyonu sağlayan değerleri KORA şemasında şu şekilde göstermek mümkündür.

Tablo 1.

Çocuk Alişir Hikâyesi İzlekler Şeması

	Ülkü Değerler	Karşı Değerler
Kişiler	Alişir, Gıyaseddin Kiçkine, Gülbegim Hanım, Hüseyin, Şahrüh, Uluğ Bey, Mirsaid, Yaşlı adam, Şerafettin Ali Yezidi	Gevherşad Hanım, Alaüdd Abdüllatif
Kavramlar	Bilgi, çalışkanlık, azim, kararlılık, eğitim, başarı, bilgelik, hayvanseverlik, müzik, merhamet, sevgi, saygı	Savaş, taht kavgaları, suç suç, ceza, isyan, göç, korku endişe, hilekârlık, iftira, fitne fesatlık, üzüntü
Simgeler	Geyik, at, ok, ney, tahta, gökyüzü, tambur, dutar, bahçe, okul, tekke,	Darağacı, halat, kılıç, nehir engebeli yollar, şehir meydanı

4.2.1 Eğitim

Eğitim genel olarak kelime anlamıyla bireylerin toplum hayatında yerlerini alabilmeleri için gerekli olan bilgi ve beceriyi kazanma, kişiliklerini geliştirme ve yetiştirme faaliyeti olarak tanımlanabilir. Bireyin gelişiminde ve kendilik değerlerini oluşturmasında oldukça önemli bir kavram olan eğitim yalnızca, “okulla ilişkili bir kavram değildir; doğumdan ölüme dek evde, okulda, sokakta, iş yaşamında var olan bir süreçtir.” (Gerçel, 2007, s. 120). İçinde bulunulan çevre ve aile bireyin eğitiminde önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü insan hayatı deneyimlediği çevresinden ailesinden bağımsız değildir. Çevreden ve ailesinden gördükleriyle ve yaşadıklarıyla birey kendi dünyasını anlamlandırmaya ve şekillendirmeye çalışır. Bu bağlamda çevre ve aile bireyin ilk eğitiminde önemli dönüşüm unsurudur.

Hikâyede başkişinin kişiliğinin gelişmesinde ve şekillenmesi bakımından eğitim önemli bir izlettir. Alişir’in ilk eğitim kurumu ailesidir. Onun kişilik ve gelişim eğitimi, kendilik bilincini oluşturması ilk olarak aile ortamıyla başlar, sonrasında çevre ve okul ile devam eder. “Aile insan ilişkilerinin sergilendiği bir sahne gibi”dir. (Yörükoğlu, 2004, s. 126). Çocukta bu insan ilişkilerini ailesini gözlemleyerek ve onları kendine örnek alarak yaşar. Hikâyede Alişir, sevgi dolu, iyilik ve yardımsever son derece mütevazı, bir aile ortamında yetişerek onlardan bu olumlu nitelikleri öğrenir. Hikâyede Alişir’in ailesinden öğrendiği bu olumlu davranışlar onunda çevresine karşı ahlaklı, saygılı ve nezaketli biri yapar.

- “Giyaseddin Bey hizmetinizde çok makbul ve bilge kişidir, bu çocuk da onun oğlu Alişir
- diye cevap verdi Giyaseddin Mansur.
- Alişir kızarak, selamlayıp eğildi ve yavaşça çıkıp gitti.
- Güzel terbiyeliymiş de – dedi yaşlı kadın başını sallayarak. “ (s.67).

Alişir bu güzel ahlâklı davranışlarıyla hikâye boyunca büyüklerinin her zaman takdir ve beğenisini kazanarak anne ve babasını da onurlandırır.

“İnsan öğrenen, bilgi edinen değil isteyen bir varlıktır ve istemenin içinde tezahür eden irade kendi dışında bir şeyin değil kendi kendinin koşulu ve nedenidir.” (Atayman, 2003, s. 57). İnsanın doğasında olan bu öğrenme eylemi başkişinin değişiminde ve gelişiminde ana faktördür. Alişir yanına gelen geyiğe sevgi gösterirken, yanında

bulunan arkadaşlarının “Büyüyünce avcı olacağım”.... “Eti de lezzetli midir?” (s.60) gibi ifadeleri eğitimin önemini gösterir. Alişir arkadaşlarına geyiğin zararsız bir hayvan olduğunu ve vahşi hayvanların avlanmasının daha uygun olması gerektiğini anlatmaya çalışır. “Bana göre, kurt ve kaplan gibi vahşi hayvanları avlamak uygun. Anlıyorum ki geyik gibi zararsız hayvan dünyada azdır.” (s.60) Alişir’in, bu konuda arkadaşlarını bilgilendirmeye çalışması ailesinin ona öğretmiş olduğu bir davranıştır. Ayrıca onlara avlanmanın güzel ve eğlenceli bir iş olduğunu ama en önemlisinin okula gitmek olduğunu söyleyerek arkadaşlarına okula gitmeleri konusunda tavsiye verir. “Avlanmak, nişancılık eğlenceli bir şey ama en mükemmeli, en zorunlusu okuldur. Hayatın birçok sırrını okul öğretiyor – dedi.” (s.61). Eğitimin en önemli gayelerinden biri de “bir insanın hayatını kazanmak için gerekli bilgi ve hünerlerle donatılmasının” (Eliot, 1987, s. 106) sağlanmasıdır. Arkadaşlarına gerekli donanımı sağlamak isteyen Alişir onlara eğitim alarak kendilerini gerçekleştirmeleri ve geliştirmeleri gerektiğinin mesajını verir.

Aileden sonra bireyin eğitiminde ana unsurlardan biride çevredir. İlk eğitimini aileden alan bireyin zamanla sosyalleşme alanlarında birtakım çeşitlenmeler söz konusu olur. Henüz okul hayatına adım atmamış bireyle etkileşime ve iletişime geçen herkes de çevre olarak kabul edilir.

Çocuk Alişir hikâyesinde başkişi Alişir’in annesi Gülbegim ve babası Gıyaseddin’in etrafında yer alan akraba ve dostları Alişir’in çevresini oluşturur. Bu çevrede de genellikle eğitilmiş ve bilge kişiler yer alır. Bu kişiler Alişir üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Öğrenmeye son derece hevesli ve istekli olan Alişir, ilk eğitimini babasının dostları ile birlikte düzenlediği, genellikle sohbet havasında geçen meclis toplantılarında alır. Alişir bu toplantılarda yapılan konuşmaları, okunan gazelleri can kulağıyla dinleyerek öğrenmeye ve ezberlemeye çalışır. “Çeşitli konuşmaları, sözleri, harikulade gazelleri bir kenarda oturup dinliyorum, bende birçok gazeli ezbere biliyorum.” (s.61). Olgunlaşma ve tecrübelenme sürecinin gerçekleşmesi için önemli olan çevre Alişir’in kendini gerçekleştirme ve geliştirme açısından oldukça büyük etkiye sahiptir. Okul çağına erişmeden Mevlâna Lütüfi gibi şairlerin şiirlerini ve Fars dilinde yazılan çoğu şiiri öğrenmesinde Kabûlî lakaplı şair dayısı Mirsaid’in de etkisi bulunmaktadır.

Eğitim; bireylerin zihinsel, duysal, bedensel ve sosyal yönlerden kendini geliştirmesinde önemli bir süreçtir. “nk birey, en çok eğitim sürecinde kendini geliştirerek ontolojik olarak tinsel doğumunu gerçekleştirir.” (Azap, 2017, s. 24). Eğitimin en verimli gerçekleştiği ortam okuldur. Hikâyede başkişi Alişir aile ve çevresindekilerden öğrendikleriyle bilinçlenerek bireysel gelişimini okulda aldığı eğitimle pekiştirir. evre ve ailesinden aldığı eğitimle büyük bir donanıma sahip olan Alişir için okul kendini gerçekleştirmesi ve kişilik gelişimini tamamlayabilmesi için önemli bir göreve sahiptir. Alişir okul hayatına şehzadelerin gittiği okulda başlar. Hızlı bir şekilde okuma ve yazmayı ğrenen Alişir kısa zamanda Kur’an’ın manasını çözmeye ve Arapça ğrenmeye başlar. Okuma ve yazmayı öğrenmesiyle de daha fazla şiir ve gazel ezberlemeye çalışır. “Alişir Kur’an’ın manasını çözmeye girişti. Farsçayı iyi biliyordu ama Arapçayı ğrenmeye yeni başladı. Türkçe ise ana dili; Türkçe beyitleri mkemmел bir ilgiyle okur, günden güne ezbere bildiği gazelleri artırırdı.” (s.104). İçindeki ğrenme ve okuma tutkusuyla ve sürekli bilgi peşinde koşmasıyla kendini bilinçlendiren ve geliştiren Alişir öğrendikleriyle ve okulun ona kattıklarıyla aldığı eğitimin önemini ortaya koyar.

4.2.2 Başarı

Başarı, bir hedefe ulaşmak için azim ve sabırla çalışılarak elde edilen bir kazanımdır. Başarıya ulaşma yolundaki en önemli altın kural azimli, istekli ve kararlı olmaktır. Çünkü insan ancak bu sayede gerçek başarıya ulaşır. Emek vererek, çabalayarak vazgeçmeden çalışan insanlar hem çevresindekilere hem de kendisine karşı faydalı bir birey olurlar. *ocuk Alişir* hikâyesinde başarı kavramı hikâye boyunca vurgulanan önemli bir izlektir. Hikâyede Alişir çalışmayı ve öğrenmeyi seven, zeki ve başarılı küçük bir çocuktur. Alişir’in üstün zekâ ve kabiliyete sahip oluşu hikâyenin ilk sayfalarından itibaren okuyucuya gösterilir.

Başarılı olmanın sırlarından biri başkalarının tecrübelerinden faydalanmaktır. “Akıllı insan başkalarının aklından faydalanır.” (Kavaklı, 2019, s. 24). Bu da ancak insanların yaşamlarını inceleyerek, çeşitli alandaki konuşmalarını dinleyerek ve düşüncelerini anlamaya çalışarak mümkün olur. Eğitimi ve bilgi sahibi kişilerin tecrübelerinden faydalanmak bireyin ufkunu açar. Hikâyede başkişi Alişir de daima başarılı, bilgili,

çalışkan bilge insanlarla etkileşimde bulunup onların tecrübelerinden ve konuşmalarından faydalanarak kendisine örnek alır. Başkişi Alişir'in "Babamın yanına birçok bilim adamı gelirdi. Çeşitli konuşmaları, sözleri harikulade gazellerini bir kenarda oturup dinliyorum bende birçok gazeli ezbere biliyorum." (s.61). İfadelerinden bu bilim adamlarının Alişir üzerinde, başarılı bir birey olarak yetişmesinde etkin rolleri olduğu görülür.

Başarı yolundaki en önemli ilk adımlardan biri de azimli ve kararlı olmaktır. İnsan öncelikle "bilgiyi sevmeli, ona kendini vermeli, öğrenmenin zahmetlerini yenmeli, içerdiği mihnetlere katlanmalı, bunları yorucu ve eziyet verici bulmamalıdır." (Karakaya. 2019, s. 205). Bu doğrultuda azimle, kararlılıkla ve sabırla hareket eden insanlar er ya da geç başarıya ulaşırlar. Her çocuk yetenek ve deha potansiyeline sahiptir. Önemli olan da içindeki o potansiyeli harekete geçirmektir. Buda yalnızca yeteneğini geliştirmek için azimle ve kararlılıkla çalışmakla mümkündür. Dedesinin ona hediye ettiği ney'i çalmayı öğrenmek isteyen Alişir, ilk önce babasından kendisine bir ney hocası bulmasını ister. Daha sonra sokakta karşılaştığı bir arkadaşı ona ney ustası akrabalarının olduğunu, isterse Alişir'i hemen onun yanına götürebileceğini söyler. "Bizim ney hocası bir akrabamız var. Olur dersin şimdi alır giderim. Hayır deme, öğrenirsin" (s.84) diyerek Alişir'i ikna etmeye çalışır. Arkadaşının teklifini kabul eden Alişir'de annesine haber vermeden yola çıkar. Ney ustasının evine giderken geçtikleri yollar çocuklar için her ne kadar ıssız ve tehlikeli olsa da Alişir ney çalmasını öğrenmek için kararında ısrarcı olur ve sonunda ney ustasının yanına varmayı başararak ney dersleri almaya başlar.

"Ney nasıl tutulur, nasıl nefes verilir ve perdelerin sırrı hakkında biraz bilgi verdikten sonra üstat Ali'ye şöyle dedi:
- Bütün sır aşkta ışığım, bir çal da gör – diyerek ney'i uzattı.
Alişir ney'i alarak hayalde biraz sukût ettikten sonra dudaklarına tuttu ve çalmaya çalıştı."
(s.87)

Alişir'in ney ustasının evine giderken geçtiği yolların ona korku ve endişe vererek engel teşkil etmesi Alişir'in ney çalmayı öğrenme konusundaki istikrarını etkilemez. Bu bağlamda da Alişir'in kararını gerçekleştirme konusundaki azimli ve tutkulu davranışı, mücadelecili oluşu onu gerçek başarıya ulaştırır.

Başarı yolundaki en önemli etkenlerden bir tanesi de ailedir. Çocuğun başarılı bir birey olarak yetişmesinde ailenin rolü oldukça büyüktür. Çocuklarının eğitim hayatıyla ilgilenen, onları seven ve ilgi duyan, başarıları kadar başarısızlıklarını da olumlu karşılayan ailelerin çocukları daha başarılı olur. Hikâyede Gülbegim Hanım ve Gıyaseddin'in Bey'in oğullarıyla olan ilişkisi ve aynı zamanda kendilerinin de çalışkan ve bilgi sahibi kişiler olması Alişir'in de başarılı bir birey olarak yetişmesinde etkin rol oynar. Ailenin çocuğa olan bakış açısı onun kişiliğinin gelişiminde olumlu katkıya sahiptir. Hikâyede Alişir'in annesi Gülbegim Hanım ve Babası Gıyaseddin Bey oğullarını sevgi dolu bir aile içerisinde yetiştirirler. Daima Alişir'e zaman ayırıp onunla ilgilenir, sohbet eder ve fikirlerini önemserler. “Haydi, konuş oğlum, dedi Gıyaseddin tebessümle terasa yaslanıp oğlunu da göğsüne alarak.... (s.75) Annesi, Alişir'in önüne yemek koyup memnun bir halde karşısına oturdu ve birinci ders hakkında, molla öğretmen hakkında sorular sormaya başladı.” (s.97). Alişir ile her zaman ilgilenen duygu ve düşüncelerini önemseyerek onun değerli bir birey olduğunu hissettiren anne ve babası bu sayede Alişir'in zekâsını geliştirmesine ve yeteneklerinin ortaya çıkmasına yardımcı olarak oğullarının başarılı olarak yetişmesinde ve bu başarılarını arttırmasında önemli etkiye sahip olurlar.

5. ÇOCUK ALIŞIR

Avucuna güneş koyulmuş gibi parlayan, geniş ferah salonda yeni Yomut¹ halının üzerinde daire şeklinde oturan misafirler, yakın arkadaşlar samimi bir sıcaklıkla sohbet ediyorlardı. Büyük kaşmir kumaşlı masa örtüsü üzerinde fıstık, badem, çekirdek, bal, çeşit çeşit helvalar dökülmüş. Misafirler yiyip içerken çeşitli ilginç olaylardan konuşuyorlar; meclisteki hoş sohbet bir an olsun kopmadı. Gıyaseddin Kiçkine, akıllı gözleri, kısa sakalı ve küçük bir vücudu olan alçakgönüllü, mülayim bir adamdı. Çoğu kişi ona Gıyaseddin Kiçkine derken yakın arkadaşları ona genellikle Küçük Kahraman derlerdi.

Horasan ülkesinde maliye işlerinde önemli bir göreve sahip olan Sebzevar valisi Gıyaseddin Kiçkine yüksek mevkili beylerdendi. Ülkenin çeşitli vilayetlerinde dolaşa dolaşa nihayet gökyüzünün mavi ışıkla yıkandığı sevimli Herat'ın avlusuna yerleşti. Avlu da Herat'ın kuzeydoğusunda çok ağaçlı, hoş bir adrese inşa edilmişti.

İçinde parlayan güneş ile büyük bir bakır sürahi taşıyan hizmetçi, güzel kokulu çayı çaydanlıkta demledikten sonra nezaketle efendisine verdi ve yavaşça yürüyerek çıkıp gitti. Gıyaseddin Kiçkine soğan kabuğu gibi ince zarif Çin kâselerine çayı doldurup teker teker arkadaşlarına uzatıyordu.

Meclis ehlinden biri, yetmiş yaşını aşmış seksenlere varmış yaşlı adam Barlaslardandı. Asık suratlı bu adam ilk önce bir öksürük aldıktan sonra sözlerini kurşun ağırlığıyla tane tane konuşmaya başladı. Gençliğinde Timur'un cesur savaşçılarından, sevilen mert yiğitlerinden olan yaşlı Barlas'ın yüzündeki hüznün gölgesini şu anda arkadaşları açıkça görüyor ve derin duygular hissediyorlardı.

- Türkistan'daki, Horasan ülkesinin durumuna bir bakınız. Sonuç ne olur bilmiyorum? Hazreti Timur'un yarattığı bu devlet parça parça yok edildi. Timur'dan uzun bir süre sonra şehzadelerin başı, savaştan çıkmadı. Her biri sadece kendi arzularını düşünüyor, Süleyman tahtını yalnız kendine reva görüyor. Evet, şöyle ki, şehzadelerin ana sütü henüz ağzında olan en küçüğü de atın öndeki ayağı ben olacağım diyor. Arzularının

¹ Yomut: Yomutlar tarafından geleneksel olarak dokunan bir halı türüdür.

hepsi bu. Bu hiç akli kâmil bir insanın işi değil. Devlet birlik ve beraberlik içinde olmazsa halk işkence denizinde boğulup gitmesi muhakkaktır. Karşımızdaki trajedik durum budur. Bunun gibi endişeler fakirin gönlüne günden güne üzüntü dolduruyor. Bütün dünyayı titreten padişah Timur'un zaferini gören bizim gibi yaşlıların böyle felakete dayanması oldukça zor. Böyle dehşetli felaketi defetmek, tedbirini almak hepimizin görevidir.

Yoğun sis gibi ortaya çöken sessizlik birkaç dakika devam etti. Yaşlı Barlas'ın söylediklerinden etkilenen, derin düşüncelere dalmış yöneticilerden biri soğumuş çayını hızlıca yudumladı ve küçük kâseyi sofraya koydu. Belinde bir hançer, başında samur kalpak, gövdesi tıknaz yönetici, seyrek sakalını sıvazladıktan sonra kalın kaşlarını kaldırdı ve derin küçük gözlerini yaşlı Barlas'a dikti:

- Söyledikleriniz akla uygun, efendi, Ulu Kağanımız Timur güneş gibi âlemde tekti, adeta dünyaya hükmediyordu. Hazreti Şahrüh Horasan'da savaş fırtınası ve kan ırmağı akıtmasına rağmen bir türlü düzeni kuramadı. Timur devleti paramparça oldu ve elde kalanı kaldı. Şimdi Hazreti Şahrüh yaşlandı. Şehzadeler arasında yine çatışmalar, savaş katliamları alevlenecek diye şüphe ediyoruz. Fakat emin olsunlar ki, Semerkant tahtında oturan Uluğ Bey hazretleri babasına layık ilim irfan meşalesini yükselten âlim bir kağandır. Artık şüpheler ile gereksiz sıkıntı çekmeyeceksiniz.

Mirsaid, konuşmanın Uluğ Bey'e kaydığını fark ederek sabırsızlıkla söz almayı bekledi. Müdürün konuşmasına nokta koymasıyla, Mirsaid hemen konuşmaya başladı. Harikulade renkli bir üsluba sahip olan ve Türkçe şiirleriyle ünlü Kabûlî lakaplı elli yaşlarındaki bu şair Alişir'in dayısıydı. Bembeyaz ışıltılı takkesini başının üstünde çevirdi ve gülümseyerek şöyle dedi:

- Efendiler, Uluğ Bey hazretleri, dünyanın en büyük bilgi madenidir diye, bin kez gurur duysak bile azdır. Gözlemevinin bu dünyada bir benzeri daha yok. Ben Semerkant yolculuğumda gözlemevini gördüğümde aklımı kaybettim. Onun eşliğine ayak basarken "Ya Allah" dedim. "Bilimin Kabesi bu mu?" düşüncesi aklımdan adeta şimşek gibi geçti. Sonra rabbime teşekkür ettim. Bütün şairlerin âşık olduğu büyümlü gökyüzünü, yıldızlar dünyasını dolaşan muhteşem gizemlerini anlamaya müyesser

olmuş o büyük zatın akli, zekâsı ve kerametinin tarifine orijinal Türkçe dilimizde bir methiye yazmadan kendimi alıkoyamadım.

Giyadessin Kiçkine gülümsedi.

- Muhammed Taragay Uluğ Bey hazretleri azimli bir padişahdır ki, o büyük zatın bilimdeki çalışmasının tarihte eşi benzeri yok. Hatta Araplarda, Yunanlılarda bile hiç olmadı. Ne yazık ki, binlerce kez ne yazık ki, batıl inanç pınarından su içen ve gözlerine gaflet bağı düşen bir grup hain vardır... Estağfurullah, yaradanım, efendimin kendisini korusun. - Gıyaseddin Kiçkine bu korkunç düşüncenin heyecanıyla boğulmuş gibi bir an sessiz kaldı. – Şuara, fuzalâ² ve ulema arasından bir grup haşin gafiller Semerkant'ta falan filan diyerek fişk fücür ortaya çıkarıp sinsice padişahın itibarına zarar veriyorlar. Onlar hata yapıyorlar, çok tehlikeli bir yola girmişler. Akıl sahibi insanlar buna niçin dayansın! Uluğ Bey elmas gibi sivri fikri ile bilimin kaynağının gözünü bulmuşlardır. İştiklerimize göre Hazreti Uluğ Bey gözlemevinin gökyüzü tarafına tekrardan yüksek bir kubbe inşa ettirmiş, bu kubbeden yıldızların gezintisini izlemiş ve onların geçtiği yolu, zamanını kanun ve kurallarını, programlarını karşılaştırıp ilginç bir tablo çizerek gökyüzünün sırrını ortaya çıkarmışlar. Bunların hepsi efendinin, aklının ve düşüncelerinin mükemmelliğinin bir göstergesidir.

- Uluğ Bey hazretleri gökyüzü bilimini büyük bir titizlikle araştırdı- dedi bir deri bir kemik kalmış, basit kıyafetli, elli yaşlarındaki kimya öğretmeni Murat. – Hazretleri gerçek bir bilim adamıdır ki, bu bilimde keşif noktasına ulaşmış, matematikte mükemmelliği keşfetmiş bir insandır. Devlet erbabı sıfatında da yüksektirler ve devlet işini çok iyi bilirler. Fakat zorluklar da son derece çoktur. Devletin başında durmak kolay değil.

- Bilginin cevherini bulmuş Muhammed Taragay Uluğ Bey- dedi geniş sade elbiseli, büyük mavi sarıklı, bir kişi sakin alçak bir sesle: “Gökyüzü âlemini zapt etmiştir.” Uluğ Bey hazretleri bilim dünyasında ebediyeti keşfetmeye nail olmuş bir bilgindir.

² Fuzalâ - Fâzıllar, ahlâk, ilim ve meziyetçe üstün, faziletli kimseler.

Kalbi tüm bilimlerin birleşmesinden oluşmuş bu zat, tarih kitablarımızda ebedi parlak yıldızlardır – dedi meclis üyelerine.

O esnada hepsinin birden kapıya yönelen gözlerinde ani bir gülümseme parıldadı. Yaramaz Alishir, kaftanının eteklerini çırpıştırıp, koşarak içeriye girdi. O bir anlığına eşikte durdu ve yüzü kızarmış bir halde “Selamun aleyküm”- dedi, nezaketle kollarını göğsüne koyarak kapkara parlak gözleriyle misafirlere baktı, babasını görünce çok sevindi; koşarak yanına gidip saklanarak şımardı.

Gıyaseddin Kiçkine bir parça fıstık ve helva ile oğlunu misafir etti.

Tahminen dört yaşlarındaki Alishir, yakışıklı, zayıf gövdeli, duygulu gözlerinde derin bir zekâ görünüyordu. Başında takke, üstünde ipek kaftan, ayaklarında küçük çizmeleriyle, helva yerken edeple meclisi izliyordu.

- Atı iyi görüyor musun Alishir Bey? – diye sordu askerlerden biri.

- Çok iyi görüyorum ama... dedi babasına gözlerini dikerek Alishir: Atı koşturduktan sonra fikir yürütmek daha iyidir zannedersenem.

Herkes şaşkınlıkla donup kaldı.

- Aferin! – dedi ihtiyar Barlas. Okutun oğlanı molla yapın! Bilginin zirvesine layıktır oğlunuz.

Gıyaseddin Kiçkine'nin yüzü sevinçle parıldadı ve gözlerinde bir gülümsemeyle cevap verdi:

- Niyetimiz aynen böyle, okutmak istiyoruz. Zeki çocuk, biraz yaramazlığı var...

- Çocuğun yaramazlığı iyi bu nedenle fikri de hızlı olur. Fikrinin parıltısı, bilginin parıltısıdır – dedi öğretmen Murat.

Tüccarlardan şişman bir kişi öğretmen Murat'a itiraz ederek homurdandı:

- Ticaret ehlinin safına katılmak büyük iş. Ticaretin niteliği çok. Bu nedenle, her şeyin çaresi altın diyorlar. Okutun oğlanı bey ama altının değerini de öğretin!

Askerlerden biri gürledi:

- Ee, yiğitler ne yetiştirsin! Savaşçı kahraman olacak, oğlan! Güçlü bir yiğit her şeyi yapabilir. Eyer, koşum, ok, yay sanatından ders verin bey!

- Haydi, yeğen, bir gazel söyle, biliyorsun ya – dedi dayısı şair Mirsaid, Alişir'i omuzlarından kucaklayarak.

Alişir okusam olur mu der gibi gözleri parıldayarak babasına baktı.

- Oku oğlum, oku, içtenlikle oku! – dedi Gıyaseddin Kiçkine, omzuna hafifçe vurarak.

Alişir ayaklarını toplayıp hemen diz çöktü ve saf şeffaf bir sesle sakın bir ahenkte şiir okudu:

Yeşillendi çiçek bahçem, gül yüzlüm hani?
Zihî³ Servi boylu sevgilim hani?
Bugün bulundu bülbül çiçeklerle birleşti,
Eyvah, benim ilkbaharım hani?

Meclis üyeleri sessizce ve ilgiyle onu dinliyordu. Alişir kızardı, bir anlığına sessiz kaldıktan sonra şöyle dedi:

- Mevlâna Lütfi hazretleri söylemişler bu şiiri. Ben çok beğendim baba siz ne diyorsunuz? – diye sordu.

Babası sevinçle istemeden kakhahayla güldü.

³ Zihî – Ne güzel, ne hoş.

- Çok güzel oğlum, bana da uygun. Mevlâna Lütfi son derece hassas, ince düşünceli her türlü övgüye yakışır bir şairdir.

Meclis üyeleri sevinç ve merak dalgasında, acayip bir şaşkınlık içindeydi.

- Ya Rabbim – dedi yaşlı Barlas yakasını tutarak. – Kalplerimizi nurla dolduran bu çocuktan nasıl bir kartal yetişir? Rabbim daima senin sığınağın olsun, âmin! – diyerek ellerini yüzüne sürdü.

Misafirler onaylayarak başlarını salladılar ve Barlas'ı izleyerek Alişir'e içtenlikle dua ettiler.

Gıyaseddin Kiçkine'nin yüzü gurur duyuyordu. Elleri göğsünde teşekkür ederken Ali öncekinden çok kızardı, yere bakarken sessiz kaldı.

Mirsaid Alişir'in omzunu şefkatle okşadı:

- Berekallah, aferin, yeğen alnında daima güneş parlansın- dedi ve memnuniyetle misafirlere baktı.

- Farsça şiirlerinde çoğunu biliyor, Allah'a binlerce kez şükürler olsun ki akli da hâfızası da yerinde. Mirsaid kararlılıkla, biz onun şiir ve bilim alanındaki mesleğinde mükemmel olacağını umuyoruz dedi. Türkçede birçok anlam var. Ben saf bir Türk yazarım. Şairlerin çoğu gazellerini Farsça yazıyor. Farsça, zengin güzel bir dil ancak kendi Türk dilimizde de halkın kalbini bularak güzel şiir oluşturmak mümkündür. Mevlâna Lütfi'nin Türkçe şiirleri çoktur, bu şiirler gönüllere güneş gibi ışık saçmaktadır. Hizmetkârlar o anda büyük büyük kaşgar kaplarında geyik etinden kavurma getirdiler. Yemeklerin hoş kokusu evi doldurdu. Misafirler ayağa kalkarak, iyice yerleştikten sonra tekrar yerlerine oturdular.

- Lütfen yemeklerden yiye! – dedi Gıyaseddin Kiçkine tevazu ile misafirleri sofraya davet ederken.

Yemek masasında da sohbet devam etti. Padişah Şahruh hakkında da konuşuldu. Onun dine olan bağlılığı ve adaletliliği hakkında sözler edildi.

Alişir dayısının verdiği kaburgayı yavaşça yerken, büyüklerinin sohbetini dinledi, sonra babasına bir şey fısıldadı ve yumuşak, hafif adımlarla hızlıca hareket ederek sokağa atıldı.

Timur'un ölümünden sonra şehzadeler arasında yükselen güçlü yangında Şahruh galip geldi. Timur devletinin incisi adı verilen Semerkant'ı oğlu Uluğ Bey'e teslim ederek, kendi Herat'a göçtü ve burada güzel bir ev inşa etti. Kısa sürede Herat görkemli, abat bir şehre dönüştü.

- Türkistan ülkesinin büyük yıldızı Semerkant'ı Uluğ Bey Mirza'ya reva gördük. Herat ise devletin güneşi olarak parlansın. Bu şehri de bir oğlumuzu teslim ederiz – diyerek Şahruh bazen gururla övünürdü.

Şahruh, zaman zaman başkaldıran şehzadeler ile bazen çekirge gibi istila eden Moğollar ve Altın Ordu ile savaş ede ede hâkimiyeti uzun yıllarca kendi elinde tutmayı başardı. O, şimdi yaşlandı ve kamburlaştı ama hala savaşta at koşturup kılıç çekiyordu.

Büyük padişahlar, savaşta pişen Barlaslar, beyler etrafını sarmıştı. Bunlar zaman zaman biraz soğuk gül şerbeti içerek otururlardı.

- Kavim bozuldu tekrardan. Devlette tertip, düzen kaybolduğunda, ceza kılıcını kullanma zarureti doğacak – diye söyledi tatsız bir sesle padişah.

- Biraz sabır gereklidir, ulu padişahım. Farsların kazanmaya başlama tehlikesi de vardır – diye yumuşak ahenkte cevap verdi vezir.

Kısa bir sessizlikten sonra padişah uzun bir soluk aldı. Onun uzun toplantısından yorulduğunu hisseden herkes bir söz etmeye korkardı.

- Siyaset âlemi böyledir... Cephelere silah hazırlansın – dedi sonunda sertçe.

Hepsi ayağa kalkıp el sıkışırken, padişah yavaşça kapıya doğru yürüdü. Bükülmüş belinde altın kaftan, etekleri yere sürtünür, beyaz sarığında iri pırlanta taş, ellerinde ise gerçek taşlardan toplanmış tespih ışıl ışıldı.

Şahruh hemen saygıyla kapıyı açarak yürüdü ve eline göğsüne koyup eğilmiş olan kapı ağasının önünden geçip ikinci odaya girerken, saygıyla eğilmiş beyler, şehzadeler tekrar yanında durdular:

- E, evet, sizde mi buradasınız? Ne zaman geldiniz? – dedi o saygıyla eğilen Abdülatif'e gözlerini dikerek.

- Mübarek huzurunuzda geldim, büyükbaba hazretleri. Semerkant güzel ama gürültüsü çok – dedi sakın şehzade gözlerini yerden ayırmadan.

- Çevresindekiler fikirlerini dahi gözlerinin imasıyla da birbirlerine anlatmaktan aciz ve sessiz kaldılar. Kral ağır sessizliğini bozarak sordu:

- Kalay oğlumuz padişah Uluğ Bey sağlıklılar mı? Gelecekler mi diye merak ediyorum... Özledim.

- Allah'a hamt olsun, mübarek baba sağlıklılar.

- Bir an sessizlikten sonra alçak bir sesle: Şehzadenin meşguliyetleri yalnızca yıldızlardır- dedi ve altın yaldızlı cüppesinin eteklerini düzelterek padişahın yakut, mat renkli sarığına gözlerini dikip onu sıvazlayarak yerine koydu.

Onun yüzündeki alaycı ifadeyi herkes fark etmişti.

- Acele etmeden konuşacağız – dedi tatsız bir sesle torunun sözlerinden rahatsız olan padişah. Sonra başköşeye geçerek, tahta oturdu ve işaretiyle izin verdikten sonra, şeyhülislam ulema, şeyh ve Barlasların her biri kendi mevkilerine uygun düzende yerleştiler. Kapı ağası padişahın önünde saygıyla eğildi.

- Ekselansları izin verirlerse, Çin büyükelçileri, Arabistan'dan gelen yüksek rütbeli vekiller, Türk padişahları, Altın Ordu beyleri bekliyorlar.

Şahruh işaret ettiği anda kapı ağası, kapıya doğru yürüyerek kapıyı açtı.

Saray geleneğine has bir tertip ile her bir ülkenin vekili kabul edildi, ticaret ve pazarlama işlerinin daha da genişlemesi hakkında beyanatlar verildi, Çinli büyükelçilerden porselen tabaklar, deste deste padişaha mallar, Arap vekillerden kutsal hurma, müşerref zemzem suları gibi hediyeler kabul edildi, Şahruh kaidelere uygun kısa bir sohbetten sonra ayağa kalktı:

- Teşekkür! Değerli konuklar ve bütün cenaplar – diyerek odadakilere müracaat etti, lütfen huzurumuza, ziyafete teşrif buyurun.

- Değerli konuklar akşam davete gelsinler! Ekselans hazretlerimizin niyetleri sonsuzdur – diye bağırdı sesini yükselterek kapı ağası.

Şahruh ayağa kalkıp saygıyla eğilmiş seyircilerin önünden serinkanlılıkla yürüyerek, küçük odaya girdi.

Oyulmuş kapıdan girerken karanlık ağaçlar, çınar, elma, şeftaliler arasında iki bina görünüyordu. Bu evlerde padişaha yakın akrabalar, kadınlar, misafirler yaşıyordu.

Yaşlı kraliçe Gevherşad Hanım, pişmiş tuğladan yapılmış evin kubbeli, geniş bir odasında katlanmış ipek battaniyenin üzerinde oturuyordu. Kraliçenin bol, uzun mavi gömleğinin üzerinde yaldızlı yumuşak yelek, eşarbının üzerinde safir yakut pırlantalardan oluşan bir taç vardı. Elmaslar, Kaşgar halkaları, bilezikler, yüzükler, sürme, makyaj malzemelerinin hepsi düzenli; etrafa güzel gül yağı kokusu yayılıyordu.

Kraliçenin etrafında hanımefendiler, kendilerine has incelikleriyle oturuyorlar, hizmetkârlar da saygı ve edeple, sessiz adımlarla kendi işlerini yerine getiriyorlardı.

Kraliçenin yolunda boğulan Abdüllatif, Semerkant'taki türlü türlü dedikoduları ve babası Uluğ Bey'in sarayından topladığı tüm sözleri teyzesine aktarıyordu.

Abdüllatif konuşmasını kesmediği gibi fıstık, üzümleri yemeyi de ihmal etmiyordu, yastığa gururlu bir şekilde yaslanmış büyükannesi ise ara sıra fıstık veya helvadan atıştırıyordu. Hazreti babamız ve kraliçemiz Semerkant'ta bilimin esiri olarak kaldı. Bilmiyorum sonucu ne olacak? Ulema ve büyük şeyhlerin gazabı günden güne artıyor. "Hani din?" "Hani şeriat?" diyorlar. Efendinin medresesi bir bilim madenidir; kendileri de geceleri uyanık, sadece yıldız sayarak geceyi sabah ediyor.

Uzun bir sessizliğin ardından Gevherşad ağır başlılıkla sakince konuştu:

- Uluğ Bey hazretleri oğlum, ciğerimdir. Ama niçin kutsal dinimizi düşünmüyor? Ben bundan dolayı üzgünüm. Ne yazık ki... Ona, kalbinizde sadece Allah'a inanın, demiştim. Uluğ Bey "Yıldızlar âlemi geniş ve pek çok sırrı olan İslam dini de bilime değer veriyor." demişti.

- Anlamıyorsun büyükanne, büyükbabamın kötü işleri çoktur. Ulemalar değerli insanlar! Onlar her bir işimize rehberdir, bunda sır çok. Ama büyükbabam bunu kesinlikle anlamak istemiyor.

Gevherşad hiç ses çıkarmadı. Kaşları çatık hüzünlü bir halde hareketsiz oturduktan sonra ağır bedenini kaldırdı ve Buhara'dan, Semerkant'tan, Andican'dan ve Balk'tan kadın akrabalarının geldiğini bugün onlara bir ziyafet verileceğini söyledi.

Şehzade Abdüllatif ayağa kalkarak şekilsiz bedenini saygıyla eğdikten sonra şaşkınlıkla odadan çıktı.

Kraliçe baş hizmetçiye işaret ettiğinde, hizmetçiler koşarak geldiler. Büyük açık kapıdan beyler, hanımefendiler, saygıyla eğilerek tek tek içeri girmeye başladılar. Selam ve saygıyla tekrar tekrar görüştüler. Gevherşad Hanım ayağa kalkıp, hepsiyle teker teker selamlaşarak, yerlerini gösterdi, kendisi de tekrardan yerine oturdu. Kısa bir sohbetle misafirlerin durumlarını sorarak her birine ayrı iltifat gösterdikten sonra

misafirler bahçeye çıktılar. Sonra hizmetçiler kraliçeyi yeniden giyindirdiler. O hizmetçilerle kuşatılmış halde, asil bir şekilde yürüyerek bahçeye çıktı.

Kraliçe Gevherşad'ın sarayına gelen misafir bayanlar arasında Alişir'in annesi Gülbegim Hanım da vardı. Şık, güzel, endamlı, beyaz yüzlü Gülbegim'in ince kaşları ve parıltılı, şefkatle ışıldayan siyah gözleri güzelliğinin en mükemmel unsuruydu. Büyük bir zevk ve beğeniyle giyinen yirmi beş yaşlarındaki bu genç kadın, toplantıda hemen fark edildi, yüzü sıcak, hoş bir bayandı.

Kraliçe misafirleri ile birlikte çiçek bahçesinin etrafında, su kanallarını dolduran, sakin akan su boyunca kalın ağaçlar arasında, bahçede biraz gezinti yaptıktan sonra bütün misafirlerini büyük salona, masaya davet etti.

Alişir annesine yavaşça fısıldayarak, bahçenin damında yürümek için izin istedi, "dikkatli ol, sokağa çıkma" diye tembihledi Gülbegim.

Alişir bu büyük bahçenin çatısının her bir köşesini uzunca yürüdü. Ağaçların dallarından sarkan rengârenk kafeslerdeki papağan, bülbül ve sığırcıklar merakla çatıyı kapladı. Onların kafes içindeki atlayışlarını ötüşmelerini uzun süre izledi. Kuşlara bakmakla görevli hizmetçiyi takip ederek, ona hiç bitmeyen sorular sordu.

Bir anda karşısına yedi yaşlarındaki şehzade Hüseyin çıktı. Başında küçük ipek kavuk, üstünde yeni kadife kaftan, ayaklarında yaldızlı çizme, kemerinde altın saplı küçük bir hançer takılıydı. Hüseyin ateşli bir çocuktü, gökyüzüne atlamaya hazırdı.

- Köleler ve hizmetçilerin ayağına dolanmış ne yapıyorsun? – diye sordu gülerek Hüseyin.

- Kuşları geziyorum... Birbirinden güzeller – diye cevap verdi Alişir.

- Ah, kuşların türü sayısızdır ama güvercinlerle hiçbir ilgim yok dostum. Yürü sokağa sıkıldım.

Şehzade Hüseyin ve Alişir sokağa doğru gittiler.

Büyük meydana delikanlılar atış alıştırması ile meşguldüler. Beyler, gece bekçileri çoktu.

Çocuklar ilgiyle izlediler. Bir tarafta iki fil iri iri mertekleri eğilip, kaldırıyorlar ve onları bir yere taşıyorlardı. Fillerin üzerinde oturan gri gömlekli iki sıska yaşlı adam nefes almadan karşılıklı konuşuyor, bazen de gülüyorlardı.

Atın sırtında, zırh giymiş yiğitler bir elleriyle yay çekiyor, diğer elleriyle ok atıyorlardı. Bitiş çizgisine ulaştıklarında, hemen kılıçları ve kalkanları tutarak eskriime başlıyorlar ve gürültü ve haykırıışlarıyla meydanın ortasında toplanıyorlardı. Meydanın kenarında bir grup bey “Güzel güzel,” “Maşallah,” “İyi,” “Aferin” – diye onları cesaretlendirdi.

- Cesur yiğitler! – dedi Hüseyin, yetişkin gibi kendini tartarak, Allah’ın izniyle bende Kılıç ustası olacağım düşmanın kellesine saldırıp uçuracağım.

Alişir güldü:

- Düşündüm, eskrimin size ihtiyacı büyüktür.

- Evet, dostum – dedi Hüseyin gururla, aklın yerinde.

Alişir sesini çıkarmadı; meydana koşan atların hangisinin daha güzel hangisinin daha hızlı olduğu fikri ile meşguldü.

Hüseyin Alişir’in kolunu dürttü ve gökyüzüne bakarak: “Siyah güvercinlerin dansını izle” dedi. Gökyüzünde dans edip yürüyen güvercin sürüsünü nefes almadan izlediler.

- Güvercinler meleklerle benziyor – dedi düşünerek Alişir. – Ben çok seviyorum güvercinleri! Gösteriden nasıl yorulacağımı bilmiyorum, onlara olan sevgim çok fazla.

Çocuklar dışarıdaki avluya girdiklerinde, insan azlığını ve gölge gibi sessiz duran bir kaç askeri gören Hüseyin fısıldadı:

- Efendileri uykuya daldılar. Ulu büyükbabamız, Timur'dan kalan tek kişi bu... Zavallı yaşlı adam...- diyerek alaycı bir şekilde güldü.

Tam o sırada Hüseyin'in önünde örtüye sarılmış büyük sarıklı, hilekâr gözlü otuzlu yaşlarında bir adam elleri göğsünde saygıyla durdu:

- Şehzade, geç oldu izin verirlerse, gidelim. Şehzadenin kızardığını, kızgınlığını Alişir fark etti.

- Bey cenap, hala zaman var, sabredin! – dedi Hüseyin sabırsız bir halde.

- Bey, atın hazır olduğunu, Hüseyin'in annesinin onu geç kalmaması için uyardığını söyleyince Hüseyin bir an sessiz kaldı, sonra Alişir'e baktı:

- Güle güle Alişir Bey! – dedi bir yetişkin gibi şiddetle.

- Şehzade, güle güle, iyi yolculuklar- dedi Alişir'de heyecanla.

Uçları birbirine bağlı olan çınar ağaçları bahçesinde iki atlı gözden kaybolduktan sonra Alişir yavaşça yürüyerek içeri girdi.

Eğlence tüm hızıyla devam ediyordu. Konukların önüne serilen masalarda üst üste yığılmış yemekler, rengârenk meyveler ellerini göğsüne koyup uçan hizmetçiler tabaklarda taze taze yiyecekler ile güller taşıyorlardı.

Alişir'in annesi fısıldadı:

- Otur, ses yapma. – Oğlunun önüne bu yiyeceklerden koydu.

Müzik hiç durmadı; birtakım müzisyen odanın bir kenarında oturup, tambur, dutar, rubablarına sonunda ustalıkla hafifçe vurdular. Alişir kendini bu harika melodilerin kanatlarında büyülenmiş gibi hissediyordu ve bu tatlı hissiyatları kucaklayarak sessizce oturuyordu.

İşte müziğin dalgalarına katılan bir şarkı:

Ey hanımefendi bu yüz, mumlarla bir ay mı?
 Ey hanımefendi, bu söz bal ile şeker mi?
 Gözlerini kocaman açarak sana işve ile baksınlar
 Can damarın niçin eğimli bir jilet mi yoksa nazar mı?

Birkaç güzel sesli kadın ustaca ahenkle şarkı söyledi. Melodiler renkli, birbirinden güzel, birbirinden romantik, kalbi meşgul eden aşk dolu şarkılardı. Kendileri de kaşlarına beze koyan, gözlerine sürme çeken başörtüleri başlarına yakışan güzel genç kadınlardı.

Ortaya dansçılar ve peri kızları indi. Zarif, yumuşak mavi giysiler içindeki genç dansçının çekiciliği güzelliğinin vücut bulmuş haliydi.

Kraliçe Gevherşad Hanımefendi gururla oturuyor, bazen de dans gönlünü yakıyormuş gibi gülümseyerek yanından para alıp dansçının ayağının altına atıyordu.

Kalbi tatlı dalgalarla dolu, düşüncelerle oturan Alişir, annesinin dizine yavaşça vurarak:

- Müzik sihirlidir! Oyunlarına bakın: Benim hoşuma gidiyor. Gülbegim Hanım memnun bir halde gülümsedi.

- Dinle!

Eğlence, akşama kadar devam etti. Sonra kraliçenin önderliğinde misafirler avluya çıkıp, eğlenceyi daha da renklendirdi.

Yürü oğlum gidelim,- dedi Gülbegim alçak bir sesle ve Alişir'in elinden tuttu. Onlar saraydan ayrılırken Gıyaseddin Kiçkine, bahçede bir bey ile ayaküstü sohbet ediyordu.

Alişir sevinerek, babasına doğru koştu.

- Hadi ışığım eve gidin, hava karardı. Sokakta büyükbabanız sizi bekliyor,- dedi Alişir'in omzunu kucaklayarak Gıyaseddin Kiçkine.

Alişir uzanarak babasının boynundan öptü, kenarda duran annesine koştu; birlikte sokağa çıkıp gittiler.

- Oğlan kötü değil, diri. Gözden uzak tutun – dedi sessizce çocuğu takip eden bey. Gıyaseddin Kiçkine mütevazı bir ahenkle:

- Allah'ım, Molla olsun, zihni iyi,- dedi. Sonra kendi içinde “Evet Allah'ım kötü gözden korusun! dedi.

Alişir kendi denginde iki komşusunun çocuğuyla avluda misket oynuyordu. Çocukların üzerinde kumral yakalı gri gömlek, başlarında kirli beyaz takke, ayakları ise çıplaktı. Alişir eskimiş yıpranmış çizmelerini çıkararak duvarın altına fırlattı. Misketlerini uzağa fırlattıktan sonra hızlı hızlı koşular. Alişir misketin peşinden hızlıca koşarak hareket ederken arkadaşlarının gerisinde kalmıyordu.

Oyundan sıkılınca, misketlerini alarak duvarın gölgesine oturdular. O anda ağaçların arasından atlayan bir geyik Alişir'i kokladı ve şımararak Alişir'e sürtündü. Alişir geyiğin boynundan tutup, başını okşayacaktı ki, hayvan bir anda kayboldu.

- Seni tanıyor galiba kendine çok alıştırmışsın – dedi çocuklardan biri.

- Doğru! diyerek onayladı zevkle diğer çocuk. – O anda önünde duran mükemmel keskin zekâlı geyik ok gibi uçarak hızlıca gitti.

Alişir gülümseyerek, geyiğin hareketleri ve davranışları hakkında ciddi bir şekilde konuşmaya başladı.

- Dayım, eğlence olsun diye bozkırdan alıp getirdi. O usta bir nişancıdır. Hayvanların, özellikle de geyiklerin davranış ve huyları hakkında ilginç bir hikâye anlatmaya başlayınca tüm dünyayı unutuyorum.

Ansızın tekrardan ortaya çıkan geyik hızlı hızlı soluyarak Alişir'in kucağına başını soktu.

Alişir sevinerek:

- Mu, mu birazcık sessiz dur – dedi geyiği okşayarak.

Uzaktaki beyaz tavukları gören geyik “Bunlar kim oluyor?” der gibi simsiyah gözlerini daha da büyük açarak, bir an şaşkınlıkla baktı ve sonra bahçede aniden kayboldu.

- Temiz, hoş, ilginç ve güzel bir hayvan – dedi zevkle izleyen çocuk.

- Büyüyünce avcı olacağım! Dağlarda okçuluk yapmanın keyfi mükemmel! – dedi geyiğin gittiği tarafa doğru dikkatlice bakan çocuk.

- Bizim vatanımız Herat ülkesine konforlu desek abartı olmaz dostlarım – dedi Alişir dalla yere bir şeyler çizer halde başını kaldırmadan. – Bana göre, kurt ve kaplan gibi vahşi hayvanları avlamak uygun. Anlıyorum ki geyik gibi zararsız hayvan ve dünyada azdır.

Yüzünün güzelliğine bakın! Eti de lezzetli midir? – dedi esmer çocuk, misketlerini sayarak.

Tatlı hayaller zincirini kırmak istemiyormuş gibi sessizce oturan Alişir, galiba arkadaşının söylediklerini duymadı.

- Avlanmak, nişancılık eğlenceli bir şey ama en mükemmeli, en zorunlusu okuldur. Hayatın birçok sırrını okul öğretiyor – dedi.

Sohbetin böyle keskin bir değişiminden telaşlanan çocukların en büyüğü bir an sessiz kalarak:

- Kim öğretti sana bu söylediklerini? – diye sordu Alişir'e dik dik bakarak.

- Bilmiyorum! Babam her zaman: “Bilim adamı küçük düşürülmez” derdi. Babamın yanına birçok bilim adamı gelirdi. Çeşitli konuşmaları, sözleri, harikulade gazelleri bir kenarda oturup dinliyorum, bende birçok gazeli ezbere biliyorum.

Uzun boylu çocuk üzülerek konuştu:

- Babam fakir bir dokumacı. “Okula gönderin beni” – desem “Okul sana ne hacet” der. Düşünüp baktığımda kup kuru bizim gibilere okul ne hacet?

- Benim babam hamal diye söze karıştı diğer çocuk. Sabahtan akşama kadar pazarda ekmek parası diye iş bekler. Sırtına çuvalı torbayı alarak buğday mı, arpa mı, bal mı diyerek bir bozuk paranın derdine dünyanın o ucundan bu ucuna defalarca kez gider gelirdi. “Okul” sözünü ağzıma alacak gibi olsam. Babamın canı boğazıma geliyor.

Bir nefes sessizlikten sonra üzülerek devam etti:

- “Oğlum, haddinden aşma! Yoksulların en fakiriyim, arpa ekmeğine ihtiyacımız var! Okul tokların işi, bizim talihimiz sol taraftan gelmiştir! Evet, hayat bu şekilde düzenlendi. Okulun bir hazine olduğu gerçek ama onun kapılarını yalnızca toklar açabilir. Yorganına göre ayak uzat” – diyordu babam.

Alişir ona yakında okula gideceğini, babasının ona uzun zaman önce söz vermiş olduğunu söylemek istedi ama söyleyemedi, yerde sessizce resim yaparak oturdu.

O anda çocukların önünde yaşlı bir kadın belirdi:

- Acele et taycık, bir yere gidiyoruz. “Vay canına, ayakkabıların nerede? O çocuklara baktı. - Yeter, oyun bitti, evlerinize yol alın!

Yaşlı kadın, uzun boylu, bağı geniş, zayıf, sinirli, inatçı, gözleri kurnaz bir kadındı. Sessiz, alçakgönüllü, Sufi yaşlı kocası gençliğinden beri Gıyaseddin’in hizmetindedir. Şahruh’un hizmetinde çalışan tek oğlu da bir kavgada öldürüldü.

- Yarın kahvaltıda sonra gelerseniz sopa oyunu oynarız olur mu? – diyerek ayakkabılarını koltuğunun altına aldı Ali.

Çocuklar sokağa koştu.

- Alışır beyaz çocuğum, üstün başın kara! Yüzünü ve ellerini yıka! diye su kanalını işaret etti yaşlı kadın.

Alışır su kanalına dalarak, hızlıca kendini yıkadı sonra rahatça oturup ayaklarını suya daldırıp şapırdattı ve terastan havluyu alıp kurulandı.

Yaşlı kadın Ali'nin ayakkabılarını silerek giydirmeye çalışırken de:

- Kendim giyinirim büyükanne, kendim – diyerek terasın kenarına oturdu. Odadan çıkıp gelen annesine bakarak gülümsedi:

- Her gün misafirlige mi gideceksiniz?

Gülbegim beyaz kraliyet elbisesinin üzerine ipek kaftan giymiş, ayağında çiçekli mestî. Gıyaseddin tarafından özel olarak getirtilmiş kaşık gibi siyah bir ayakkabı ve başında güzel bağlanmış başörtüsü vardı.

Evde sade elbiselerle dolaşan annesi, şık giyiminden dolayı şaşırın oğluna:

- Firuze Hanım'a gidelim canım. Semerkant'tan Hanzade Sultan Hanım geliyorlar, Semerkant'ın büyük asilzadelerini görürsün – dedi Gülbegim. – Çizmeleri eskimiş, temizleyip kurulayın – diye buyurdu yaşlı kadına ve odadan temiz gömlek, şalvar yeni kaftan, yeni takke çıkarttı. Oğlunu giyindirdikten sonra, başına parıldayan beyaz Hint kumaşlı örtüyü örterken, Alışır sokağa doğru koştu.

Gülbegim yaşlı kadına baktı:

- Bey galiba mahkemededir. Gelirlerse güzelce yağlı çorba hazırlayıp koy...- diyerek gülümsedi. – Bir dikkatli bak, üstüm başım güzel mi? Bey dikkatsiz.

Yaşlı kadın ellerini beline koydu ve hanımına baştan ayağa dikkatlice baktı.

- Hepsi uygun güzel hanımefendi! – dedi sözlerini bir bir fiske atarak.

Gülbegim mütevazılıkla yürüyerek sokağa çıktı. Sokaklar eğri, yokuşlu, yollar engebeliydi. Anne ve oğul Çarsu'dan ayrıldıktan sonra şehrin en kalabalık kısmı olan devlet binasının en geniş sokağına döndüler. Uzakta, sokaktaki askerlerin arasında bir fil görüldü. Delikanlılar, özellikle çocuklar filin etrafını sardılar. Alişir annesinin elini sıkıca tutarak, sevinçli bir şekilde ileriye doğru koşmak istedi.

- Fili görmedin mi Alişir? Yetişemezsin, uzak! Zengin adamların köşkünde akranların çok canım, doya doya oynarsın.

- Fil değerli bir hayvan, öyle mi anne?- diyerek adımlarını yavaşlattı Alişir. - Boyu yüksek, sağrısı geniş, dağ gibi görünüyor. Hayvanların en irisi bu olsa gerek?

Gülbegim güldü.

- Düşüncen doğru, halk arasında da “Fil gibi büyük” diye bir söz var.

- O, bir kaplandan veya aslandan daha güçlüdür. Aslan ve kaplan vahşidir, filin ise sakin, saygın, çalışkan bir hayvan olduğunu söyleyemez miyiz anne! Bir sefer padişahın fillerinin dağ gibi mertekleri kaldırdığını görmüştüm... Ama hayvan suyu o kadar çok seviyor ki, yemeği de o kadar çok yedi ki panikledim.

- Vücuduna göre yer ve ona uygun çalışır. Hindistan'da çok fil varmış. Çocuklarda at ve eşek yerine file biniyorlarmış.

- Anneciğim, ben büyüdüğümde babam fil satın alsın, olur mu? Süsleyip biner, dolaşırım.

- Allah arzu ederse!

- Herat'ta topu topu üç veya dört fil var galiba. Tahminimce hepsi şehzadelere ait – dedi yetişkin gibi sözlerle Alişir.

- Allah'ım bahtını uzun kılsın, oğlum. Hızlıca yürü, yakınımnda kal.

Adımını hızlandırarak önünde hızlı hızlı yürüyen oğluna nazik bir sesle şöyle dedi:

- Dikkatli ol, tökezleme. Büyüklerine selam ver, kibar davranışlı ol, Alişir!

Alişir büyük meydanın tam ortasında okçuluk alıştırmaları yapan Hüseyin'i gördü ve koşarak yanına gitti.

- Şehzadem merhaba! – diyerek küçük ellerini kavuşturdu.

Hüseyin bir gülümseme ve imayla cevap verdi.

- Sıkılıp duruyordum, hocam, haftanın her günü haftiyak⁴ okudum. Sadece haftiyak ile iş biter mi? – diye yetişkinler gibi ağırlıkla konuştu Hüseyin. - Bahane buldum ve kendimi yavaşça meydana attım. Ben alıştırmaları yapıyorum, sen meydanın o kenarına git, okları toplayıp getir olur mu? – diye vurguladı.

- Olur, atın – diyerek ciddiyetle cevap verdi Alişir ve meydanın kenarına doğru koştu.

Kraliyet cüppesi, kırmızı kadife pantolonu, yeni ve küçük bir sarığı olan şehzade Hüseyin, sanki kendini savaş alanında hissediyormuş gibi ciddiyetle yayını çekiyor kopan ve uçan her oku gururla izliyordu. Alişir de elleri havada sanki okları tutmaya çalışıyormuş gibi zıplıyor, bazen de uzaktaki okları arıyordu.

- Buldun mu? – diye sordu Hüseyin uzaktan.

- Buldum, buldum alıp geleyim mi? – diye bağırdı Alişir.

⁴ Haftiyak – Kur'an'ın yediden bir kısmını içeren ve medreselerde okutulan kitap.

- Hayır, hayır sabret. Sadaktan⁵ tekrardan ok alıp çekerek hedefe gönderdi. Alishir heyecanla izledi, ok Alishir'den aşarak geçip uzaklara düştü. Alishir çimlerin arasında sürünüp, hızlıca Hüseyin'e karşı yürüyerek ona bir deste ok verdi. Okun uçuşu nasıl, iyi mi? – diye sordu ciddi ahenkle Hüseyin, oklarını sadaka yerleştirirken.

- Şehzadem, ok uçuşunuza son derece hayran kaldım. - diye cevap verdi Alishir de yetişkin gibi.

Karanlık bahçede iki çocuk usul usul sohbet ederek gidiyordu. Hüseyin, şehzadeler, beyler hakkında kendine göre fikir yürütüp, onların hepsini kurnaz diye adlandırırđı. Birden Sadaktan ok çıkarıp ağacın ucuna attı.

- Ah, günah!- diye titreyerek durdu Alishir ağaçta “parr” ederek uçan karkunoku⁶ görerek.

- Ok sanki bir mermi gibi karkunokun kanadının altından mermi gibi geçti.

- Tüh, dokunmadı – diye üzüldü Hüseyin.

- Ama iyi nişancısınız mirza, az kalsın düşmek üzereydi, karkunokun şansı varmış.

- Bu karkunokun şansında değil, atışı bilmemek şansızlık. Atışın nasıl yapılacağını bilmek lazım. Usta okçulardan ders alma zaruriyetini seziyorum, - dedi Hüseyin tatsız bir sesle. – Hadi Alishir Bey avluya gidelim. Semerkant'tan seyahat için, büyük halamız Hanzade Sultan Hanım geldiler, henüz görüşmedim.

İki çocuk avluya girdiğinde, avlu ve odalar kadınlarla doluydu. Hüseyin Mirza'nın babası Giyaseddin Mansur, akraba beyler ve şehzadelerin çoğu buradaydı.

Hüseyin büyük eve doğru koşup eşikte durarak, saygıyla selam verdikten sonra yakınına gidip görüştü.

⁵ Sadak - ok ile yay koymaya yarayan torba.

⁶ Karkunok – Serçelgiller familyasından hayvan leşi yiyerek beslenen bir kuş türü.

Büyük halası ayağa kalktı, Hüseyin'e sarıldı ve tekrar alnından öptü. O iri gövdeli, uzun kadife kaftan giymiş dindar yaşlı bir kadındı. Hüseyin'e dikkatlice baktı.

- İyi, uzun boylu oldu. Kalkan ve sapan da yakışmış. – diyerek güldü yaşlı kadın.

- Harp ve savaş cesurların işidir hala. Rahmetli büyükbabamız dünyada benzeri olmayan bir kahramandı.

Hepimize örnek...

Büyük küçük herkes hayretle ses çıkarmadan durdu.

- Aferin, cesur ol oğlum, keşke büyükbaban Emir Timur gibi büyük olsan! diyerek tekrar tekrar Hüseyin'in omzunu okşadı.

Hüseyin teşekkür ederek, aşağı geçip oturdu.

Yaşlı kadın buyruğunu bekleyen hizmetçilerden birine bir şeyler fısıldayarak büyük bir çanta hazırlattı.

- İnançlı olacak, ışığım, buraya gel!- diye çağırdı Hüseyin'i, çantasından kın ile hançer ve yarısı pembe sarığı alarak utançla karşısında diz çöken Hüseyin'in omzuna attı. - Bu senin gibi keskin bir hançer! Kınından, ışıldayan hançeri çekti ve havada döndürdü. – Keskinliğini gördün mü, oğlum diyerek hançeri kınına koyarak, Hüseyin'in kemerine bağladı.

Hüseyin tekrar tekrar teşekkür edip, geriye doğru yürüdüktan sonra sarığı annesine uzatıp yerine oturdu.

O anda kapının önünde, elleri göğsünde dik duran Alişir'e gözü ilişti.

- Kim bu oğlan? Gözlerime siması tanıdık geliyor? – diye sordu yanında oturan Hüseyin Mirza'nın babasına.

- Giyaseddin Bey hizmetinizde çok makbul ve bilge kişidir, bu çocuk da onun oğlu Alişir – diye cevap verdi Giyaseddin Mansur.

Alişir kızarak, selamlayıp eğildi ve yavaşça çıkıp gitti.

- Güzel, terbiyeliymiş de – dedi yaşlı kadın başını sallayarak.

Sofra bereketliydi...

Genç hizmetçiler ayakuçlarında yürüyerek tabak tabak sıcak yemek çekiyorlardı.

Alişir sütunları desenli geniş, kare eve girerek annesinin önünde diz çöktü. Büyük hanımlardan yaşlı bir kadın:

- Tökezleyen oğlana karnın acıkmıştır, kurban olduğum gönlün ne istiyor? İster kebab ister mantı işte al! At eti de lezzetli görünüyor- diyerek yemekleri Alişir'in önüne koydu.

- Manti yer misin?- diye sordu annesi fısıldayarak.

- İki tane mantı yerim,- diye cevap verdi sessizce Alişir.

Annesi tabaktaki dört tane mantıyı Alişir'in önüne koydu.

Meşhur Barlas'ın hanımı, kubbe kadar şişman, karnı şarap tulumu gibi olan kadın:

- E,e pek kibarmış oğlunuz. Gülbegim Hanım oğlan çocuğu yemeği tabak tabak yemeli! Böyle yemek yenir mi? – dedi burnundan sesli sesli nefes alarak.

Alişir annesinin kulağına:

- Yemeği çok yedi, karnına bakın, bizim büyük kazanımız gibi – dedi.

- Yeter yeter! Yavaş,- diyerek çimdikledi.

Alişir usulca kıkırdayarak güldü ve mantılardan iki tanesini yiyerek avluya koştu.

Kafeslerde papağan, kumru ve bülbüller uğuldayarak, o taraftan, bu tarafa kendilerini vurup kafesin çubuklarından gagalarını sallıyorlardı.

Alişir papağının önünde durdu:

- Haydi, konuş papağan!

Söylemeye vakti de yoktu ki, kekeleyerek üst üste:

- “Merhaba, merhaba!” dedi papağan. Alişir çok sevindi.

- Ah molla papağanım, yorulma,- dedi onu okşayarak.

Yakışıklı papağan kafeste bir dolandıktan sonra:

- Yorulmadım, yorulmadım! – diye tekrar tekrar cevap verdi papağan.

O anda sırma kumaş ve kadifeyle kaplanmış Mirza Abdüllatif ve iki adım arkada birkaç bey Alişir’in yanından geçerek şehzadelerin oturduğu misafirhaneye girdi.

Abdüllatif Mirza geldiler! – diye fısıldadı uçup, koşan hizmetçi kadınlar birbirlerine. Alişir pencerenin önüne çökerek evin içini izlemeye başladı.

Evdekiler ayağa kalkarak, misafirleri karşıladılar:

- Dinç misiniz, Ulu Hanım? Betiniz benziniz yerinde gibi,- diyerek soğuk bir şekilde gülümsedi Abdüllatif

- Hazreti kağanımız kıblenizi özledik dediler, ülkesi Herat’ı terk ederek, Semerkant’a adım atmasını söylediler. – Hanzade Sultan Hanım, beyler ve komutanlara bakarak oturdu. – Padişah devlet himayesini şu şekilde emrettiler.

Abdüllatif zorla gülümsedi:

- Saygıdeğer babanız sağlıklılar mı?

Giyaseddin Mansur ve diğerleri sessizce birbirlerine bakarak bir şeyler fısıldadı.

Abdüllatif Hanzade Hanım'ın yanına oturduktan sonra diğerleri de oturdular. Ortaya ağır bir sessizlik çöktü. Abdüllatif arada sırada halasına bir iki söz söylüyordu. Fakat Hanzade Hanım kırmadan, ince tabirlerle şehzadeye izah etmeye çabalıyordu.

- Semerkant'ın, havası hoş, iklimi güzeldir, Emir Timur'un sarayları, kaleleri ve Sultan Uluğ Bey tarafından yaptırılan camilerin, medreselerin ve hamamların hepsi çok rahat. Hepsinin binasına elveda şehzadem! Saray bilginlerle, hükümdarlarla dolu. Dünya padişahı Semerkant'ta, Buhara'da yeni medreseler inşa ettiler. Şansı daima yüksek olsun! Allah'ım ömürlerine bolluk vererek, himayesinde saklasın!

- Medreseler ve camiler İslam dini içindir. Ama yeni medresenin giriş kapısındaki mektuba ne yazılmış? Karılarını kocalarına eşit kılmakta padişah. Ateizme, yıkıcı bilimlere izin veriyorlar,- diye sinirle titreyerek söyledi Abdüllatif. – Yüce Allah'ın gazabına uğramayacaklar diye korkuyorum.

Oturanlar anlamlı baktılar ama kimseden tek bir kelime çıkmadı. Buz gibi beyazlayan Hanzade Hanım, Mansur Mirza'ya baktı. Başını yerden kaldırmadan sessizce oturdu.

Alişir şaşkınlıkla kâh yaşlı kadının renginin solup solmadığını, kâh Abdüllatif'in yüz ifadesini kâh da meclistikilerin ruh halini izliyordu. “Bu şehzade çirkin olduğundan mı kalbi kötü, yoksa görünüşte de mi kötü?” – diye düşündü Alişir.

- İslam dini için dünya padişahının canları kurbandır – diye sessizliğini bozdu yaşlı kadın.

– İslam dinine inançları sağlam, aynı zamanda bilimin koruyucusudurlar. İşte, yıldızlara da merdiven inşa ettiler.

Abdüllatif öfkesinden sararıp gitti:

- Bizde şiiri, tarihi, gökyüzü bilimini seviyoruz, ama birinci sıraya dini ilimleri koymak lazım. Kağan yıldızları sayarak değerli zamanının çoğunu boşa harcıyor. Kağan bu tılsımlı bir meslek olan ateist bilimine adım atarak tuhaf bir yola girmiştir. Bir heybetli bina inşa ettirmişler ki bu bina tılsımın mücessemidir. Kağan gökyüzünü, yıldızları seyretmekle meşguldür. Ali Kuşçu gibi dinsizlerle etrafı sarılarak kalanlar ve o binayı kuşatmaya alan yabancı cetveli zic⁷ ile aralıksız meşguldü. Kaan memleketini, devletini, ziraatını ve ticaretini terk etti. Ulema, şeyh ve dervişler ise toprak olmuşlar. Onların padişaha karşı isyan etme niyetleri var, kulunuzun kan yutarak, hüznü yürüyüşünün sebebi budur.

Halası yardım istiyormuş gibi meclis üyelerine baktı:

- Uluğ Bey hazretleri tedbirli, adil, halkına düşkün, Allah'a inancı güçlü büyük bir zattır. Pazarlık ve ticaret meselelerinde uzman irdeleyicidir. Hayat barışçıl, şeyhler ve ulemalar huzurlu diye düşünüyorum.

- Evet, hepsi gürültülü boş hayaller – dedi Abdüllatif, küçümseyerek.

- Sultan Uluğ Bey Muhammed Taragay Semerkant'tan, Kıpçak ovalarına yayılan arazileri ilk tutan oldu. Ancak biraz yetersizliği var: İslam devletinin din konusunda çok güçlü olması şarttı. Sultan kendisini bilime verip, yıldızlar arasında gezerek, gerçek dini bilimleri güçlendirerek terk etmeyi düşündü. İslam ruhunu bozmakla yüz yüze gelmek elbette günahdır. Şehzade Abdüllatif'in endişeleri yersiz değil- diyerek başını yerden kaldırmadan konuştu Mansur Mirza.

Beyler ve şehzadeler tekrar karşılıklı imayla birbirlerine baktılar. Alişir şaşkınlıkla bakıp oturdu. Gıyaseddin Kiçkine'nin avlusunda arkadaşları şiir, müzik ve ilim irfan hakkında konuşmak için toplandıklarında Uluğ Bey'in aydınlanmış bir bilgin, adil bir hakan olduğu hakkında da çokça konuşma yapıldı ve bu konuşma ona saygısı ve mükemmel inancı olan çocuğun kalbine derince yerleşti. Dolayısıyla Abdüllatif'in babasına karşı sözleri bir yandan Alişir'i şaşırtırken, diğer yandan da mecliste sultan

⁷ Zic: Uzayla ilgili gözlem ve tespitlerin yer aldığı cetveldir ki, bu kavram literatürde astronomi cetveli' unvanıyla da anılmaktadır

ve âlimin ismine söylenen sözler çocuğun kalbinde endişe yarattı. Abdülatif'e karşı gittikçe nefret artarken, Hanzade Hanım'a olan saygı artıyordu.

Halk arasında saygılı, itibarlı, zeki ve tecrübeli kabul edilen Barlas Rüstem Bey “öhü, hm” diye öksürdükten sonra konuşmaya müdahale etti. Timur'un zamanındaki Semerkant ve Timur'un inşa ettirdiği bahçeler, kaleler ve padişahın karargâhındaki mükemmel düzen hakkında konuştu.

- Timur “Heyt” dediğinde, askerler gökyüzüne sıçrayan atlarını taştan taşla zıplatarak sahra çölleri aşarak, bütün kavimlerin halklarını hükümdar karşısında diz çöktürdü. Fars ustalar, Arap suluvarlar, Gürcü esirler ve Moğol komutanların hepsi Semerkant'taydı. Hepimiz sevinç ve zevkle yürürdük. Fethedilen her ülkenin şehirlerinin ismi Semerkant'ın köylerine verildi. Hükümdarların pek ince bir zevki vardı! Timur Bey'e orduda ölümsüz bir heykel olduğunu söylemek asla abartı olmaz.

- Sözlerinizi işitiyoruz üstat! Sahipkıran hakkında gece gündüz hikâyeye anlatılsa bitmezdi, elbette,- dedi Abdülatif.

- Hazreti Timur Bey'in hayatı, savaşları, yürüyüşleri ve harikulade zaferleri hakkında birçok tarih yazıldı – dedi birkaç kez öksürdükten sonra Barlas. – Elbette daha çok kitap yazılacak. Mademki şimdi Uluğ Bey hakan hakkında konuşuyorlar, naçiz kuluna izin versinler. Padişahın çocukluğundan hatırladığım ilginç, gerçek bir hikâyeye anlatayım. Bilirsiniz ki, sahipkıran, bahçe ve kaleler meydana getirdi. Eşi, Tuman abisine diye “Cennet Bahçesi”ni, Tokal Hanıma “Neşe veren Bahçe”yi, torunlarına “Rüzgâr Bahçe”sini inşa ettirdi. “Kargaların Bahçesi,” “Bahçelerin hepsi bahane” E-he... Kağanımın sevinci yüksekti... Barlas sessizce başını salladı. – Bir bahar mevsimi “Cennet Bahçesi” ne şehzade ve gelinlere has çadırlar dikildi. E-e varsayalım ki bir masal geçti gitti, artık geri dönülmez bir düş gibi.

Bende büyük hükümdarın himayesinde hızlı koşan bir yiğittim, Ulu zatın merhameti bizim gibi askerlere sonsuzdu, daima hakanıma muhafızlık yaptım. Efendi giyinip kuşanarak birazcık bahçeyi dolaştı. Şehzade torunlar sanki geyik, gökyüzüne zıplayarak ok attılar, hepsi oyundaydı. Efendi: Buraya gel! – dedi beni işaret ederek.

Uçarak önlerinde hazır olduğumda “bak” – dediler fısıldayarak. Baktığımda Uluğ Bey Mirza tahminen yedi sekiz yaşlarında olsa gerek, bahçenin bir kenarında yalnız başına sanki derin düşüncelere dalmış gibi küçük dal ile toprağa garip şekiller çiziyordu. “Cennet Bahçesi”nde kendi yalnız hissediyor gibiydiler. “Efendim, bu oturuş şehzadenin marifetli ve bilgeliklerinin habercisidir,” – dedim. Kağan biraz düşünerek, memnuniyetle gülümsedi. “Muhammed Taragay Uluğ Bey ismini yürekten bağlılıkla koymuştum... Akıllı, son derece düşünceli bir çocuk, belki büyük komutan olur.”- dediler. Böylece ben dünyanın padişahına el kavuşturdum. “Şehzadelerimin hepsi, tıpkı yüce efendim gibi sonsuz bir saltanata layık cihangir ve dünyayı sallayacak kahramanlar olacak!”- dedim. Kağanın keyifleri korlaşmış ateş oldu. Sahipkıran sevinç arzu ve güçle dolan genç bir yiğit gibi hafifçe basarak çadıra girdi. Çadır etrafında Kur’an okuyarak oturan Hâfızlar, seslerini yükselterek ezbere devam ettiler. Bildiğiniz gibi saygı değer, uzman, güzel sesli Hâfız, hakana oturanlara ve yürüyenlere Kur’an okuyordu. Elhamdülillah, biz Sultan Uluğ Bey’i Semerkant tahtında âlim, soylu ve adaletli bir padişah olarak görüyoruz. Evrenin büyüsunü, gökyüzünün sınırlarını derinlemesine analizini araştırarak ve düşünerek yıldızların yollarının hesabını biliyor. – Barlas bir an sessiz kaldı, bütün varlığıyla geçmiş hatıralarına bağlı; meclis ehlinin keyifleri nasıl, kimi sevinçle dinledi, kimi huzursuz, ilgisiz kaldı. – Şimdi biliyorum Timur Bey kendilerini keskin gözleri ile görmüş, kehanette bulunmuşlar. Uluğ Bey padişahlar arasında Çolpan yıldızıdır. Mevlâna Lütüfî demişler ki:

Uluğ Bey Han bilir Lütüfî’nin kemalini
Ki renkli şiiri Salmandan geri kalmayacak

Başka bir çılgın şair tekrardan şöyle dedi:

Gökyüzünü gezmeye yıllar gerekliyse başlangıçta
Benim gibi şair Türk’tür, senin gibi padişah bilgedir.

Barlas koyu kaşları ile örtülü gözlerini kısarak güldü. Gençlerin kakkahası dindikten sonra Barlas ciddi bir ahenkle devam etti. Uluğ Bey hazretlerinin bilimde eşi benzeri olmayan bilgeliğinden, mükemmelliğinden ve öğreticiliğinden söz etti.

- Buhara’da kurdurduğu medreseye: “Gayrimüslim ve Müslümanların bilim gereksinimi mecburidir,” – diye ilk defa damga yaptırmışlar. Sultan ilim ve irfanın gelişimine katkıda bulundular.

Tabi, bu mutaassıp kişilerin hoşuna gitmedi. Dinimiz yerle bir oldu – diyerek isyan çıkardılar.

- Yeter artık her boş lafında bir sınırı vardır.

Hüseyin Mirza’nın babası Gıyaseddin Mansur heyecandan kızarak: “Uluğ Bey Mirza’nın din ve şeriat alınındaki hatalarını söylemek, doğru yolu göstermek bizim görevimizdir. Ulema ve şeyhler Mirza’ya karşıt ve taşkındırlar onların öfke ve intikam kılıçları bu anda daha da keskinleşti – dedi.

- Efendi Mirza Mansur, cevap verdi zayıf Barlas gelmeden: “Kağan Uluğ Bey’i zamanımızın Aristoteles’i, Platon’u diye biliyorum. Yüce efendi bilimde zirveye ve mükemmelliğe erişen işleri, din ve şeriatı da çok iyi biliyorlar ve riayet ediyorlar, kağanıma inancım güçlüdür.” dedi.

Meclis ehlerinden biri bu keskin sohbe bir sınır koymak istedi, bu yüzden konuşmaya son vererek, eğlenceli ve ilginç hoş sohbetlere geçmeyi teklif etti. Başka birisi: “Göreceğiz bu kargaşanın sonucu ne olacak...” – dedi fısıldayarak.

Şehzade Abdüllatif, tek bir kelime söylemeden yere bakar halde oturup, babası hakkında konuşulanları, halasının kağanı himaye ettiğini, yaşlı Barlasların metih ve övgülerini, Mansur Mirza’nın söylediklerini derin bir şekilde analiz etti. İçinde babasının bilgeliğini, üstünlüklerini kabul edemese de kardeşi Abdülaziz’in gitgide ileriye doğru sürülüşü, Uluğ Bey’in ona olan sevgisinin artması daha da şüpheli hale gelmesiyle babasına karşı ilgisini keskinleştirerek gönlündeki isyanı güçlendiriyordu.

- Halacığım, hürmetim kâmindir size – diye elleri göğsünde sinsî bir ahenkle sesini alçaltıp, yaşlı kadına doğru eğildi Abdüllatif. – Mübarek baba gerçekten bilgin, adil, cesur, bir kahramandır. Bundan asla şüphem yok sadakatim yüksektir, inanın.

Suçluysam özür dilerim ama Herat'ta her sınıftan büyük küçük devlet memuru vardır ki, muhtemelen Kible'ye gizli bir mektup gönderirler...

- Yok, yok şehzadem, asla kuşku etmeyiniz. Halanız kurban, sizi sağlıklı gördüğüme sevindim, - diye cevap verdi yaşlı kadın sakinlikle.

- Çok teşekkür ederim, ulu sultanım,- diye devam etti Abdülatif. – Yüce efendilerine kulunun, büyük öğretmenlerin, saygın ulemaların sohbetlerinden zevk aldığımı, bilgide olgunluğa ulaştığımı ve saygıdeğer babaya içten dualarımı, derin saygımı söyleyip, yakın zamanda mübarek huzuruna ulaşma arzusunda olduğumu bildiriniz.

- Canım feda olsun, şehzadem hazreti âliye söylediklerinizi seve seve ulaştıracağım – dedi halası siyah gözlerini süzerek.

Mecliste eğlence tüm hızıyla devam ediyordu. Şakacılar o kadar esprililer ki, başkentin gündelik hayatından yeni fıkraları, Herat'taki zengin bir ailenin reisinin yaptıklarından söz etmeye başlayınca kahkahalar daha da yükseldi.

Müzisyenler, usta şarkıcılar, dansçılar ortaya çıktı. Herat'ın zarif zevkine uygun bu sanat ustalarının mahareti ve olgunluğu mükemmeldi. Herat ezgileri, yumuşaklığıyla ünlüdür, şarkıcılar usul usul akan bir nehir gibi kalplere huzur veriyordu. Hoş bir duyguyla eda ettiği Lütfi hazretlerinin aşk gazalleri, usta dansçıların sihirli danslarından sarhoş ediciydi.

Ali annesiyle eve döndüğünde babası ikindi namazından yeni gelmişti.

- Haydi, konuş oğlum dedi Gıyaseddin tebessümle terasa yaslanıp oğlunu da göğsüne alarak.

Küçük Alişir bir yetişkin gibi gördüklerini ve duyduklarını ayrıntılı olarak anlatmaya çalıştı.

- Semerkant'tan Hanzade Hanım geldi, büyük bir toplantı ve ziyafet vardı. Birçok şehzade, bey ve soylu vardı. Sonra şehzade Abdülatif fevkalade bir kutlama ile gelip,

Hanzade hanımla görüştü. Biraz tartışma oldu. Baba, onun babasını kötü görmesine aklım hiç inanmıyor, niçin böyle? Şehzade Kağan Uluğ Bey'i kötüledi. Hanzade büyükannem ona kızdı. O gün bize gelen Barlas padişahı övdü, Hüseyin Mirza'nın babası ona öfkeleni.

Gıyaseddin Kıçkine oğlunun sözlerini bölmek için sessizce dinleyerek, onun zeki ve net fikir yürütüşünü sevinçle izledi.

- Sonra müzisyenler ve dansçılar acayip bir eğlence başlattı aklımı aldılar. Gazallerle uyumlu dansları severim.

- Hikâyeyi tek bir laf söz bırakmadan anlattın. Yeterli, şimdi Ali, kalk ve kıyafetlerini çıkar – diye buyurdu odadan ev kıyafetlerini giyinerek çıkan Gülbegim, kocasının karşısına otururken:

- Şehzade Abdülatif ziyafete geldi mi? Ali'nin söylediklerinden birazcık söz savaşı olduğunu anladım. Ne oldu?

- Sözleri soğuktu şehzade Abdülatif'in. Hanzade Hanım bir hayli üzüldü – dedi Gülbegim ve olan konuşmaları, Barlasın söylediklerini anlattı. Mansur Mirza saygın yaşlı adamı şöyle silkeleyerek bırakınca ölecek dedim, hepimiz şaşırıp kaldık. Sonuçta, şehzadelerin hepsi babadan da çocuktan da geçti. Karışmayın, kendinizi kenarda tutun efendim.

- Doğru söylüyorsun hanım – dedi ağır bir düşünceyle Gıyaseddin. – Ama ülkemiz, devletimiz ve ulusumuz zor bir durumda. Şehzadeler birbirlerine, babalarına ve büyükbabalarına bazen açık, bazen de gizli çukurlar kazıyorlar, hayatlarını taht için feda ederler ve imanlarını yutarlar. Çok fazla yaralımız var, ülke felaketin eşiğindedir, bu bir gerçek!

- Yavaş konuşun – dedi endişeli ahenkte Gülbegim.

Kendi sert fikirlerinin meşguliyetinden eşinin sözlerini işitmeyen Gıyaseddin:

- Türkistan ülkesi cennet gibi bir mekândır diye devam etti. Bahçeler ve meyvelerinin tarifinden herkes aciz. Her bir savaş, cenneti cehenneme dönüştüren bir felaket!

Baba ve anne böyle uzunca konuşarak oturdular. Ali ise babasının göğsünde ses çıkarmadan onları dinliyordu.

Akşam olduğunda bakır şamdandaki mumları yakarak, ocak başından dadısı geldi:

- Yürü, yorganı güzelce koydum, yorulduysan uyu yavrum.

- Mumu şimdi yaktınız hala vakitli, büyükannecim, - diye itiraz etti Ali.

- Yorgun geldin diye dedim seçim senin çocuğum.

- Büyükanne, büyükbabam evde mi? – diye sordu Ali.

- Tâ ne zamandan beri evde!

Ali ayağa fırlayarak yaşlı adamın yanına yürüyorken, annesi arkadan bağırdı:

- Geç saate kadar oturma Alican!

Ali'nin "Peki, peki!" diyen sesi avlunun uzak bir köşesinden duyuldu.

- İyi akşamlar büyükbabacım – dedi alçak, kalın duvarlı eve girerken.

Yastığa uzanan yaşlı adam tesbih çevirerek oturuyordu.

Ali'yi görünce sevincinden sevimli yüzüne bir gülümseme yayıldı:

- Gel gel yavrum nerede kaldın? – diyerek yanına oturtup alnından öptü.

Temiz süpürülmüş odanın raflarında eyer, alet edevat, testere, eğe, koşum takımı gibi malzemeler vardı, yaşlı adamın önünde keten tohumu yağıyla dolu siyah bir lamba titriyordu. Evin bir kenarında, eski bir cübbe asılı ve alaca gri bir iki kaftan, balık ağı,

kazıkta ise büyük hantal bir kılıç ve ok yay asılıydı. Alishir bu eve girdiğinde, gözü her şeyden önce bu silahlara düşer ve her zaman bu konuda konuşmayı severdi.

- Büyükbabacım, tarladan mı geldiniz? Atla mı? – diye sordu Ali yaşlı adamın kucağına sıkışarak.

- Evet, çocuğum atla geldim, fakat hayvana bindiğimde yavaş yavaş yürüyor. Baban bindiğinde hızlı yürüyor ve çok iyi koşuyor.

Ali içtenlikle güldü.

- Eyerdeki büyükbaba mı, genç mi biliyor. At akıllı, zeki hayvan, sizi rahatsız etmemek için yavaş yürüyor – dedi yaşlı adamın sakalını okşadı Ali.

Yaşlı adam kık kık güldü. Bir anda gözlerinin önünden hatıralar kervan kervan geçti, genç yaşta at sevgisini, kılıç ustalığını ve gençken ata iyi bindiğini hatırladı.

- Yiğit, demir kadar sert, gül gibi ince olur.

Gençliğim soldu, şimşek gibi çaktı, geçti gitti, dağ suyu gibi çağlayarak akıp gitti...- Evet, böyleydi taycığım – diye başını tekrar tekrar salladı yaşlı adam. – Bana baksana boyum posum eğildi, bir anda yaşlandım... At yürürken başka türlü, ok attığımızda başka türlü koşardı. Alishir'im bu söylediklerimi düşündün mü? Zeki ol, yavrum!

Yaşlı adamın sözlerini hayal gibi dinleyerek oturan Alishir onu teselli etti:

- Halâ da güçlüsünüz büyükbaba! Evet, biraz eğilerek yürüyorsunuz; azıcık buruşmuşsunuz, ama sakalınız çok güzel, ihtişamlı, bembeyaz, nurlu çok beğendim, iyi görüyorum – diyerek yaşlı adamın sakalını küçük parmaklarıyla okşadı Ali.

- Acele etme kuzum – dedi yaşlı adam birdenbire bir şeyler hatırlar gibi, derede bir kamış gördüm ve sana alıp geldim dedi. İşte gör. O yavaşça yerinden kalktı ve kösedeki heybeyi karıştırarak, içinde bulunan yarım metre uzunluğundaki kamışı aldı. – İşte bu gerçek, çok gerçek senin için kestim, ışığım.

Ali yaşlı adamın peşinden sıçrayarak heybenin tepesine gelip kamışa yapıştı.

- Sambit'e⁸ benziyor büyükbaba.

- Yarın sana bülbül gibi öten bir ney yapacağım.

- Çok güzel yapın büyükbabacım – dedi sevincinden kalbi çarparken Ali. – Üfleyince kendi ötsün olur mu? – diyerek tekrar tekrar vurguladı.

Kamışı özenerek rafa koyan yaşlı adam yerine oturdu.

- Ancak kuzum ney yapmak ince ve meşakkatli bir iştir. Evet, ışığım mantıklı görünüyor. Çoğu insan bunun sırrını anlamıyor, gönül gerekli – diyerek buruşuk parmaklarıyla göğsüne bir iki kere vurdu. – Kalp melodinin kaynağıdır!

Şaşkınlıkla ve derin bir hayalle oturan Alişir ciddi bir duruşla sordu:

- Büyükbaba siz neyin nasıl çalınacağını biliyor musunuz? Yaşlı adam üzülür gibi oldu:

- Gençlikte, gönül her şeye haberciymiş.

- Biraz biliyordum, ama hepsi hatıramdan kaldırıldı. Alişir teselli verici bir ahenkle şöyle dedi:

- Bilirsin, bilirsin büyükbaba. İnsan bildiği hünerini niçin unutsun!

- Hayır, kuzum neyi öttürmeyi tamamen unuttum, ama neyin yapılışı hala hafızamda – dedi yaşlı adam ciddi vaziyetle.

Ali mutlu ve vakti hoştu, ney hakkında sorular sordu, yaşlı adam pek yorulmuştu, birdenbire sözünü başka tarafa çevirdi:

⁸ Sambit – gövdesi sert cisimli çiçek

- Haydi, büyükbaba unuttum demeyin, şimdi masala başlayın, sizin ilginç masallarınızı dinlemeye çıktım.

Yaşlı adam geniş kollarını açarak gerindikten sonra Ali'nin başını ovuşturdu:

- Işığım her gün masal, her gün hikâye... Tekrar tekrar nereden bulacağım masalı? Ben masalın madeni miyim?

- Masalın tükenmez kaynağı sizsiniz – diye kesin cevap verdi Alişir.

Yaşlı adam, çocuğun sözlerinden memnun olmuş gibi şenlikli bir ahenkte konuştu:

- Rahmetli annem masal ustasıydı. Kızlar ve kadınlarla ipleri keskinleştirirken masallar dökülüp gelirdi, bu hiç bitmeyen bir yumaktı. Zavallı cennet gibi bir kadındı. Çocukluğumda annemin masallarını ipe mercan gibi dizer, gönlümde toplayıp öldürürdüm, şimdi aklımda kalmadı, hatırlamıyorum sanki hepsini bir sis içine sarılmış şekilde hatırlıyorum.

-Gerçekten anneniz kendisi mi masal uyduruyordu? – diye sordu şaşkınlıkla Alişir.

- Annem zeki, her işe yeten hızlı bir kadındı diye cevap verdi düşünerek yaşlı adam. – Bildiği masallara kendisi ekleme yapıyor, yenilerini art arda uyduruyor, birini birine paylaştırarak anlatıyordu. Destanlarına bir başlayınca yavrum tan ağarırdı, onun destanları bitmezdi. Düşününce oğlum senin annenle benzerliği vardı annemin. Zeki, akıllı, tertipli, her işte bilgili, terzi bir kadındı. O devranlar geçti gitti... Felek çarkını hemen değiştirdi... Zaman bir nehir gibi akıyorken...

Yaşlı adamın kucağına sıkışan Alişir'in fikri hayali bu konuşmalarda, sessizce dinliyordu.

- Şimdi babanız hususunda söz ediniz. O kişi ne işinde, mesleği nedir? Savaş yaptılar mı? Avlanmayı seviyorlar mı? – diye rica etti Ali.

- Oldu oğlum bu kadar yeterli! Yaşlı adam yerinden kalkarak yatsı namazını kılmak için seccadesini serdi.

- Namazınızı kıldıktan sonra hikâye anlatırsınız, bekliyorum, dedi.

- Yoruldum, yavrum eve git yarınki gün için masallar düşünürüm.

Alişir: Evet büyükbabam gün geçtikçe yaşlanıyor, özellikle tarladan gelince yorgun düşüyor.” – diye düşündü.

- Büyükbabacım, iyi uyuyun, namazdan sonra rüya görmeden uyuyun olur mu? Evet, gerçekten ney’i iyi yaparak güzelleştiriyorsunuz.

”Allahû ekber!” diyerek namaza başlayan yaşlı adamın yüzüne bir gülümseme yayıldı, “peki, peki” der gibi başını salladı.

Alişir hatırladığı bir gazeli mırıldayarak usul usul odasına çıktı.

Yaşlı adam sabah erkenden uyanınca, alışkanlıklarına göre önce atlara yonca koydu; altlarını temizledi, sonra ney yapmaya girişti. Kamış nemliydi. Yaşlı adam onun en iyi yerini nişanlayıp keskin bıçağıyla yarım karış kadar keserek aldı. İçini özenle temizledi, kesilen tarafı kazıyarak düzleştirdi. Kamışı zaman zaman badem gözlerine yakın tutarak döndürüp, dikkatlice bakardı.

Her zamankinden daha erken uyanan Alişir, yıkanıp, giyindikten sonra hemen yaşlı adamın yanına koştu.

- Selamın aleyküm büyükbaba neyin üstesinden geldiniz mi? – Yaşlı adamın karşısında diz çöktü, sevincinden gözleri ışıldayan Ali.

- Ve aleykümselam, aslanım, neden bu kadar erken kalktın – dedi gülümseyerek yaşlı adam. – Benzedi mi neye? Ney işini unuttum zannettim.

- Siz bildiğiniz hünerinizi unutmazsınız.

- Acele etmeyeceğim, dünyada tek olacak şekilde yapıp süsleyeceğim. Yaşlı adam Ney'i tekrar tekrar düzeltti, üfleyle üfleyle temizledi:

- Usta gören çırak bir makamda rahvan koşar, kuzum. Bizler usta görmedik... Neyse, tevekkül... Tahminimce, şimdilik işler iyi gidiyor.

Yaşlı adamın her hareketini gözeterek oturan Alişir'in nazarında hemen ney hazır olsa!

Ama yaşlı adam sanki bir kuyumcuymuş gibi acele etmiyordu.

Zannedersem ney hazır oldu, - dedi tahminen Alişir.

- Sıkıldın mı yavrum? Biraz oynayıp gel. Bu iş zor bir sanat... Cila, şekil... E, evet, daha perdelerin ayarlanması gerekiyor kuzum.

- Öğlene kadar bitirir misiniz, büyükbaba? – diye sordu Alişir, ciddi bir görünüşle.

- Bana göre üç günde hazır olur aslanım – dedi ney perdelerini özenle delmeye çalışan yaşlı adam. – Ney işi özel melekler tarafından getirilmiş. Hayırlı, mübarek bir iş bu. Sufiler tekkesine girip: “Hu Allah, hu Allah!” diye zikir çekenlere dikkatlice bak, çocuğum. Onlar ney hakkında çok sayıda gazel okuyor. Hâfızlar neyi methederek o kadar çok şarkı söylüyorlar ki dinlesen sel olursun. Aşk dolu beyitler, gazeller, hikmetli sözler çok Alican! İşte bunun manasını kovala!

Yaşlı adam hüznü bir tonla şarkı söyler gibi yavaşça okudu:

Bishnov az nay, chun hikoyat mekunad
Az judaiho shikoyat mekunad.

Türkçesini söylersem oğlum:

Dinle neyden hikâye eyliyor
O ayrılıktan şikâyet eyliyor.

Derin bir sessizlik içinde dinleyen Alişir'in yüreğine tatlı bir hissiyat geldi.

- Gazaller gönlüme gömülmüş gibi battı, büyükbaba! Hangi şair söyledi bu beyti?

- Mübarek şair Mevlâna Celalettin Rumi söylemiş kuzum.

- Mevlâna Rumi'nin gazellerini çok duydum, zevkli ve eğlencelidir, hepsi hayat kadar da önemlidir – diye düşündü Alişir. – Büyükbaba, hani Allah'ım nerede? Çok düşünüyorum fakat anlamaya kesinlikle kudretim yetmiyor.

Yaşlı adam ney perdelerini delerken:

- Oğlum, gençsin zamanı gelince kendi idrakınla anlayacaksın. – diye manalı bir şekilde gülümsedi yaşlı adam.

- Daima eğitimsizim, diyorsun, fakat hiç kimse sizin kadar çok gazel bilmiyor. Gazallerden okuyun diye rica etti Alişir.

- Işığım, bir oynayıp gel, yaramazlık yaparsan neyi bozarım. Bu meslek özen gerektirir. Yaşlı kadın kâsede sütlü çay getirip yaşlı adamın önündeki gri masa örtüsüne koyarken Alişir'e şöyle söyledi:

- Koş, Alişir Bey'im terasa kaymaklı ve sütlü çay süzüp koydum için.

- Şimdi geliyorum, büyükbabacım gazelleri hafızanızda toparlayarak çeşitlendirin – diyerek çıkıp gitti.

Ekmek doğrarken yaşlı kadın, yaşlı adamı azarladı:

- Çocuk, bunun ne anlama geldiğini biliyor, nasıl olursa olsun yapıp verin. Kendinizde, pek gevezesiniz, bir karış kamışı sabahtan beri kazıyarak temizliyorsunuz. İşte oldu, bu kadar diyerek gönderemez misiniz?

- Zevki ve şevkinin sırrı çok,- dedi yaşlı adam azarlar gibi bir ahenkte bütün çalgıların büyüğü de en iyisi de neydir, bir haftadan fazla çabalasam da yetersiz gelir. Oğluma düzenli yaparak vereyim diye niyetim var. Bu oğlanı çok denedim, büyüdüğünde marifetli, bilgin olur. Şimdiden dili bozuk parayı deldi. Gözlerinde göğsünün yandığını görüyorum. Gazalleri zevkle dinliyor, çalgılara da çok meraklı.

- Evet, koç olan kuzunun alını şiş olur. Keşke bir işin üstesinden gelse,- sonra yaşlı adamı azarladı.

- Baksana, oturduğunuz yer sadece kuru ot, çöp...

- Yeter, sadece süpür, temiz oldu.

Yaşlı kadın dudaklarını büzdü ve süpürgesini almak için bahçeye çıktı.

Alişir elinde tuttuğu ney'i önce hemen annesine ve babasına gösterdi.

- Yaşlı adam pek istekli yaptı – diye elinde çevirdi Gıyaseddin.

- Büyükbabam ney'in piri,- diyerek övündü gururla Alişir, kendisini de altı günde işlediler.

- Haydi, çal da duyalım – diye güldü annesi.

Alişir kızardı:

- Ney'i ustası çalar. Baba bir hoca bulsanız da öğrensem.

- Peki, oğlum, belki bir neyzen bulur, sorarız. Dikkat et – dedi babası ney'i Alişir'e uzatarak.

Sokakta arkadaşları Alişir'in etrafını sarmıştı. Yedi yaşlarındaki tombul bir çocuk:

- Bizim ney hocası bir akrabamız var. Olur dersin şimdi alır giderim. Hayır deme, öğrenirsin – dedi ve molla yakalı gri gömlek üstünde bağlanan kuşağı büyükler gibi özenle tekrardan bağladı.

- Evi yakın mı?- diye sorarken Alişir annem azarlar mı,- diye düşündü içinden.

- Çok uzak ama bir şey değil, bir anda varırız.

İkisi, ıssız, engebeli çukur yollardan gittiler. Öğlen hava boğucuydu.

- Geçidin üstünden de gitsek olurdu, yol biraz dolambaçlı da. Ama bu kestirme bir yol şimdi varırız,- diye cesaret verdi Alişir'e arkadaşı.

- Olsun, manzaralı bir yolmuş. Ağaçların başına bak, tam anlamıyla gökyüzüne ulaşacağım diyor – diye cevap verdi Alişir koluyla terini silerek. Üstat evinde olsun da bundan dolayı korkuyorum.

- Hayır, ne zaman gitsem, hep evde görürdüm, deve gibi çöker kalır...

Çocuklar yüksekte dik kanyona indiler ve eğilen iki değneği bırakarak bir nehrin önünde durdular.

- Az kaldı, bir dakika içinde varırız – dedi. Arkadaşı suya dik dik bakıp duran Alişir'e bakarak.

- Derin mi? – diye sordu Alişir.

- Zannedersem derindir, suyun berraklığına bak – dedi ve suyu bir iki defa avucuna doldurup içti sonra etrafa saçtı. – Haydi, gidelim.

- Alişir korkuyordu ama bunu arkadaşına söylememeye gayret etti:

- Olsun, geçelim. Çocuk ney'i Alişir'in elinden aldı:

- Korkma, cesur ol, yavaş bas – dedi tomruğun üstünde adım attıktan sonra Alişir'e el uzattı.

- Hayır, hayır kendim geçerim – dedi Alişir.

- Hazır ol, su hızlı,- diyerek hızlıca hareket edip geçti çocuk.

Alişir korkudan beyazlamıştı, fakat kendini ele vermeyip, tomruğa yavaşça adım attı ve nasıl geçtiğini fark etmedi.

- Cılız, zayıf çocuklar sudan korkardı, sağlam cesur, çocuklar, “hey” deyip atarlardı. Çok cesursun, Ali!

Eğri, yamuk, dar sokak başındaki kapıya girdiler.

Avlunun bir kenarında alçak bir ev, ortadaki büyük dutun karanlık gölgesindeki kil oturakta laleli mindere yaslanmış ihtiyar hüzünlü bir şekilde oturuyordu.

- Selamun aleyküm, üstat, sağlıklı mısınız? – diye görüştü çocuklar elleri göğsünde saygıyla.

- Gelin yiğitler, aferin! Bu kimin oğlu, iyi görünüyor çocuk? – diyerek Alişir’e dikkatlice baktı.

- Üstat, bu yiğit benim arkadaşım, ismi Alişir, muhtemelen tanıyorsunuz, Giyaseddin Bey’in oğlu,

- Ee, aferin aferin, Giyaseddin Kiçkine’nin oğlu, söyle? Ah, boylu, terbiyeli, iyi çocukmuş. Haydi, oturun – diye kil oturaktan yer gösterdi. – E, bu ney’i niçin taşıyorsun? Çok iyi!

Alişir iki eliyle ney’i uzatırken, arkadaşı onu övmeye başladı.

Üstat dikkatlice, ney’i ellerinde çevirdi, pürüzsüzlüğünü, nasıl ayarlandığını, güzelliğini, hafifliğini, her şeyini inceledi.

- Kim yaptıysa pek marifetliymiş! – dedi o sonunda.

- Çocuk tekrar anlatmaya başladı. Alişir’i mutlu etmek için yaşlı adamın ney’i kaç günde yaptığını söyleyerek:

- İşte şimdi sizin huzurunuzda geldik, Alişir Bey'e ney'in çalınışını öğreteceksiniz, reddetmeyiniz – dedi arkadaşı yetişkin gibi ciddiyetle.

Edeple, sessizce oturan Alişir, utangaç, yumuşak bir sesle şunları söyledi:

- Muhtemelen üstadın işleri çoktur, fakat ney'e hevesim düştü.

- Hayır, hayır kolaylıkla, canımla öğretirim. Ney en eski çalgılarımızdan biridir. Kederli, çaresiz kalplerin ayrılık acılarının şarkılarını söyler, düğün ve şöenlerde, ney'in güzel sesi kalplere sevinç doldurur. Ney, muhteşem, sihirli bir çalgıdır. Alişir Bey'in işi düştüyse öğretiriz. Allah isterse, belki meşhur müzisyenlerden olur.

Alişir ile arkadaşı güldü:

- Sanat ruhunun canı ve incisi desem abartı olmaz. Fakat fakir kulları, vatandaşları kapsayan bu kulübe harabesi bizim mekânımız – diye başını salladı yaşlı adam. Zenginlerse sürekli zevk ve eğlencede. Ah, eyvahlar olsun felek!

Alişir kızardı ve derin bir utançla alçak eve, avlunun toprağı dökülüp duran kerpiç duvarlarına yavaşça baktı.

- Üstat, Alişir'in bağlılığı yüksek, emeğiniz boşuna gitmez, diye düşünüyorum. Sizin iyiliğinizi de asla unutmuyacaktır – dedi bir yetişkin gibi sözlerini bir bir fiske atarak konuştu arkadaşı.

- Evet, anlamlı ve güzel konuşan çocuğum – diyerek eline ney'i aldı üstat.- İşte bu makam biraz mukaddime, dinleyin.

Çocuklar Ney'in büyüyle mest olmuş, kendilerini tamamen unutmuş halde derin sessizlik içinde melodiyi dinlediler. Yaşlı adam da bütün varlığı bu melodiye sinerek gitmiş gibi çalıyordu. Melodi yavaş yavaş azaldı ve havaya bir yere uçup gider gibi uzakta bir nefesti.

- Üstat çok güzel! – dedi heyecanla çocuk.

- Nefesiniz iyiymiş, – dedi utangaç bir şekilde Alişir

- Aferin, Ali çabucak sözünü buldu. Gönüldeki melodi nefesle Ney'e geçer.

- Ya parmaklar?

- Parmaklar mı? – gülümseyerek cevap verdi Alişir'e yaşlı adam. Parmaklar melodiyi perdelerde tutar.

Ney nasıl tutulur, nasıl nefes verilir ve perdelerin sırrı hakkında biraz bilgi verdikten sonra üstat Ali'ye şöyle dedi:

- Bütün sır aşkta ışığım, bir çal da gör – diyerek ney'i uzattı.

Alişir ney'i alarak hayalde biraz sukut ettikten sonra dudaklarına tuttu ve çalmaya çalıştı.

- Güzel – dedi çocuk üstada bakarak.

Alişir terliyordu, üstat ney'i eline aldı.

- Kötü değil oğlum, hala gençsin,- dedi üstat ve yeniden kendi ney'de kolay bir melodi çalarak parmaklarını nasıl hareket ettirdiğini ve perdelerde nefesini nasıl vurduğunu tekrar tekrar anlattı.

- Bugünlük yeter, üç gün müddet sana oğlum, iyi alıştırma yaptıktan sonra tekrar gelersin. İki çocukta mutluydu, edep ve saygıyla veda ettikten sonra mutlu bir şekilde gittiler. Alişir evde annesine, yaşlı kadına, özellikle de yaşlı adama usta neyzenin yanına gittiğini, birinci dersini mükemmel bir şekilde tekrarlayarak: "İşte dinleyin!" diyerek yarım yamalakta olsa çalmaya başladı.

Herat heyecanlı. İki gün önce Bağdat'tan pehlivanlar geldi. Herat pehlivanları kalpleri korkar halde, hazırlık görmekte, halk ise sabırsızlıkla birinci güreşi bekliyor.

- Bugün cuma namazı günü. Cuma namazının ardından kalabalık meşhur büyük Silahlı Kuvvetler meydanına akın etmeye başladı.

Gıyaseddin Kiçkine gösterişli, kestane renkli ata, arkasına Alişir'i bindirip geldi; meydanın arkasında uzakta duran bir sürü atın yanına, atını bağlayıp kamçısını eyere sıkıştırdıktan sonra oğluna öncülük ederek meydana girdi: insanların arasından geçip, bekçilerin gösterdiği yol ile beyler ve Barlaslarla bir araya gelerek oturdu.

Meydan bir gürültü dalgasıyla sallanıyordu. Şehzade Alaüddeve, vezirler gelince bir kargaşa başladı.

Şahruh vilayetlerinin birinde yine isyan eden bir şehzade ile savaş vardı.

Vezirler ve birkaç şehzadeyle birlikte Alaüddeve göründü halk birden yerinden kalktı. Alaüddeve, kilimlerle donanmış verandaya yerleşerek oturduktan sonra karşısında diz çöken Barlas'a ve güreşçilerin liderine:

- Haydi, pehlivanlar güreşe başlasınlar, görelim – diye buyurdu.

Ellerini kavuşturmuş halde saygıyla eğilen Barlas, kendini iki adım geriye alarak, birine işaret etti birdenbire borazan, zurna ve davul sesleri meydanı hareketlendirdi. Sonra Bağdat'tan gelen Arap ve Herat pehlivanların safları şehzade Alaüddeve önünde uzun endamlarını eğerek, selam verdikten sonra geriye çekildiler. Sonra iki pehlivan saygıyla ortaya çıktı: biri Bağdatlı, diğeri Heratlıydı.

Halk heyecanlı ve sessiz. Herkes iki pehlivanı da ilgiyle izliyordu. Bağdatlı pehlivan uzun boylu, geniş omuzlu, olgun, yakışıklı, heybetli bir gençti. Heratlı pehlivan o kadar ihtişamlı değildi, boyu kısa ama meşhur, ünlü güreşlerde yıkılmazdı.

- Bağdatlı pehlivan güçlü ve cesaretli görünüyor. Bizimkiyle eşit olur mu diye korkuyorum, ya yıkılırsa. – diye fısıldadı heyecanlanarak Alişir babasına.

- Vücuduna bakma oğlum güç boyda değil, kasta yatıyor. Ayrıca alıştırmada. Göreceğiz.

Alişir güreş başlar başlamaz beyazlaşan gözlerini kırpmadan pehlivanların her hareketini izledi. Meydanda bir çift pehlivan tekrar güreşe başladı. Arap, ince, zayıf, orta boylu, güçlüydü. Heratlı pehlivan biraz geniş omuzlu, şişman ama onun kurnazlığını ve çevikliğini herkes bilirdi: Ne yapıyordu bu pehlivan sürekli fena düşüyordu. İnsanlar “Hilekâr daima ayak çelmeledi” gördünüz diye fısıldaştılar. Heratlı pehlivan güreşin başından beri güçlü hareketlerle mücadele etti, art arda hamlelerle hücum yaptığından Arap’a zayıf görünmüyordu. Bu hücumlara kendini çetin tutarak karşılık gösteren Arap ansızın bir hamleyle Heratlıyı kaldırıp havada çevirip, fırlatarak savurunca yeni doğrulmuştu ki aniden kısa boylu Heratlı kendini düzelterek ayaklarını yere sert dayadı. Heratlılar nefeslerini yutarken donup kaldılar.

- İyi şanslar – dedi birisi fısıldayarak.

- Yenilmesine az kaldı – dedi Alişir’e oturanlardan biri.

- Birazdan göreceksiniz, “Kısa boylu demeyin bizim güreşçimize, havalandırıp dövecek sizin güreşçinizi!” Bakın Arap’ı nasıl yenecek – dedi pehlivanın ihtirash olanlarından biri. Sessizce sinerek, yeni hücumu bekleyen Heratlı pehlivan Arap hamleye geçince hemen birden onun ayağını çeldi ve küt edip yığılıp düştü.

- Sahtekâr, sahtekâr – diye bağırdı öfkeyle halk.

Öfkeyle titreyen Bağdatlı kendi dilinde bir şeyler söyledi ama Heratlı güreşçi övünerek: “Halk gördü, dürüstçe kaldırarak vurdum” dedi utanmadan.

İki pehlivan tekrar mücadele etti.

- Hayır, alçak, sahtekâr, sol vurdun! – diye bağırdı yaşlı pehlivanlardan biri.

- Heratlı pehlivan kurnazlık yaptı, baba, Arap dürüst – diye fısıldadı Alişir.

- Kısa boylunun sahtekârlığı tümüyle aşıkâr oğlum,- diyerek cevap verdi babası.

Birkaç güçlü pehlivan güreşi izleyerek etrafta ağır, serinkanlılıkla yürüyordu.

- Hızlınsınlar, güreş zayıfladı – dedi şehzade Alaüddevle vezire:

- Haydi, pehlivanlar hızlı hızlı, şehzade hazretleri buyurdu! – dedi meydanda yürüyenlerden biri.

Birbirlerini deneyerek pusuya düşüren birinci çift güreşçiler birdenbire sert mücadeleye başladılar. Halk sessizdi. İkisi de gerçekten güçlü pehlivanmış. Bağdatlı şiddetli hücumla geçti ama Heratlı da boş kalmadı her ikisi de birbirlerine sert hamle yapıyordu.

Arap bütün gücünü toplayarak, Heratlıyı yerden kopardı; Heratlı ise onun üstüne biner gibi omzuna yapışınca Arap pehlivan kıpırdıyamadı.

- Birbirlerine asla galip gelmeyecekler! – dedi tutkuyla Alişir.

Giyaseddin oğlunun omzuna hafifçe vurdu.

Güreş çok sertti. Meydanda gürültü kâh sessiz, kâh tartışma gökyüzüne ulaşıyor gibi görünüyordu.

İkinci çiftteki kısa boylu Heratlı sinsice kötü yöntemlerini kullanıyor ama zayıf Arap güçlüydü. O tüm öfkesini ve gücünü toplayarak Heratlıyı iki üç kez havada etrafında döndürüp gümbürdeterek yere vurdu. Halk arasında muhteşem bir kahkaha yükseldi. Herkes memnundu. Kısa boylu oturdu, başını yerden kaldırmadan üstünü silkeledi ve utanarak kenara doğru uzaklaşmayı planlarken, Arap pehlivan gidip, onun omzunu kucaklayarak kendi dilinde bir şeyler söyledi. Sonra şehzadeye yaklaşarak ona teşekkür etti. Şehzadenin emriyle onun omzuna ipek kaftan örtüldü ve kesesine on sikke altın koyuldu, halk memnuniyetliğini belli ederek onu uzaktan alkışladı.

İlk pehlivanların güreşi tüm hızıyla devam ediyor. İkisi de çok güçlü, birbirlerini yere vuruyor ama omuzlarını yere dokundurmadan hemen kalkıp birbirlerine yapışarak fırl fırl döndürüp tekrar mücadeleye başlıyordular.

İşte kemerin önüne yaklaşırken, Heratlı pehlivan Arap'ı sert bir hamleyle kucağına alıp döndürdü ve ona zaman vermeyerek hemen hızlıca yere yatırdı. Öfkeyle dolu olan Arap kendini yerden çekmeye çalıştı, ama omuzlarına sertçe bastıran rakibine gücünün yetmediğini anladığı için kuvvetten gergin duran kasları boşalınca canı sıkılıp yere düştü. Bu ilginç bir güreşti! Heratlı pehlivan alınının terini eliyle silip savurdu ve Arap'ı kaldırdı omzundan kucaklayıp Şehzade Alaüddeve'ye doğru bir iki adım atarak elini Arap'ın omzundan çekip, teşekkür etti.

Heratlı pehlivana kırmızı, altın yaldızlı kaftan giydirildikten sonra şehzade ona iltifat etti:

- Aferin, bizi pek memnun ettin: Güçlü ve hızlı bir pehlivanmışsın.

Kalabalığın alkışı dinmedi, pehlivana bozuk para atıldı, heyecandan kaftanlarını çıkararak gençler de vardı. Gıyaseddin Kiçkine Alişir'e bir altın para uzattı. Alişir sevinç ve hevesle insanların arasından dolaşa dolaşa yolu bulup pehlivanların önünde durdu ve saygıyla eğilerek iki eliyle altını uzatırken şöyle dedi:

- Zaferinizi tebrik ediyoruz!

Etraftakiler, çocuğun nezaketine ve zekiliğine hayret ettiler.

- Aferin, çok güzel bir oğlanmış – dedi birisi.

Pehlivan Alişir'in omzunu kucakladı.

Tam o anda Bağdatlılardan bir pehlivan ortaya çıktı. Halkın birden nefesi kesildi, meydana sessizlik çöktü. Uzun boylu, iri gövdeli bu pehlivan meydanın ortasında katı bir heykel gibi duruyordu. Vezirler, beyler fısıldaşırken, Şehzade Alaüddeve yavaşça şöyle söyledi:

- Tövbe, böylesini hiç görmedim!

- Sanki heybetli bir dev, dehşetli bir mahlûk – dedi baş vezir.

Tam o anda rakibi meydana çıktı. Bu pehlivanın şöhretini duymayan kimse yok, o Semerkantlı, bütün Türkistan ülkesinde başka dengi yok, henüz omzu yere dokunmamış bir pehlivandı. Herat halkı biraz rahatladı: Oh dünya varmış – dedi birçoğu.

Alişir de sevinçliydi o babasının kucağına girip oturdu. “Araplar peygamber neslidir. Ama Herat’tan, Hindi Kuş’a kadar uzanan büyük ülkemizin kendine has yüceliği, ihtişamı, gelenekleri var,” – diye düşündü Alişir kendince.

Meydandaki iki pehlivan ağır hareketlerle birbirlerini denemeye giriştiler. Seyirci onların güçlerinin eşitliğini fark etti. “Arap’ın kasları olgun, mücadelesi hızlı” – diyordu bazıları; “Hayır bizim pehlivan kötü değil, görün belinde ve bileğinde güç var” – dedi başka birileri. Alişir etraftaki bu söylenen sözlerin hepsini anlayarak oturuyordu.

Pehlivanlar şimdi ciddiyetle mücadele etmeye başladı. Ateşli, muhteşem bir güreş görünüyordu.

- Bizim pehlivanlarımızın çoğu kuvvette eşsiz ve boylu posludurlar – diye gururla fısıldadı yanındaki vezire şehzade. - Semerkantlı pehlivanımıza dikkatli bakın, güzel, saldırgan ve kasları da çelik gibi.

- Ülkemizde güçlü pehlivanlar var, efendim – dedi saygıyla şehzadeye müracaat eden komutanlardan biri. – Onlar güreş yeteneğini iyi biliyorlar. Ne yazık ki, Uluğ Bey Mirza’nın gönülleri yalnız bilime bağlanıp kalmış, pehlivanlarla işleri yok. Bir anlık sessizlikten sonra alçak bir sesle “Semerkant vadisini bir gün Tanrım, şehzademe vereceğim.” – dedi.

Alaüddevle içinden sevinse de silkelenerek cevap verdi:

- Hazreti Uluğ Bey dünyanın padişahıdır ki, halkların, kavimlerin hepsi onun mübarek elinde olmalıdır. – Bir anlık sessizlikten sonra devam etti: Efendi sihirli dünyaya gömülmüş, elbette bu İslam dinine aykırı. Estağfurullah, günahı büyük!

- Şehzadem Emir Timur'un büyük torunu, cevheri, ışığıdır – dedi şehzadenin yakın askerlerinden biri. – Cennet gibi Semerkant sizin nasibinizdir.

Şehzadenin yüzü neşelendi ama sessizliğini korudu.

Güreş dehşetli gidiyordu. Kalabalık müthiş heyecanlı, Alişir zevkle izliyor, bazen babasının elini sıkarak bir şeyler söylüyordu.

- Arap hem bizim pehlivan hem de sanki bir dev baba. Güreş böyle korkunç olur mu? – dedi Alişir.

Giyaseddin güldü:

- Küçükken çok gördük oğlum. Böyle güreşçiler vardı... Bazıları dünyadan göçtü, bazıları kamburlaşarak yürüyor. Evet, bunlarda kötü değil.

- Anladığıma göre pehlivanların en güçlüsü bunlardır – dedi Alişir.

Birden insan denizinde bir dalga ortaya çıktı. “Şehzade gitti, şehzade gitti” diye bir söz bir anda ağızdan ağıza yayıldı. Yeni haberi herkes duymuştu. Haberci gelerek, şehzadeye bir mesaj iletmişti: köylerde çiftçiler başkaldırmış falan filanmış...

Giyaseddin hemen giderek birkaç bey ve Barlas'la konuştu ve Alişir'in yanına döndü.

- Yürü oğlum, gidelim!

Giyaseddin Kışkine Alişir ile düzensiz, hareketli kalabalığın arasından güç bela atın yanına gittikten sonra aceleyle onu kazıktan çözdü ve oğlunu kaldırıp eyerin arkasına oturttu, kendi hafif zıplayarak ata bindi, rahvan koşan at hemen uçarak gitti. Giyaseddin eve ulaştıktan sonra Alişir'i indirdi ve hızla saraya doğru yola çıktı.

Alişir kapıdan girince hemen annesine güreş izlenimlerini anlatmak için acele ediyordu.

- Maalesef, şiddetli geçen güreş bir anda bozuldu. Köyler huzursuzmuş. Evet, şehzade hemen padişah karargâhına hareket etti.

- Olsun, ezelden beri çiftçi böyle isyan ederdi, padişaha baskı yapardı.

Alişir yeni tahtasını koltuğunun altına sağlamca sıkıştırmış, memnun ve gururlu üç adım kadar ilerlemiş babasının önüne gitti. Annesi içtenlikle banyo yaptırıp, temizce giyindirdi. Bembeyaz bir sarık, molla yaka bir gömlek üstüne hafif ipek kaftan giymiş, ayaklarına da çizme. Giyaseddin Bey de sade, mütevazı giyimli. Üstünde uzun gömlek, büyük sarık, ayağında mesti, büyük sofraya birkaç ekmek ve katmeri taşıyordu. O da memnun, ruhu keyifli. Çocuğunun kabiliyetine dair şüphesi yok, inancı kâmildi.

Onlar kavşaktan geçip sağa döndüklerinde, kalın ağaçların arasında okul görüldü.

Alişir'in heyecanı git gide artıyordu.

- Molla öğretmen, saygın bir adam – dedi Giyaseddin oğlunun omzunu kucaklayarak saygıyla selam verip elini öp:

- Canım ile dediğinizi yerine getiririm – diye cevap verdi Alişir.

Giyaseddin Bey oğluna öncülük ederek okul odasına girerken, okuma sesini tereddütsüz durdurdu: çocuklar hızla yerlerinden kalktılar ve “Selamun aleyküm!” diyerek saygıyla selamladıktan sonra tekrar yerlerine oturdular. Giyaseddin Alişir'in elinden tutup molla öğretmenin yanına giderek saygıyla selam verip görüştü.

- Selamun aleyküm, efendim! – diye Alişir eğildi ve kızarak molla öğretmenin elini öptü.

- Çok iyi, okumaya mı geldiniz? Güzel çocuk – diyerek Giyaseddin'e yer gösterdi Molla öğretmen.

Yaşlı, kalın sakallı, öğretmenin sırtında iki üç kat kaftan, başında büyük bir sarık, görkemle ve ihtişamla oturuyordu.

- Efendim, huzurunuzda geldik, - diye cevap verdi Alişir heyecanla titreyerek.

- Aferin, güzel, tahta getirdin mi? Çok iyi.

- Alfabenin ilk harfine Allah'ın mübarek isminden başlanır bunu asla unutmayın dedi ve molla öğretmen Giyaseddin'e baktı.

- Alişir Bey duygusal ve zeki görünüyor.

Giyaseddin teşekkür etti:

- Teşekkür, oğlumu size bırakıyorum, efendim! – O, bohçayı yanına itti ve kesesinden bir altın çıkarıp, saygıyla molla öğretmene verdi. – Efendim, şimdi kulunuza cevap verin – diyerek ellerini göğsüne koydu.

- Alişir molla olacak! – diye ciddi ve muhteşem bir ahenkte dua edip ellerini yüzüne sürdü molla öğretmen.

Giyaseddin de onu izleyerek içtenlikle dua edip, vedalaştı.

- Buraya gel ışığım! – diye çağırdı molla öğretmen çocuklardan birini.

Molla öğretmen oturduğu yerden kalkıp, önünde hazır bulunan çocuğa çörek ve katmerlerle dolu sofraya bezini uzattı:

- Fırlayıp, annene götür ver ve çabuk dön, anladın mı?

- Peki, efendim!- diyerek sofraya bezini alıp koştu çocuk.

Öğrenciler derslerini yavaşça okuyordular. Molla öğretmen eline değneği alıp havada bir çevirdi:

- Haydi, hızlı okuyun!

Okuma gürültüsü hemen zirveye çıktı. Çocukların temiz, yankı yapan sesleri odayı doldurdu.

Molla öğretmen çam kokusu yükselen tahtaya büyük kamış kalemle güzel yazı yazmaya başladı.

- Demin söyledim, bu Allah'ın adı, anladın mı?

- Elif! – diye okudu Alişir içtenlikle.

- Be! – dedi molla öğretmen kamış kalemi çekerek.

- Be ye... – dedi Alişir kaideyle, uzun bir ahenkle.

Molla öğretmen bir kalem çekerek çatır çatır yazmaya başladı. Zaman zaman durup, uzun sakallarını okşayıp tekrardan yazmaya devam ediyordu.

Öğrenciler okuma arasında birbirlerini dürtüp gizlice çeşitli oyunlar oynamaya ve haylaz hünerlerine devam ettiler. Molla öğretmen tahtayı uzatırken, Alişir sevinerek iki eliyle aldı. Tahtanın yüzü harflerle doluydu.

- “Elif,” “Be...” Oku oğlum, diyerek – küçüklerin sırasından yer gösterdi molla öğretmen. – Geç otur yarına yeni ders vereceğim.

Alişir sevinç dolu halde molla öğretmene teşekkür edip, gösterilen yere oturduktan sonra berrak ve yüksek sesle “elif,” “be” yi yeniden tekrarladı.

Öğle vakti olunca küçükler serbest bırakılarak, büyüklere teneffüs verildi. Öğrenciler gürültüyle sokağa atıldılar.

“Elif,” “be”yi tekrarlamaktan boğazı kuruyan Ali bir sürü çocukla birlikte kendi mahallesine doğru yola çıktı.

- Anne karnım aç, yemek ver! – diyerek annesinin eline tahtayı uzatan Alişir hemen ellerini yıkamaya gitti.

- Sabahtan akşama kadar sokakta geziyordun. İşte şimdi iyi oldu Alicim, öğleden sonra da oyun oynarsın o da sana yeter.

Bembeyaz havlu ile yüzünü ve ellerini bir ileri bir geri kuruturken Alişir:

- Okul, pekâlâ büyük bir dergâh, anneciğim, bilgilerle daha çok ahbab olacağım – dedi bir yetişkin gibi.

Annesi, Alişir'in önüne yemek koyup memnun bir halde karşısına oturdu ve birinci ders hakkında, molla öğretmen hakkında sorular sormaya başladı.

Sonbahar mevsimi. Güneş, dağınık bulutların arasında muhteşem bir şekilde geziyordu. Sular sanki ağır bir uykuya çökmüş gibi süzülerek akıyordu. Tıpkı alev ve altın gibi parlayan ağaçlar kıpırdamıyordu. Çuval, odun, kıymık yüklenen araba, at, eşek ve katırlarda bahçe sahipleri şehre doğru yavaşça gidiyorlar. Sonbahar kışın habercisi diye, herkes kışın endişesini düşünüyordu.

Küçük Alişir'in de kendine göre endişesi vardı. Her gün sabah annesi ekşi kaymakla, yumuşak ekmeği parçalayarak önüne koyar, Alişir de hızlıca yiyerek, tahtasını kılıfına sokup okula koşardı. Molla öğretmen hâlâ hasır parası ve kömür parasını soruyordu.

Öğrenciler molla öğretmene hürmet ediyor hem de korkuyorlardı. İri yarı cüsseli, her zaman sarıklı, büyük asık kaşlarının altında manidar gözler...- Bütün görünüşüne muhteşemlik aksetti. Özbek dilinden başka Fars ve Arap dillerini mükemmel bilir, öğrencilere bu dillerden ders verirdi. Okuma yazmayı bilen öğrenciler, Fars şairlerin şiirlerini o kadar çok etkili ve güzel okuyorlar ki, Alişir hevesle dinlerdi.

Alişir tahtayı su gibi biliyor, her gün evde dersini birkaç defa tekrarlayıp, babasına da okutarak dinliyor ve kontrol ediyordu. Ama molla öğretmeni onu tahtadan yukarıya daha hızlı geçiremedi. Sonunda bir gün molla öğretmen Alişir'i yanına çağırıp, şöyle dedi:

- Aferin, oğlum, zihnin yüksek yarın haftiyak getir! – Molla öğretmenin kırışık yüzüne bir gülümseme yayıldı.

- Geleneğe göre çocuklar haftiyaka geçince börek getirirler sende getir olur mu? – dedi.

- Elbette getiririm – diye cevap verdi Alişir memnun bir halde.

Öğlen salıverilen küçük çocuklar her zamanki gibi gürültü dalgasında sokağa atılırken, bir grup öğrenci Alişir'e seslendi:

- Yürü bizimle şehir meydanına gel. Bugün mahkûmlar cezalandırılıyor.

Alişir bir an tereddüt etti, sonra arkadaşlarına katılarak şehir meydanına doğru acele etti.

Şehir meydanında halk kalabalık. Zavallı çiftçiler, hizmetçiler yığın yığın. Hepsinin yüzünde kaygı, gözlerinde öfke parlıyordu; gruplaşıp fısıltıyla konuşuyorlar. Muhafızlar tehdit ve tacizle birini itip, küfrederek ellerinde kırbaçla meydanın içine geçtiler.

- Ah be, sıra sıra ipler kuruldu! – dedi korkunç bir heyecan içinde çocuk.

- Cellatlar görünmedi?

- Çiftçileri hapishaneden cellatlar getiriyor – diye cevap verdi çocuklardan biri.

Alişir'in kaşları çatık, heyecanla bir bir iplere baktı. Duyguları karışmış, ipleri görünce hemen içini bir titreme basmıştı. O babasından, büyükbabasından, akrabalarından ve arkadaşlarından ipe asma ve kırbaç gibi çeşitli cezalar hakkında bir şeyler duymuştu ama ipe asmayı ilk kez görmüştü.

O anda birisi omzunu dürtünce şiddetle ürperdi. Kendi mahallesindeki, çalışan kamburlaşmış yaşlı dokumacı ona eğilip fısıldadı:

- Ayakaltında ne yürüyorsun? Evine yol al! Meydanın ortasını işaret ederek “Buna darağacı diyorlar” dedi. - Bu haftalık bir ticaret!

- Yalnız değilim büyükbaba, arkadaşlarım var endişe etmeyiniz – diye cevap verdi Alişir ve büyüklerinden duyduğu gönlüne dökülen tabirlerle ciddi bir görünüşle sordu.
– Cehennemın dehşetine benziyor... Olay ne? Köylerden getirilerek hapsedilen çiftçilermiş. Aç ve çıplak bu fakirlerin suçu neymiş?

- E e, çocuk konuşacak çok şey var ama yeri değil – diye cevap verdi dokumacı. – Zalimler sayılı bu dünyada. Zavallı çiftçiler ve köleler beylere karşı isyan etmişler. Bu fakirlerin yiyeceği arpa ekmek onu da çok görüyorlar! Beylerin her birinde altın sandığına sığmayan binlerce hisse var. Ey felek! O anda meydanın ortasında “kenara çekil, kenara çekil!” Hitaplarıyla cellatlar ve askerler yedi tutukluyu getirdi. Onların üstü başı çul gibi, renkleri bembeyaz olmuş, zincirli ayaklarıysa kurşun kadar ağır, zorlukla sürükleyerek adım atıyorlardı.

Mahkûmlar arasında Herat’lı bir genç yiğit ve ince endamlı, uzun siyah saçlı, başında kalın başörtüsü olan bir kız da vardı. Halk bir an dalgalanarak sessiz kaldı ama korkunç sessizlik tutukluların çocukları, anne babalarının ve akrabalarının ağlamaları, acı verici haykırıışları, feryatlarıyla bozuldu. Birçoğu sessizce ağlıyor, gözleri şişmiş, yüzlerinden damla damla yaş damlıyordu. İşçilerin ve fakirlerin gönülleri yıkılmış hepsi keder ve öfke dalgasında. Ama ilgisiz, kaygısız izleyicilerde az değil. Bazı komutanlar, asilzadeler hatta tüccarlar hoşnutluğuyla övünüyordu.

- Cezası darağacı bunların! Alçaklar, isyan ettiler! Padişah hazretlerine giderek, dövölüp taşlandılar! – dedi muhafız.

Üstünde parlak bir kaftan, ayağında gıcırdayan bir mest, başında yeni bir taç, horoz gibi kıp kızıl bir genç yanındaki birini itti.

- Kız ile gence bakın!

- Evet ya, bunlar âşıkarmış- diye güldü.

- İlginç bir olay – diye söze karıştı bir genç. – Genç medresede okuyordu, çok eğitilmiş, zeki ve konuşkandı. Kız ise çok çekici. Tambur ve dutarı öttürme açısından mahareti benzersizdi. Babası ile birlikte dünyanın hiç görmediği atlası dokuyor! Okuryazarlığı da iyi, gazel yazmayı da biliyormuş.

- Güzeller güzeli dans etmeyi de biliyor mu?- diye sordu kulak veren memurlardan biri ve hapsirdi. – Galiba soğuk algınlığım var- dedi.

- Dans da benzeri yokmuş. Evet, olaya gelelim, diye devam etti öteki genç. – Zengin ve varlıklı birisi kıza âşık olup, görücü göndermiş. Anne ve babasına danışmışlar. Zengin bir adam, bir düğünde gözüm düşmüştü! Kırk yaşlarında, çöp gibi ince, gözleri boncuk gibiydi – dedi çirkin bir adam. Özenerek büyüttüğümüz tek çocuğumuz böyle gitmesin – dedi annesi. Sonra anne baba razı olmuş “devlette altın gümüşle gömülürsün” – diye kızını kandırmaya çalışmış ama kız kesinlikle kanmamış. “Sevgilim var” – demiş. Anlaşılan o zengin beyin padişahımıza akrabalığı var, kısaca kız bozulmuş, kötü yola girmiş diye ona çok ağır iftira etmiş. Padişah öfkelenerek bu kızını ve genci darağacına asmayı emretmiş.

- Hayır, hayır yanlış düşünüyorsunuz! Kız ve gencin davranışları isyanla ilgilidir – dedi yine bir kişi. – Kızını isteyen zengin bey, kızın izine düşmüş ama yetişemediğinden intikam alma niyetiyle padişaha arz edip, onların isyancılara dostluk ve fikir birliği içerisinde olduğu yalanını ortaya atmış. Gerçek budur arkadaşlar.

O anda halk arasında bir gürültü yükseldi. Müftü efendilerinin yardımcısı padişahın emrini, tutukluların idama hükmedildiğine dair ferman getirmişti.

Yardımcı, altın yıldızlı kaftanlı, sarıklı, kısa gür kara sakallı, geniş omuzlu kişi fermandaki her sözü tek tek ağırlıkla okumaya başladı. Herkes sessizlikte kimse tek bir kelime söylemedi, bazılarının gözleri büsbütün yaşlı, bazıları öfkeyle dolarak acıdan ah çekerek karşılık verdi.

Rengi atan Alişir, ağlamaklı bir halde darağacına dikilen tutuklulara tekrar tekrar baktı.

Medrese ehlinde olsa gerek, bir genç ona omzundan sarıldı.

- Kardeşim kendini bastır, bu gibi zorbalıkları daha çok göreceksin. Zalimler bir hayli çok, padişahlık için gaddarlık diyorlar.

Peshai podshohon nest ba ju z jabru sitam,
Adlu insof hama zeru zabar mebinam.

Düşündün mü bunun anlamını? Farsça biliyor musun? Türkçe de:

Padişahların yaptığı zulümden başka bir şey değil
Adalet ve merhametin onlarda olmadığını görmekteyim, -

Denir. İşte çocuk, Mevlâna hazretlerinin de kalbi bu davranışlardan dolayı yaralıymış.

Alişir gözyaşlarını silerek, öfkesini bastırmaya çalıştı.

- Az biraz anlıyorum efendim, ama sizin söylediğiniz beytin manasının benim anladığımdan daha derin olduğunu düşünüyorum.

- Aferin, uyanık ve zeki görünüyorsun,- dedi sohbetdaş⁹ kalabalıkta bir o ayağını, bir bu ayağını düzelterek feleğin çemberi kurusun! Bu zavallı çiftçilerin hiçbir suçu yok! Evet, hiç suçu yok! Bütün bela beylerde! Çarların toprak parçasını kemiriyorlar desem yalan olmaz. İsyân etmeyip de ne yapsın? Herat'lı gencin ve kızın olayı son derece facia. Bunlar dünyada bir benzeri olmayan temiz, gerçek bir çiçek gibi güzel insanlar. Bunlar Herat'ta başlarına gelen felaketten kaçıp köyde yaşamaya başladılar. Genç fakirlere yardım ederek, dilekçe ve şikâyetler yazmış. İşte görüyorsun ki şimdi her ikisi de darağacına çekildi. Padişah hazretleri fermanı imzaladılar, müftü efendileriye bu fakirlere ecelin eline teslim etmeye fetva verdi. Talihsizler, suçsuz olduklarını kime söylesinler? Yedi sülalesini kollamayan, kendini de kollayamaz, derler. Ya rabbim, gerçek cevherdir ki bir gün aşikâr olur!

Alişir hayretle duyduklarını anlamaya çalışıyordu, medrese öğrencisi susunca o yavaşça konuştu:

⁹ Sohbetdaş – Sohbet edilen kimse.

- Beyefendi, düşündüm de doğru söylüyorsunuz. İnsanlara dikkatli baktığımda çoğu onları kıskanıyor ve ağlıyor. Ölümün dehşeti çok kötü! Bakın tutukluların renkleri solmuş sanki onlar gölgeye benziyor. Herat'lı kız ve gencin acısı ve kederi içlerinde. Onlar bazen karşılıklı fısıldaşmaya koyuluyorlar. Görüyorsunuz, onların haline bütün şehir ağlıyor!

Alişir'in gözyaşları tekrar dökülmeye başladı.

Meydana ansızın korkunç bir sessizlik çöktü. Cellatlar çiftçilerin başlarına ecel torbalarını tek tek giydirip, darağacının başına getirdiler ve birbirini ardına darağacının yanına getirdiler. Diken gibi sert gözlü, yüzleri taş gibi kötü cellatlar, sanki gerçekleştirdiği davranışlarından memnun oluyormuş gibi kibirlenerek duruyorlardı. Çiftçilerde ölüm pençesine boğula boğula çırpınarak sert bir azap çekip yavaşça sessizleştiler. Cellatlar genç ve kızın ellerini tekrar sertçe bağladılar. “Elveda sevgilim!” - dedi genç gururla. “Seninle birlikte gitmeyi mutluluk biliyorum. Bir çiçek gibi safız...” – diye cevap verdi fısıldayarak kız. Acıdan kararıp giden genç dehşetli heyecandan mı yoksa ölümün güçlü endişesiyle mi güçlkle güldü: “Canım sevgilim. Zulüm dünyasından kurtuluyoruz, gerçi...” O anda gencin sözleri kesildi.

Şu anda meydandaki sessizlikten daha korkuncu yoktu. Alişir bembeyaz olmuştu, şiddetle titredi, ok gibi atılarak kalabalığın arasından çıkıp gitti. Arkasına bakmaya yüreği cesaret etmedi, durmadan hızlıca koştu.

Hava serin, ara sıra yağmur damlıyordu. Tahtası koltuğunun altında. Alişir kapıdan içeri girdi.

- Nerelerde dolaşıyorsun – diye sordu mutfaktan gelen annesi endişelenerek.

- Anne, anne!- dedi öfkesini tutamayıp, gözleri alaca halde Alişir. Meydanda halk toplanmış... Çiftçileri asıyorlardı... Kendim gördüm...

Annesi öfkelenip şöyle dedi:

- Sana söylemişim asla ve asla böyle yerlere gitme diye, Alican! Doğru yürü, temizlen, canım! Gönlüne bir yara düşmemesini, bir zerre toz kalmamasını Allah'tan diliyorum. Annesi oğlunu kucaklayarak, yüzünü şefkatle okşadı.

- Kalbim yerinden çıkacaktı. Kaçarak gittim. Anneciğim affedin, artık meydana gitmeyeceğim.

- Üzülme yıkanda, yemeğe otur.

Alişir tahtayı rafa koyarken, mutfağa giden annesine şöyle dedi: Yemek yemiyorum. Gönlüm huzursuz.

Sonbahar... Dökülen yapraklardan yerlerde bir halı. Güneş berrak gökyüzünde parlarsa da, güzün keskin buz gibi rüzgârı yüzü ve ellerini yalayarak acıtıyordu.

Geniş tekke de kat kat hasırların üstünde kalın yeni kilim, ortaya ise İran halısı döşenmişti. Pencerele yapııştırılan yağlı kâğıtlardan girmiş olan güneş ışığı bu büyük odaya hâkimlik edemezdi ev karanlıktı. Bu şehzadeler ve beylere has bir okuldu. Alişir bu sırada pencereye yakın diz çökmüş, sınıf arkadaşlarının molla öğretmenden habersiz haylazlıklarına, fısıldamalarına kulak vermiyordu, dersin gücü onu tamamen esir etmişti. Yanında oturan şehzade Hüseyin ara sıra onu iterdi, o anda Alişir korkuyor ve tekrardan okumaya başlıyordu.

Öğrencilerin fısıltıları molla öğretmene ulaşamazdı, arada sırada gürültü yükseliyor gibi olunca molla öğretmen yaramaz öğrenciye bir sopa indirirdi ve gürültü o an dinerdi. Ancak dersin gürültüsü de artardı. Biri Kur'an-ı biri haftiyakı, biri alfabeyi, biri Arap dini kitaplarını ezberden okuyor, biri Farsça gazalleri ezgiyle okuyordu. Bunlardan dolayı çıkan bu gürültü koyu bir bulut gibi tekkeyi basıyordu.

Başına kazan gibi sarık takan, kat kat kaftanlara sarılmış olan molla öğretmen ağırbaşlılık ve azamet ile oturan öğrencilerden birine ders verdi. Bazen bey ve şehzadelerden birisi hürmet ederek gelir ve saygıyla rica ederek, biraz sohbet ettikten sonra giderdi.

Öğrenci şehzadelerin ruhlarına beşikten beri sinen gurur duygusu, okulda da onları terk etmiyordu, derslerinin sonuna ulaşır ulaşmaz, hemen fısıldaşmaya geçiyorlardı. Bunların konuşması, gelecekte ok atarak, at koşturarak, kılıç dövüştürerek, zırh ve kalkanla kim nereye hâkim olacak... Kısacası, bir karışlıktan beri taht kavgası...

Alişir Kur'an'ın manasını çözmeye girişti. Farsçayı iyi biliyordu ama Arapçayı öğrenmeye yeni başladı. Türkçe ise ana dili; Türkçe beyitleri mükemmel bir ilgiyle okur, günden güne ezbere bildiği gazelleri artırırdı. Atasözlerini, hikâye ve halk masallarını çok severdi.

Birdenbire sokakta gürültü yükseldi, kapıda rengi atmış bir Sufî ortaya çıktı. O tökezleyerek molla öğretmenin yanına ulaşınca hemen onun kulağına eğilerek fısıldadı. Sözü sözüne kavuşmadığından çok telaşlıydı.

- Sarayın bütün beyleri ve tüm hizmetçiler yas kıyafetlerine bürünmüşlerdi... Uluğ Bey Mirza geliyorlarmış. Padişah Şahruh vefat etmiş...- diye sözlerini güçlkle bitirdi.

- Hey, yüce padişah Şahruh hazretleri hastaydılar – dedi molla öğretmen ve titreyen ellerini açarak Kur'an okudu.

Sessizce Şehzade Hüseyin ve bütün şehzadeler, molla öğretmeni izleyerek ellerini yüzlerine sürüp hemen hızlıca kalktılar. Bir anda tekke boşaldı. Okul saraya yakın olmasına rağmen şehzadeler at üstüne atlayarak, saraya doğru koştular.

Alişir, üzgün ve sessizce oturdu. Onun gibi görünen birkaç soylu, molla öğretmen "Serbest" dediğinde tekrar yerlerinden kalktılar. Alişir Kur'an'ı kılıfına koyarak boynuna astı ve geniş kaftanının eteklerine bacakları dolaşan, molla öğretmenin yerinden kalkmadığını görünce onun kolundan tutup yardım ettikten sonra saygıyla veda ederek sokağa doğru koştu.

Büyük meydan kalabalıktı. Herkesin kaşları çatıktı. Dokumacılar, zanaatkârlar, giysileri yırtık, eski püskü, gri gömlekli zavallılar çoktu. Halkın ağzındaki fısıldama bir an olsun dinmedi:

- Padişah hazretleri cephede vefat etmiş!
- Baysungur Mirza'nın küçük çocuğu, yani torunu Sultan Muhammed Mirza ile yüce efendi, savaşta zafer kazanıp, geri dönerken cephede helak olmuşlar!
- Ezanda onu saraya getirmişler.
- Yaşlılıktan vefat ettiler. Timur'dan da uzun yaşadılar.
- Babaları öldü ama cenazeden önce şehzadeler, sultanlar arasında taht kavgası çıktı.
- Uluğ Bey Mirza orduyla Semerkant'tan gelmiş... İşte bu gibi sözler duyuldu.

Yığın yığın bilim adamı, şairler de bu yerde. İşte Camî kaşlarını çatmış, muazzam duruyordu. Başında büyük bir kavuk, molla yaka alaca bir gömlek, üstüne kumral kaftan giymiş, elleri arkada ağır bir sessizlik içindeydi. “Şahruh öldü. Bu Timur Bey'in saltanatının sonu olsa gerek. Şehzadeler, beyler yine kavgaya başladılar, kanlı savaşlar birbirine ulanarak gidiyordu. Şahruh hazretleri kabre girmeden, kavga çıkmaya başladı. Hani adalet, hani gerçek? Bütün insanlar toprağa girdi! Vefasız dünya! Boş dünya” – diye düşündü Camî.

Beyler, memurlar, hâkimler, şeyhler arasında fısıltılar çoğaldı. Her birinin kalbinde tahta, kendine göre planladığı şehzadesi var. Bu günlerde Gevherşad Hanım'ın hilesi de tüm hızıyla devam ediyordu. O torunu Baysungur'un oğlu Alaüddeve'yi Uluğ Bey Mirza'dan daha çok severdi, büyükbabası yerine onu padişah yapma niyetini çoğundan gizli tutuyordu. Birkaç yıl önce Şahruh ağır hastalandığında, Gevherşad Hanım devletin bütün idaresini kendi eline almış, hatta Alaüddeve adına bir hutbe okutmayı talep etmişti. Şahruh'un kendi tahtını oğlu Muhammed Jaki'ye devretmeyi düşündü ancak bu arzusu onun kalbindeydi çünkü kraliçeden korkuyordu. Kraliçe bütün hâkimiyeti elinde tutuyordu, hatta divan işlerine de Muhammed Jaki'yi yaklaştırmak istemiyordu sadece Alaüddeve ve Abdülatif iştirak ediyordu. Muhammed Jaki Şahruh'dan iki yıl önce vefat ettiler. Şimdi Şahruh vefat ettiğinde onun oğullarından yalnızca Uluğ Bey hayatta. Torunlar ise saygısız, her biri tahtı kapıp dövüşmeye hazır bekliyordular.

Şahruh canını teslim ettiğinde, savaşta Gevherşad Hanım ve Abdüllatif vardı. Kraliçe, Abdüllatif'in dikkatini dağıtmak için onu baş lider olarak tayin etti, baş tuğ altına aldı ve ondan gizlice Herat'a Alaüddeve'ye haberci gönderdi. Bunu fark eden Abdüllatif, büyükannesinin derhal tutuklanmasını emretti. Ama Alaüddeve yetişerek büyükannesini serbest bırakıp Abdüllatif'i tutukladı. İşte, Şahruh'un cesedi Herat'a getirildi.

Şahruh'un cesedi Herat'a getirildikten sonra defin merasimi Timur saltanatının geleneğine uygun muhteşem bir törenle gerçekleştirilerek, geçici olarak Gevherşad Hanım'ın medresesine defnedildi. Küçük Alişir bu olayların şahidiydi, o saraydaki ve şehirdeki kargaşayı gözlemleyip, babasının ruh halindeki değişikliği hissederek, büyükbaba ve torunun birbirine taht için kılıç çekmeye hazır olmalarından temiz kalbi titriyordu. "Bu nasıl bir çirkinliktir" – dedi kendi içinde yanarak.

- Oğlum – dedi babası Alişir'i bu durumla ilgili biraz bilgilendirmek niyetiyle. – Timur hanedanı sona ulaştı. Şehzadeler karşılıklı katliama başladılar. Bu ateş içerisinde bize huzur yok.

Kışın soğuk bir gününde kar kıvılcım gibi yağıyordu. Giyaseddin Bahadır desenli küçük misafirhanede Mirsaid ile sohbet ederek oturuyordu. Ortadaki alevlenmiş kömür dolu mangaldan etrafa yayılan sıcak evdekilere huzur veriyordu.

Şapkasını kaşlarına kadar bastırılmış, uzun kaftanıyla ceviz oynayarak dönen Alişir, aşk dolu ve Sufiyane şiirleri, usta bir Türk şairin gazelini fısıldayarak oturuyordu.

- Hadi, oku, yeğen! Daha yüksek sesle oku! Bizde dinleyelim – diye rica etti dayısı Mirsaid.

Alişir parıldayan gözlerle, dayısına baktı.

- Sen bir şairsin, bilgesin sizin okumanız uygun olur. Ben tuhaf okumaktan korkuyorum. Sakallı, kalın kaşlı Mirsaid'in yüzüne gülümseme yayıldı.

- Kalp, duygu ve neşeyle dolu. Ama şiir söylemek için ifrat, ilham gerekli yeğen. Bazen eğlence için kalem alırım elime. Benim tahminimce sen şair olursun, zihnin keskin, idrakin yüksek – derken sanki Alişir’in kalbine girmeye çalışıyormuş gibi dikkatlice bakıyordu dayısı. – Fars şairler yüksek duygular ve derin fikirlerle dolu mükemmel şiirler meydana getirmişler. Bizim Türk şairleri de onları takip ederek, Farsça şiirler meydana getirmeyi adet edinmişler. Türkistan ülkesinin vadileri, çölleri geniş, dağları büyük halkı Türk - Özbek’tir. Kendimize has gelenek ve göreneklerimiz, şarkılarımız, destanlarımız ve masallarımız var. Bunlar bizim sonsuz zenginliğimiz. Özellikle dilimiz güzel, tatlı ve renkli! Yeğen kendi yolunu bulsan yeter – dedi Mirsaid.

- Çoğunluğun kalbindekini bularak konuşuyorsunuz, lider. Bu huyunuzu destekliyorum – dedi memnuniyetle Gıyaseddin Kiçkine. Ama Alişir öncelikle gayretle okusun, bilgin olsun. Karakteri iyi belki şeriat kaynağını bulur...

Sokakta çocukların gürültüsünü duyan Alişir’in, zıplayarak dosdoğru sokağa koşması geldi ama okumasını terk etmedi.

Gıyaseddin Kiçkine ile Mirsaid sohbete devam etti.

- Kutsal lider Timur Bey eşsiz ve cesur bir devlet meydana getirdi. Ama sahipten sonra bu devlete layık kimse çıkmadı. Özellikle Şahruh Mirza’dan sonra torunlar taht kavgası ederek, yükselen çekişmeler arasında halk ve vatan unutuldu – diye acele etmeden söyledi Mirsaid. – Yalnız Uluğ Bey Mirza, hükümdar büyükbabaları devlete layık varistir. O zatın bilim dünyasında özellikle gökyüzü biliminde keşif noktasına ulaşmış bir bilim adamı olduğunu söylesek, yanlış olmaz. Ama ne yazık ki, vezirler, beyler bu adil kağanın değerini bilemediler, hepsi cahil...

- Bütün felaket bundadır bey – dedi Gıyaseddin üzüntüyle. – Uluğ Bey gökyüzünü ele geçirmiş bilim adamı, bilgili bir kağandır ama... O sözünde durdu ve okumakla meşgul olan Alişir’e baktı.

- Evet, şehzadelerin efendinin ayağına balta vurmalarından, korkuyorum – dedi şair, Gıyaseddin’in söyleyemediği bir fikrini söyleyerek.

- Bu şehzadelerin birinde kalp, vicdan, akıl diye bir şey bulamazsınız! Zannederseniz, bunlar zamanı zorluk çıkartarak bulanıklaştırıyorlar.

Şair, ulusunun felaketini, halkının fakirliğini, muhtaçlığını, zengin ve varlıklıların zevkine düşkünlüğünü, padişah, büyükannesi Gevherşad ile azgınlıkta, körlükte sadece milletin altınlarını toplama ustalığında olduğunu ve askerlerin ise halkın ekmeğini ağızlarından koparmayı düşündükleri konusunda uzun uzun konuştu. Şairin görünüşünde, sesinde içten bir eziklik, ruhsal bir kırıklık olduğu görünüyordu.

- Söylediklerinizin hepsi doğru – dedi yavaş bir sesle Gıyaseddin Kiçkine. – Ulusumuz büyük, halkımız kabiliyetlidir. Bizim sadece halka dayanmamız lazım. – Aniden bir şey hatırlıyormuş gibi aceleyle yerinden kalktı. Haydi, buyurun camiye gidelim, birlikte Cuma namazını kılalım.

Gıyaseddin Bahadır, Mirsaid, Şair Kabûlî kaftan ve sarıklarını giyerek camiye gittiler. Alışır zıplayarak yerinden kalkıp, onlara sarık ve cüppelerini uzattı.

İlkbahar. Bütün zarif çiçekler, hoş yeşilliklerle güzelleşmişti. Çok ağaçlı, yemyeşil yer Herat, çiçeklere gömülmüş. Nehirlerin dolup taşıdığı zaman orada burada, bahçelerde tatlı hayalle, ilham göğsünde şiir yazarak oturan ve şiir okumaktan zevk alanlar da az değildi. Ama bu sakinlik uzun sürmedi. Şehzadeler arasında korkunç savaşlar, kanlı kavgalara doğru güçleşip gidiyordu. Abdülatif, Alaüddeve, Ebu'l Kasım Babür ve diğer şehzadeler arasında taht kavgası hızla artıyordu. Herat ayaklanmada, halk endişede. Şehirdeki beyler ve memurlar arasında Ebu'l Kasım Babür'ün çok sayıda gizli destekçisi vardı.

Gıyaseddin Kiçkine günün erken saatlerinde aceleyle eve döndü.

- Durum kötü diyerek karısına anlatmaya başladı, bütün beyler, zenginler şehirden gizlice gitmeye başladı. Alışır nerede? – diye sordu karşısında oturan karısına. – Yol hazırlığına girmemiz gerekli.

- Sorun ne? – diye sordu şaşkınlıkla Gülbegim.

- Padişah savaşta, Ebu'l Kasım Babür baskı yaparak geliyor, bir tarafta da Abdülatif. Herat'tan başımızı alıp gitmezsek hayatta kalmamız zor, anladın mı?

- Öleceğim... Hala savaş, hala sarayda kavga...- dedi kaygılanarak Gülbegim ve hemen evini toparlaya gitti.

Gece yarısı. Gıyaseddin Bahadır, karısı ve Alişir yolculuk kıyafetleriyle dolu heybeleri atlara yükleyerek yola çıktılar. Gıyaseddin Kiçkine daha önce yola çıkan akrabalarından uzak kalmamak için onlara yetişmeye acele ediyordu.

Yaşlı adam ve yaşlı kadın beyaz bir yol diledi.

Gıyaseddin Bahadır, ailesini alarak, yakın akrabaları ve kabileleri ile Irak tarafına kaçtı. Irak'ın sıcak havasına çocuklar aldırış etmedi. Alişir tan ağarınca hemen bir gurup yaşıtıyla sokağa atıldı. Onlar kaldıkları konağın yakınındaki caminin etrafını dolaşarak tekkeye başlarını soktular.

Tekkede okumakla meşgul, yalnız oturan büyük sarıklı, geniş beyaz gömlekli yaşlı adam çocukların gürültüsünü duyarak başını kitaptan kaldırdı.

- Oğullarım, söyleyin! Nereden geldiniz? – diye sordu yaşlı adam.

Alişir hemen arkadaşlarına bakıp, hepsinin sessizce donmuş olduğunu ve kimsenin cevap vermek için ağzını açmadığını anlayınca yaşlı adama yaklaşarak nazikçe eğildi:

- Çok eziyet çektik efendim, Herat'tan geldik. İhtiyar şahımızın vefatından dolayı şehzadeler arasında kavga...- Biraz sessiz kaldıktan sonra Alişir, dinç bir sesle:- Katliam başladı.

- Eee... - sakalının ucunu ısırды yaşlı adam ve sessiz kaldı. – Hmm... “Şah vefat etti, şehzadeler birbirinin kellesini uçuruyor,” densizler! – diye alaycı bir şekilde gülümsedi ve gözlerini kısarak tekrar şöyle dedi:- Haylaz oğlan hepiniz Türk'sünüz. Maşallah oğullarım! – Okula gidiyor musun evlat – diye sordu Alişir'e müracaat ederek.

- Gidiyorum. “Kur’an’ı Şerif okuyorum” diye cevap verdi Alişir ciddiyetle.

- Nereye kadar okudun?

- “Mülk” suresine kadar.

Yaşlı adam Alişir’i yakınına çağırarak omzuna vurdu.

- Dilediğin zaman yanımıza gelerek bize arkadaş olabilirsin. Şimdi senin için Fatıha okuyoruz.

Yaşlı adam duaya ellerini açarken Alişir dizlerinin üstüne çöktü ve duadan sonra ayağa kalkarak:

- Teşekkürler efendim! – diyerek Alişir kızarak iki eli göğsünde saygıyla eğildi.

- Oğlum havuzdan su getirin – dedi yaşlı adam girişin önündeki testiye işaret ederek.

Alişir bir anda testiye doldurup, yerine koyarken yaşlı adam çocuğun dinçliği, gözlerindeki duygu, kalbindeki samimiyet dalgasından zevklenerek mutlu oluyordu.

- Aferin! Gel oğlum – dedi hoşça ve sevgiyle.

Çocuklar sokağa atıldılar. Onlar yine bir camiyi ve onun başındaki okulu görüp gezdikten sonra pazara gittiler. Pazarda halk çok fazla. Arıkovanı gibi birbirine yanaşmış küçük küçük bakkal dükkânlarında tavana kadar Atlas şah kumaşları yığılmış dükkânların hepsinde alışveriş başladı. Sokak boyu, ayakaltı hepsi satıcılar ve alıcılarla meşgul. Birisi süpürgesinin açıklamasını yaparak gevezelik ediyor, diğeri sepetteki sıcak ekmeği övüyor. İşte, bir tahtirevan hurmanın önünde yamak kaftanlı birisi gevezelik ediyordu:

- Şeker hurma! Lezzetli hurma! Tarifinden acizim, alın!.. Çocuklar sığırcık gibi yapıştılar:

- Bana verin!

- Önce bana!

- Bir doluca tartın, baba!

Birbirlerini ardı ardına itip, boyunlarını uzatarak bozuk para uzattılar. Alişir gülümseyerek bozuk parayı uzatırken yaşlı adam şöyle sordu:

- Nereden geliyorsunuz oğlum?

- Herat'tan baba. Şehrinizin çekici yapıları çok, bol sulu, temiz bir şehir. Ama bir ayıbı var ki okulları harap, şairler bilgisiz...

Hurma satan yaşlı adam güldü:

- Ey, molla bizde herkes eğitimsiz.

Alişir başını kaldırıp güneşe baktıktan sonra ciddi bir ahenkle tekrar konuşmaya başladı:

- Molla öğretmenimiz, bilimin bir inci kadar değerli, güneş kadar etkili, kutsal bir göz bağı olduğunu söyler.

Yaşlı adam bir an ağzı açık kalarak baştan ayağa dikkatlice Alişir'e baktı.

- Dünya böyle, yavrucuğum geçim sıkıntısı omzumuzda ağır bir yük. Zenginler, büyük büyük şeyhler soylular okuyor okulda. Zenginlerin altını ve mülkü çok, ticareti canlı. Zavallı fakirlerin keseleri boş, sıkıntıları çok. Bu söylediklerimi zihninizde tutun ışığım. Alişir kaşları çatık halde, sessizce yere baktı.

- Yürü Ali, gevezelik etme – diye dürtükledi arkadaşlarından biri.

Alişir gülümseyerek hurma satan yaşlı adama bir baktıktan sonra arkadaşlarının peşinden koştu.

Şehirde dolaşan çocuklar bir medresenin önünde durdular. Etrafında dolaştıktan sonra içeriye başlarını soktular. Medrese yanmış tuğladan, sağlam işlenmiş ahşaptan oyma yapılarak dizilmiş korniş ve giriş kapısında motiflerin arasına yazılmış ayetler... Çocuklar başlarını kaldırıp, bu ince sanatı izlediler.

- Harika bir sanat, bunları ne kadar hünerli eller yaptı – dedi çocuklardan biri.

- Duvarlar, merdivenler hepsi mermerden. Esmere çocuk: “Arap ustalar son derece hünerli” derdi büyükbabam.

- Güzel medreseymiş! Zenginler inşa etmiş. – dedi tekrardan biri.

- Ee, bunları oluşturan halktır! – dedi gözünü kocaman açarak akıllı, uyanık bir çocuk.

Alişir şeref vermenin inceliğiyle, motiflerin zarıflığını, ayetlerin güzel yazılılığını hayretle, zevk ve ilgiyle izledi.

Çocuklar, zenginlerin büyük bir ip cambazı, olgun sağlam binalarını fakirlerin küçük, zahmetli, zindan gibi karanlık çamur ve samandan yapılmış evlerini görerek, geniş ve dar sokaklarını dolaşa dolaşa yorularak döndüler.

Alişir babasına tekkede yaşlı bir dervişi gördüğünü ve onunla olan sohbetini konuşurken Giyaseddin oğlunun omzunu kucaklayarak, anlattı:

- Timur Bey sarayında bilginler arasında bir çiçektir Mevlâna Şerafettin Ali Yezidi, ünlü tarihçi, oğlum.

Alişir bu kişinin ululuğunu kendi de fark etmişti, babasına ses çıkarmayarak Kur'an tilavetine başladı.

Bir gün cemaat toplanıp, Herat'a dönme fırsatının geldiği konusunda sohbet ettikten sonra yemek ve sefer hazırlığına giriştiler. Bir haftadan sonraysa atlar ve develerle Irak'ı terk edip yola koyuldular.

Alişir, uysal, görkemli boz bir ata bindi. İstasyonlar, köyler, şehirler, küçük zarif bahçeler ve taşan nehirlerle rastladı. Alişir yollarda pervane gibi havaya yükselen keklik, sülünleri, ok gibi atılarak kesen ceylanları, yüksekte uçan kartalları merakla izledi.

Gençler bazen ok atıp, ceylanı devirirler ve iyi bir yer bulduklarında dinlenmeye duran cemaat kebab yapardı, yağlı et ateşe düştüğünde yayılan hoş koku bütün havayı doldururdu. Geceleri gökyüzü her zamankinden genişti, yıldızlar aşağıda görünüyor, büyük yemek tepsi gibi olan ay ise sanki kervanla birlikte süzülüyor gibi görünüyordu. Alişir duyduğu Arapça ezgileri ve masalları tekrar tekrar kalbinden geçirmeye devam ediyordu.

İşte, yavaş yavaş tatlı uyku bastı; yavaşça sallanarak giderken, dizgin elinden çıktı ve derin bir uykuya daldı. O atın üzerinden nasıl ve ne zaman indiğini fark etmedi, yolda uyuyakaldı ve kervan hızını kesmeden yoluna devam etti.

Dikkatli at birden durdu. Uzun süre çocuğun başında durup yavaşça etrafında dolana dolana çimdiklemeye başladı. Alişir aniden ürperip başını kaldırırken, uçsuz bucaksız çölde boz renkli atından başka bir şey görmedi. Güneş henüz ufku üzerine çıkmamıştı, çocuğun vücudu serin sabah esintisiyle titredi. Sıçrayıp, heyecanla yerinden kalkarken attan kişneyerek yanına geldi. Durumu o anda anlayan Alişir hemen atın dizginlerini tuttu, ama eyere nasıl geçirebilirdi? At deve değil ki onu çöktürsün. Etrafına bakınarak göz gezdirdiği yerde bir kaya gördü ve atı o yöne yönlendirdi. Bindikten sonra atı koşturarak gitti.

Genç binici başındaki görkemli kalpağını bazen eliyle bastırıyordu. Hava yumuşak, apaçık. Ufukta ortaya çıkan güneş kalbe hoş geliyordu. Uzakta bazı çadırlar görünüyor, sonra bir bakıyor ki, hiçbir şey yok sadece bir rüya...

Cemaat konacağı yere vardığında, hüngür hüngür ağlayarak yürüyen anne ve babası onu sırayla kucakladılar.

- Birkaç genci atla gönderdim, gözümüz yolda nurunu kaybetti henüz biri bile geri dönmedi.

- Uçsuz bucaksız çölde boş boş dolaşıyorlardı. Boşuna göndermişsiniz, işte kendim geldim – dedi Alişir ve uykuya daldığında attan düştüğünü ve yerde ne kadar zaman uyduğunu anne ve babasına anlattı.

Yolun eziyetini çeke çeke cemaat sonunda halk Herat'a ulaştı ve herkes evlerine dağıldı.

- Yolunuza hasretiz, sizi bekliyoruz – dedi sevinerek karşılayan yaşlı adam Giyaseddin ile görüşürken.

- Haydi, söylesene büyükbaba, Herat'ta başka ne olaylar oldu? – dedi Giyaseddin Kiçkine yaşlı adamın karşısına oturup dizlerini ovaladı.

- Herat'a bir bakmışsın korlaşmış ateşte, bir bakmışsın suda oldu. İşte, yarın gezerek görürsün. Gültepe'de harabeler çoğaldı. Şehzade denen biri var ki, birbirinden tahtı kıskanıp yaptı katliamı, yaptı katliamı! Halk durmadan, acımasızca yağmalanıyordu...

- Yaşlı adam Giyaseddin'in ailesi ile hicretteyken Herat'ta olup biten olayları anlattı.

Giyaseddin Kiçkine, sanki bu korkunç olayları görmüş gibi sessizce dinledi ve her şey tek tek gözlerinin önünden geçti.

- Hale göre tahta Alaüddevle, Uluğ Bey Mirza gelerek, Abdülatif'i oturtup gitti. Hepsini aç kurt gibi Çar tarafından yana oldu. Taç, taht kavgası halkın nefesini kuruttu. Ebu'l Kasım Babür keskin yürekli bir adam, belki de bulanık sular şimdi durulacak Giyaseddin Bey – dedi yaşlı adam.

Giyaseddin Kiçkine ses çıkarmadı. Birden oturduğu yerden kalkıp abdest almaya başladı; camiye, namaza yetişmek için acele ediyordu.

Alişir'in annesi yaşlı kadın ile birlikte ev eşyalarını yerleştirmek, halı ve yorganları düzenlemekle meşguldüler.

Alişir sokağa atıldı. Meydanın bir tarafında gri kaftanlı, yırtık ayakkabılarını sürükleyen kız ve oğlanlar sopa oyunu oynuyorlardı.

Alişir okuldan döndüğünde kılıfını, kazığa asarak annesinin önüne koyduğu çorbayı içti ve aceleyle dışarı koştu.

Yaşlı adam, kendi kendine bilinmeyen bir hüzünlü melodi söyleyip yuları yamıyordu.

- Nasılsın, büyükbaba? Yuları mı düzeltiyorsun? – diye sordu Alişir.

- Oyalanma, oyalanma aslanım,- diye her tığı dürttüğünde nefesini yutarak bir anda türküyü kesti yaşlı adam.

- Büyükbabacığım, okuldan dönerken Padişah Ebu'l Kasım Babür'e rastladım. Atının güzelliğine doyamadım, sanki Düldül atı, toynağına kadar altınla süslenmiş. Padişahın kavuğundaki incilerin ışıkları altın yüzük gibi parlıyordu. Etrafi vezir ve beylerle dolu.

- Eee, taycığım padişahların biri gelip, biri gidecek. Sen molla ol, ilimin ocağını bulursan, mutluluk takkesi her zaman başında olacak!

Alişir, yaşlı adama ricada bulundu:

- Büyükbaba siz Herat'tan ayrılmadınız. Hangi savaşlar oldu, duymak istiyorum bana söyler misiniz?

- Ah, ışığım – dedi yaşlı adam uzun bir soluk alarak bu dünyada bir babanın çocukları birbirine düşman oldu. Şahruh ülkeyi sakinleştirmiş gibiydi, vefat edince Ya Rabbim, bu nasıl söz cenaze töreninden sonra hemen savaşa başlamışlar! Timur Bey zamanında cesaretli bir yiğittim. Hindistan savaşlarında kılıç çeken askerlerden biriydim. Hintliler filin üzerinde savaşıyorlar. Dağ gibi, dağ gibi filler... Korkunç... Pirimkul Şehzade kahraman bir gençti, fillere aslan gibi saldırdı. Timur Bey savaşı iyi biliyordu. E, çocuğum çok şey gördük ömür nehir gibi sel olup aktı. Misal gökyüzüne yükselerek uçan bir kartal gibi düştük. Hadiseler, olaylar çok, gözümü kapattığımda bulut gibi kervan kervan sağımdan geçiyor.

- Konuş büyükbaba – dedi Alişir heyecanla. – Savaşlardan konuş, savaşlardan!

- Peki oğlum... Bir tarafta Kağan Uluğ Bey ile Abdüllatif, bir tarafta Alaüddevle büyükannesi Gevherşad Hanım lider. Korkunç savaşlar oldu ve Uluğ Bey Mirza galip geldi. Alaüddevle ve büyükannesi sürünerek kaçtı. Uluğ Bey Abdüllatif'i Herat'a vali yaptı, Gevherşad, medresesinden babasının cenazesini alarak Semerkant'a yola çıktı, iki hafta geçmeden Ebu'l Kasım Babür gelerek Herat'ı bastı. Ama duyduğuma göre Uluğ Bey ile Abdüllatif, yani baba oğul arasında nifak çıkmış. Şehzadeler arasında en kötülerinden biri Abdüllatif'tir. Şeyhler, şeyhülislamlar Abdüllatif'in tarafındalarmış. Tahminimce, Uluğ Bey Mirza'ya ateist diyorlarmış, Estağfurullah! – Hikâyesini bitiremeyen yaşlı adam uzun bir "Ah" çekerek durdu.

Kaşları salık, şaşkınlıkla ve heyecanla oturan Alişir yavaşça sokağa çıktı. O, çocuklara katılıp oyuna başlayamadı. Kalbinde bir dünya düşünce fırtınası, gözlerinde gizli bir heyecan ateşi, bazen dalarak oturup kalıyordu.

Geleceğin büyük şairi belki o anda kalbinde bir şiir oluşturuyordu.

Yıl 1967

ÇOCUK ALIŞIR HİKÂYESİ VE ONUN YAZARI HAKKINDA

Sıcaklar geri döndü, serin rüzgâr esmeye başladı. Gökyüzünde yıldızlar peş peşe ortaya çıkıp, ayın altın ışığı parlayarak salındı. Böylesine keyifli akşam şiirini yemyeşil halıyla kaplanan çatıya çıkarak duysan! Mutfağa dayanan merdivenlerden çıktın mı birbirine ulanmış kil sıvalı çatılarda yürüyerek bütün Eski şehri görürsün, ömründe girip görmediğin avlularını tepeden gözlemeniz mümkün. – Bahçeli, bahçesiz avlularda söz mü? Sana göz kıсарak duran yıldızları ve onlar arasında yavaş narin süzülerek giden ayın altın kayığını izlemeye ne yetsin! Tanış akranlar, genç kadınlar ve mahalle kızları ile Gavkuş’un uzayan çatılarının üstünde bir eli ile İsa’yı tutup diğer eliyle Musa’yı kaldırarak yıldızlar dünyasını izlerken birisi şöyle dedi:

- İşte, yedi haydut! – diye bağırdı.

Yine birisi:

- İşte, Altın kazık! – dedi.

Bu şekilde yıldızlarla tanışma başladı. O anda komşu kız:

- Hepsi aydan geçiversin! Parıldayarak ışık saçışına bakın! – dedi.

Gerçekten de yavaşça dolaşıp giden ay bu güzel akşamın süsüydü. Nedense o bugün her zamankine kıyasla düşen altın gülüşünü saçıp hareket etmeden duruyordu. Sanki elini uzatsa ulaşabilecekmiş gibi... Musa minik elini aya uzatarak annesine yalvardı:

- Anne ayı ver!

Keşke şimdi bu çocuğun dileği gerçekleşmiş olsa! Ay bir üzüm salkımı değil ki, onu asmadan keserek Musa’nın eline versen. Ayın alınarak verilmesinin mümkün olmadığını Musa bilmiyordu. Buna rağmen, ayı kendi ellerine alıp okşayarak görme isteği çocuğu terk etmedi. Aya olan büyümlü aşk onun küçük kalbinde günden güne büyüdü. Hatta o büyük bir genç olup akli bilinci yerine gelip şiir yazmaya başladığında

da işte bu ayperestlik ruh hali onun vücudunu dolduruyordu ve o ilk şiirlerinin altına “Aybek” diye imzasını koydu.

1

Musa Taşmuhammed oğlu Aybek 20. yüzyıl Özbek Edebiyatının en parlak yıldızlarından biridir. Gerçi o Gafur Gulam, Hamit Alimcan, Abdulla Kahhar’ın nesline ait olsa da aynı zamanda Abdullah Kadiri, Fıtrat ve Çolpan’lar neslini de karşılıklı birleştirdi. Bu anlamda Aybek, büyük nesil ile küçük neslin karşılıklı kesiştiği noktada parlayan bir yıldızdır.

Aybek 10 Ocak 1905’te Taşkent’te dünyaya geldi. Bu zaman da Anhor Taşkent’ni ikiye- Eski ve Yeni şehirlere bölerek sınır oldu. Eski şehir birkaç semtten oluşuyordu. İşte bu semtler arasında Şeyhantahur semti özel bir sosyal ve kültürel mevkie sahip olmuş. Taşkent ceditlerinin müstakbel babası Münevver Kâri Hâfız Abdülraşidhan oğlu bu yerde yaşardı.

Aybek’in yakın akrabaları dokumacılıkla, anne tarafından akrabalarıysa dericilikle meşguldü.

Aybek çocukluk ve ergenlik yıllarında işte bu gibi helal işlerle yaşayan insanları görerek büyüdü.

Rus sermayesinin Özbekistan’a girmesinin ardından 20. yüzyılın onuncu yıllarında dokumacılıkta durgunluğa uğradı. Rusya’nın dokumacılıkta gelişmiş şehirlerden getirdiği malların pazarlanabilir olması sebebiyle Taşmuhammed abinin dokumacılık zanaatı kırıldı. Bundan sonra babası mesleğini bırakarak bakkalcılık işine girdi. Uzak köylere bir şeyler alarak gidip satardı, artırdığı parayı bir, bir buçuk ay geçmeden eve alıp getirirdi. Şehadet abla da işsiz oturmazdı. Bu yoldaş kadının elinden gelmeyen iş yoktu: o kâh doppi¹⁰, kâh takke diker, bu emeğinden kazandığı üç, dört bozuk parayı da evi geçindirmek için diye kabalık etmezdi.

¹⁰ Doppi – Geleneksel Özbek başlığı.

Hayat işte bu akışta, bu şekilde devam etti.

Genç Aybek kâh annesinin göğsünde, kâh derici büyükbabası ve dayılarının yanında kâh da babasının Kazak köyleri üzerinden geçtiği yollarda halkın sıkıntılı hayatını ve bu kendine göre sevinçli anları görerek büyüdü. Bu hayat ağacı Nevâî'nin yaşadığı zamanlardan beri böyle gürleyerek, zenginler ve fakirlerin şarkılarını söyleyerek gelirdi. 20. yüzyılın ilk yıllarındaki halkın yaşam manzarası böyle tablolarından oluşuyordu. Bu yüzden de Aybek hayatın eğri basamaklardan oluştuğuna çocukluk çağlarından alışarak büyümüştür.

Aybek çocukluk zamanlarına ait yine bir anısını iyi saklamış. Bu onun eski okula başladığı ilk gün. Serin sonbahar günlerinden biriydi. Yazarın anne tarafından büyükbabası onu yakınlardaki Akmesit mahallesindeki bir okula yerleştirdi.

Öğretmen diye hatırlamıştı Aybek o günü, her zamanki gibi mütevazılıkla, ama sessiz olmayı deneyerek sakince hediye ve selamı kabul ederek aldı ve büyükbabasına minnettarlıkla dua etmeye başladı. Yaşlı adam da ona nezaketle benim adım Musa dedi. Öğretmen, tabi ki molla olacağıma inanç bildirdi. “Oğlanı size, sizi Allah’a teslim ettim – dedi büyükbabam öğretmene, onu adam edin dedi. Eti sizin, kemiği bizim” – diyerek vedalaşıp teşekkür ederek gitti.

Okul tavanı alçak ve tozlanmış zemine paçavra hasır konmuş, büyük bir odadan oluşuyordu. Odada gürültü en yüksek seviyeye çıkardı. Yedi ve on yaşlarındaki elliden fazla çocuk kendi halinde bir şeyler okuyordu. Küçükler bazı sözleri defalarca bağırarak tekrarlar, büyükler güçlkle Kur’an’dan bazı ayetleri okumaya çalışır, daha büyük olanlar dini kuralları cesurca tekrarlar ve en büyükler ise Nevâî, Sufi Allahyar’ın da Fars dilinde, Hoca Hâfız ve Bedil’in gazellerini ezberden okuyorlardı.

Günlerden bir gün Musa, Sufi Allahyar’ın hikmetlerini okurken, onu sessizce izleyen öğretmen “Su gibi pürüzsüz okuyorsun, aferin aferin – diye övgüler söyledi. Bundan sonra ona Alişir Neva’nin eserleriyle tanışma fırsatını sağladı:

- Nevâî’ye yarın başlayacağız – dedi. Ancak şart şu, yağlı yemek, bir sepet ekmek sonra görünüşü kocaman bir para... Anladın mı?

Ertesi gün Musa'nın annesi onun eline bir sepet ekmekle beş som para verdi. Musa kılıfına Nevâî'nin gazelini koyarak mutlu bir şekilde okula gitti. Öğretmen, talibin elindeki kitabı alarak alçak bir tahtanın üzerine koyup “Haydi başlıyoruz, bismillahirrahmanirrahim” – dedi ve sonra ağırlıkla okumaya başladı.

Ashraquat min aksi shams ul-qa'si anvor ul-xudo,
Yor aksin mayda ko'r», deb jomdin chiqdi sado...

Aybek daha sonra Alişir Nevâî ile ilk karşılaşmasını hatırlayarak şunları yazdı:

“Kalbim parladı, sembolleri, hikmetleri, olgun, renkli kafiyeleri sanki kalbime doldu. Beyitleri sanki aşkla dolu, felsefi ve derin anlamlı.

- Nevâî'nin gazelleri aşkla ilgili, Allah aşığı, bu sebepten de beyitleri pak sevginin şarkısını söylüyordu.

- Oku, giderek anlayacaksın – dedi öğretmenim. Gerçekten de Nevâî bende temiz bir sevgi oluşturdu. Onun şiirlerini zevkle, derin bir hisle okuyorum. Temiz sevgiyi, derin manayı, bu hoş hissi ilk defa Nevâî'den öğreneceğim.

Alişir Nevâî ve onun büyük şiiri bu şekilde Aybek'in hayatına girdi.

2

Taşkent'in Orda'dan Hadra Meydanına kadar olan kısmı ezelden beri şehrin merkezi olmuştur. Rusya Türkistan'ı alıp, Anhar'ın öteki kıyısında Yeni şehri inşa ettikten sonra mahalle halkı yavaş yavaş bu merkezden uzaklaşmaya başladı. Ama Şeyhantahur ilçesi bir merkez olma görevini asla unutmamıştır. Türkistan'da 1905 devriminden sonra ortaya çıkan ceditçilik hareketinin Taşkent'teki ocağı da tam bu yerdedi.

Taşkent ceditçilerinin babası Münevver Kari Abdürreşithanoğlu'nun evi Şeyh Hâvend- i Tahur'un türbesinin yakınındaydı. Gavkuş'tan uzak olmayan bu mesken, Taşkentli aydınlar için kutlu bir yer olarak kabul edilmiş. Hatta 1910 yılında Taşkent'e

gelen Hamza da burada Münevver Kari ile de sohbet etmiş ve bu sohbet onun eserinde, dünya görüşünde büyük değişim yapmıştır. Münevver Kari sadece Hamza'nın belki de Taşkentli çoğu cedit ve şairlerinde tam anlamıyla piriydi.

Ceditçiler 1910-1912 yıllarında Taşkent'te kitapçı, kıraathane, "Turan" tiyatrosu ve birkaç savti usul okul açtılar. Okuma ve yazmayı seven Musa, Hadra'daki tramvay durağında açılan küçük bir kitapçı dükkânına girip, ağabeyinden rica ederek aldığı parayla cedit kitapları satın aldı.

Yazar "Bolalik Xotiralarim" hikâyesinde, o zamanlarını "Dükkânda çok kitap var. Onlar arasında Avlani'nin şiirleri, "Ayna" dergisi, birinci, ikinci ve üçüncü sınıf ders kitapları, Münevver Kari'nin namaz, oruç ve ahlak hakkındaki nasihatleri, Semerkant'ın ünlü öğretmeni Vasli Beyefendileri'nin şiirleri, Hamza'nın milli şarkıları, ezgileri, ünlü şair Siracîddin Sıdkî Handeylikî'nin "Temiz Hürriyet" kitapları da duruyordu. Keşke param olsa da hepsini alsam." şeklinde betimler.

Kitapçıya "Amca bana Revnak'ul İslam'ı verin, işte duruyor Tavallo dergisi" – dedim kitap satıcısına.

Soğukkanlı, yüzü çirkin, kibirli satıcı raftan kitapları alarak önüme attı, kitabın fiyatına bakıp tüm paramı satıcıya vererek eve koştum.

Balkonda bacaklarımı altına kıvrarak oturup Tavolla'nun şiirlerini okumaya giriştim. Hiciv şiirlerinde eski insanların düğünlerini çok eleştirmiş. Şiirlerinin çoğunda hayatın manzaralarını çok iyi tasvir etmiş. Bu beni çok etkiledi. Düğün şenlikleri zenginlerin fişk fücuru, halkın eğitimsizliği, kültür eksikliği, geri kalmışlık doğrultusundaki her türlü keskin ifadeler beni son derece etkiledi. Özellikle okul konusu ve tiyatro hakkında, gençlerin ilk kez izlemeye koyulmaları hakkında yazdıkları son derece etkili. Okuyorum, dikkatle, uzun uzun okuyorum. Bazı şiirleri ise yüzeysel görünüyor. Ama hicivleri keskin, yürekte söylediği sözleri samimi.

Kapıdan Turgun girdi:

- Peki, ne yapıyorsun? Yine şiir mi? Ee! Yeter, deli, yürü caddeye inelim. Ben güldüm.

- E, hadi yarın inelim. Tavallo'yu duydun mu? Batıl inanç, cehalet, eski gelenekler, bidat işler hepsini başarılı bir şekilde tamamlayarak yazdı.

Turgun kızdı:

- Dostum, yürü, gezeriz. Bu şey pehlivanın işi gibi güçlü bir iş.

- Dostum, yarına gezeriz. Otur da bu kitabı oku olur mu? – şiirin iyisinden okur musun? Dedim kitabın sayfalarını gözden geçirerek. – Haydi otur.

Turgun, kaşları çatık halde, balkonun kenarına oturdu. Ben heyecan ve merakla, coşkulu bir ruh haliyle şiiri okumaya başlıyorum:

Gençler bugün bilin, cömert olun azmedin.

Okula doğru yürüyün, geçmesin ay ve yılınız,

İşsiz sokaklarda yürüyerek, bıldırcın ve keklik bakarak,
Çıkararak semavere, geçmesin ay ve yılınız.

Büyük kuşağını bağlayıp, arasına para koyarak,

Kabağın kapısını bekleyerek geçmesin ay ve yılınız.

Halkı görüp utanmıyor, bir zerre ibret olmuyor,

Tramvaydan düşmeden geçmesin ay ve yılınız...

Gözyaşı dökerek, gözlerini emdi, bira ve votkayı bırak

Gençliğin yoluna başlayın, geçmesin ay ve yılınız.

Bizleri Avrupa'da, hareket ettirmiyorlar yaya.

Göğüs açık yakada, geçmesin ay ve yılınız.

Dünyada yalnız mıyız, göz var mı ya da kör,

Budur size Tavallo, geçmesin ay ve yılınız.

- Haydi, söyle uygun mu? – dedi şiiri bitirerek.
- Tavallo, bence güçlü bir şair – dedi ciddi bir halde.

Turgun, dikkatle dinleyerek oturup anlamını anlamaya çalışıyor olsa gerek, etkilenip şöyle söyledi:

- Tramvay konusundan bahset! Tramvayda her türlü fişk fücür sözleri var. Beyefendi Tavolla da duyduklarını yazdı. İlginç olaylar geliyor. Maalesef okumadım, molla olsam hepsini yazardım. Haydi, iyisinden oku! – dedi Turgun yerleşip bağdaş kurarak.

Ben kitabın sayfalarını gözden geçirip, bazı yerlerini önce içimde okuyarak gözden geçiriyorum. Şiirler renkli, canlı, dili kendine özgü ve akıcı...

Gavkuş'da, dokumacılar ve dericiler mahallesinde doğmuş, bütün hayali sıkıntılı hayatını silkeleme derdinde olan kişiler arasında yaşayan Musa'da ateşli söze şiire, Alişir Nevâî hazretlerine sevgisi nereden peyda olmuştu?

3

“Bolalik Xotiralarım” hikâyesinde üç tuhaf kadının tasviri var. Bu tasvirler adı geçen kadınlar hakkında onların Musa'nın kısmetinde oynadığı rolü hakkında belirli görüş verdi.

İşte, yazarın büyükannesini tasvir ettiği bir tablo:

“Büyükannemin bütün sözü sadece geçinmekle ilgili. Onun sözünde atasözleri, çeşitli ilginç deyimler üst üste koyulup gelirdi. O uzun boyludan geliyor, güçlü, olgun ama bir dal kadar ince. Diri ve canlı olarak yaşayan bu yaşlı kadın, büyükbabam gibi kamburlaşmamıştı, baston tutmuyordu. O hiç dinlenmezdi: ekmek pişirirdi, ateş yakardı, avluyu kazıyarak temizleyip süpürür, kilimleri silkelerdi.”

İşte, Musa'nın annesi:

“Zavallı annem, bugün çok üzgün. O orta boylu, zayıf, açık tenli, güzel, çalışkan bir kadın...

... 30 Temmuz günü. Balandmachit’te halk seçime toplanmış. Seçim sonuçlarından memnun olan ulemalar “Teşekkürler İbroz” – diye teşekkür yazısı bastırıp dağıttılar. Çocukluk arkadaşlarımdan biri “Oku” – diyerek bana bir kopyasını uzattı. (İçeriğin dini olduğunu biliyorum, ancak detayları hafızamdan çıkıp gitmiş. Geçenlerde annemden kalan eski kitaplar arasında arayarak buldum...)

İşte bu ise Musa’nın ablası:

“O çok akıllı bir kız. Nevâî, Meşreb ve Hâfızları yumuşak, hoş sesiyle, güzel bir tonla çok akıcı bir şekilde okuyordu. Ben onun kucağında sessizce uzun süre onu dinlemeyi çok seviyorum.

Aybek’in bu üç tabloyu çizmesindeki amacı tamamıyla başka olsa da onlar yazarın yüreğine edebiyat sevgisinin tohumlarını serpen insanlardı. Yazarın annesi Şehadet Nazar’ın kızı oldukça eğitilmiş olup, Ahmet Yesevi ve Sufi Allahyar hikmetlerini “Baba Rövşen.” “Zarkum” gibi halk kitaplarını okumayı severdi, onları sadece okumakla kalmayıp, bu eserlerin bağrında yatan sihirli zarafeti tüm kalbiyle hissederdi. Aybek bir şiirinde annesini hatırlayarak şu manzarayı çizmiş:

Kahreden kış... Soğuk... Titrer kolların,
Tutulamaz bir iğneyi... Ölü bir gece

İlk nefesleri sönmüş bir vücuda
Bizleri yatırdıktan sonra kapınızı açın,

İçinde okurdun... Benden uyku-
Kaçıyordu... Bakardım hüznle, konuşmadan

Çocukluk sevgimle, altın sevgimle...
O anlar gönlümden sönmedi ebedi!

Sayfalar yüzeye yuvarlanırdı
Ruhun kâsesine dolmuş inci yaş.

Avluda hiddetlenmiş rüzgâr ve kar,
Yüzüne bir korku ve gizem karışmış.

Bazen toplanarak kış akşamları,
Seni dinlerdi komşularımız:

Kızlar, gelinler ve damatlar, yaşlı-
Kadınlar... Hiçbiri ses çıkarmıyor, dilsiz...

Aybek, işte bu annesinden dolayı, konuşmaları atasözleri, çeşitli ilginç ibarelerle dolu büyükannesinden dolayı, Nevâî, Meşreb ve Hâfızları güzel ahenkle okuyan ablası Keramet sayesinde çocukluk çağından beri güzel sözü, şiiri hissetmeye ve onlara bağlanmaya başladı.

Edebiyat eleştirmenleri genellikle, bir yazarın edebiyat dünyasını girme yolunu izleyerek onun ya Çehov ya da Puşkin'i okuyarak arkasında yaratıcı olduğunu söylediler. Oysaki Aybek, gibi yazarların hayat ve eserleri, onların edebiyata olan sevgilerinin vücutlarına anne sütü yoluyla girdiğini gösterdi. Ve bunda büyük bir gerçek vardır.

Kısaca Aybek eski okula gitmeden önce bile Yesevi, Allahyar hikmetlerini, Nevâî ve Hâfız'ın gazellerini, halk kitaplarını az çok bilen, onları okuyarak insana manevi azık verdiğini idrak eden bir çocuktur.

Maalesef bizim eski okul hakkındaki tasavvurlarımız Sovyet ideolojisinin tesiriyle yanlış şekillendi. Bolşeviklerin de kabul ve itiraf ettikleri gibi eski okul, çocuklara sadece dini bilgileri vermekle yetinmemiştir. Bu okullarda okuyan gençler Arap ve Fars dillerini iyi öğrenmişler, klasik edebi mirasa hürmet ruhuyla eğitilmişlerdir. Bunun için de “medrese görmüş” ifadesi yüksek kültür sahibi insanlar için kullanılmıştır.

Aybek'te eski okulda okurken edebiyata olan eğilimini arttırarak Özbek Klasik Edebiyatının bilge simalarının eserleriyle az çok tanışmak imkânına ulaştı. O daha sonra Ekim devrimi sonucunda açılan “Nemûne” adlı yeni okulda eğitim görürken, Münevverkâri gibi bilge öğretmenlerden birçok şey öğrendi. 1921 yılından itibaren de Nevâi adındaki eğitim ve terbiye teknik okuluna girerek alkışlanmayı devam ettirdi.

Bu ekonomik açıdan son derece zor yıllardı. Yatılı teknik okulunda Aybek gibi yaşayıp eğitim gören çocuklara sabahları siyah ekmek ve elma çayı verilir, cimri müdür çuvalda duran şekeri “tasarruf” diye yedirmezdi. Dersten sonra öğrenciler akdiken otlu pirinçle hazırlanan yemekleri sevinerek yerler, akşamlarıysa daima patates püresi ikram edilirdi. Fakat bu yemekler besleyici değil, buna rağmen öğrenciler yemekten sonra derse başlayarak matematik ve fizikten verilen problemleri çözdükten sonra edebiyatla uğraşmaya, şiir okumaya geçerdiler. Aybek, o öğrencilik yıllarını hatırlayarak: “Edebiyat, dil derslerini çok seviyordum, çeşitli şairlerin inkılapla ilgili, şiirlerini defter defter yazıyor ve daima zevkle okuyordum” Hayal deryası genişti bende. Zaman zaman meşk ediyor, ufak tefek şiirlerde yazıyordum Hatırlıyorum ilk şiirim Teknik Okulumun “Taş Yıldızı” adlı duvar gazetesinde çıkmıştı. Sonra bu gazetenin mesul muharriri oldum. Yavaş yavaş Özbekistan'daki gazetelerde şiirlerim basılmaya başlandı.

Aybek, bu sözleri söylediği sırada inkılap hakkında Rus edebiyatının hayat veren tesiri hakkında mübalağalı sözler söylemeyi adet haline getirmiştir. Bunun içinde Aybek çeşitli şairlerin inkılapla ilgili şiirlerini defter defter yazdığına dikkat çekmektedir. Aslında bu inkılapla ilgili şiirler Türk şairlerinin kalemine mensup eserlerdir.

Aybek 1966 yılında tercüman A. Naumov ile yaptığı bir sohbetinde bunun hakkında aşağıdaki sözleri söylemiş:

“Yeni Türk şiirinin eserleri, bana ilk defa lirik sadelik yolunda araştırma yapmayı öğretti. Ben Türk şiirini Teknik Okulumun öğrencisi olduğum yıllarda tanıdım. O yıllarda Yahya Kemal, Rıza Tevfik, Abdülhak Hamit ve diğer birçok şairin eserleri yayımlanmıştı. Bu eserler benimde elime geçti. Bunları hala saklıyorum. Yakında onları tekrardan okurken, ilk seferindeki etkilenişimi gözümün önüne getirdim.

Aybek'in aktardığı şiirler Türk edebiyatının meydana getirdiği ürünlerdi. Onlar Doğu Klasik Edebiyatının örneklerinden farklı olarak sade bir dille yazılmış ve en önemlisi gaflet uykusuna yatmış Türk halklarını milli uyanışa davet eden eserlerdi. Bunun içinde onlar Aybek gibi gençlerin bilincine büyük etki yapmış ve sanatsal bilinçlerin oluşmasına yardımcı olmuştur.

Aybek'in bize ulaşan ilk şiiri “Çalğu Tâvuşu” adlı eseridir. 1922 yılında yazdığı bu şiirde güneş ışığı düşmemiş, tepesini kalın bulutlar kaplamış kapkaranlık bir ormanı tasvir eder. Sabah olmasına rağmen ne rüzgâr eser ne kuşlar öter. Bu tatsız manzara karşısında şaşkına dönen lirik kahraman “Güzel orman, niçin böyle oldun?” diye ormanı sorgularken, uzaktan hüznü bir çalgı sesi işitilir:

Vücutumu titretti, ah... yarama tuz serpti.

Bu güzel, milli çalgı, şarkı

İçimdeki kaygı, intikam ateşi

Coşarak kıvılcım gibi uçtu.

Diyordu lirik kahraman. Çalgının hüznü sesi çok geçmeden, “Yatma oğlan, uyan gözlerini aç, uyuma!” – diyen sözlerle kapandı.

Aybek “Nemûne” okulu ve “Nevâi” Teknik Okulu'nda eğitim gördüğü yıllarda bu ilim meskenlerinde Türk öğretmenleri ve Türkiye'de okuyup dönen Şâhid Esan gibi marifet rehberleri ders veriyordular. Onlar öğrencilere ortaya çıkan “kızıl saltanat” a karşı ruh hallerini, millî gurur duygusunu coşturmaya, gençlerin gözlerini açmaya ve sömürge zincirlerinden kurtulmuş bağımsız devleti kurmak için millî mücadeleye seferber etmeye çabaladılar. Aybek'in yukarıda bahsedilen şiiri de işte bu zeminde meydana geldi.

Aybek'in yaratıcı yolu hakkında ayrıntılı konuşmak şart değil, sadece bu şeyi söyleyerek sınırlamak mümkün: kendi sanatsal icadına şair sıfatında başlayan Aybek 1926 yılında “Tuyğular” şiir derlemesini yayımladıktan sonra, Özbek matbuatında Çolpan ve Çolpanizme karşı başlayan mücadele sonucunda saf lirik şiirler yaratmaktan “Yurttaşlık fikirleriyle yoğrulan” şiirler yazmaya geçti. Dönem ve onun önde gelen

ideolojisi şairi buna mecbur etti. Aynı zamanda şiir dünyasının daraldığını hissederek, nesir alanında da yazmaya başladı. Toplam dört roman, üç uzun hikâye on yedi tane destan, bir opera librettosu ve senaryo yazdı. Ayrıca birçok bilimsel risale ve edebi eleştirisinde de gazete makaleleri yazdı; Eski edebiyattan şimdiki Dünya edebiyatı örnekleri olan eserleri çevirerek Özbek kültürünü zenginleştirdi. Onun edebi ve ilmi mirası yirmi ciltten oluşan “Mukammal Eserler Toplamı”nda eksiksiz yayımlandı. Bu yayımlanan değerli bir yere sahip olan eserlerin çoğu yazarın Özbek edebiyatı ve kültürünün gelişmesine paha biçilmez bir katkısıdır.

5

Aybek’in edebi eseri tema ve fikirler dünyasına göre son derece geniş ve renklidir. O yazar Mahmut Tarabi isyanından, savaş sonrası kurulma yıllarına kadar olan Özbek Halk Tarihi’nin birçok sayfasını sanatsal olarak canlandırdı. Yazar Özbek halkının tarihini öğrenir ve onun en önemli sayfalarını sanatsal olarak belirgin kılma isteğiyle yaşarken Alişir Nevâi siması güçlü bir melodi gibi onu kendi bağrına çekti.

Aybek, Nevâi’nin yaşadığı devre ilgiyle yönelerek büyük şair simasını sanatsal şekillendirişi hakkında konuşarak şunları yazdı: Çocukluğumdan beri eserlerini severek okuyorum, Özbek halkının büyük Klasik şairi Alişir Nevâi hakkında bir eser yazmayı uzun zamandan beri arzu ediyordum. Büyük insancıl, insan şekli tasviri Ortaçağ gecesinin karanlığını aydınlatıcı, parlak bir meşale gibi benim hayalimi ele geçirdi. Ben öncelikle “Nevâi” poemasını yazdım. Nevâi imgesi benim birçok şiirimde de vücut buldu.

Sonunda “Nevâi” romanını yazmaya başladım. Aybek devam ederek tekrar yazdı:

Büyük şair Nevâi hakkındaki materyalleri 1928 yılında toplamaya başladım, şairin ölümsüz eserlerini ve onun dönemini öğrenip, Nevâi’nin hayatı ve çalışmaları hakkında birkaç tarihi eser de yazdım.

Aybek, Nevâi’nin yaşadığı tarihi dönemi öğrenirken 15. yüzyıl Özbek halkının tarihinin de altın devir olduğunu anladı ve bunun esas nedeni Emir Timur tarafından

kurulmuş Timurlar saltanatının 14 ve 15. yüzyıllarda başarılarla gelişerek güzelleştiğini hem de dünya kültürüne Nevâi gibi büyük bir simayı ulaştırdığını gördü.

“Özbek klasik şiirinin içeriği ve sanatsal biçimi yönünden yüksek zirveye, onu Dünya edebiyatı hazinesine katmaya layık, ölümsüz eserlerin oluşturulduğu dönem 15. yüzyıldır – diye yazdı. – Bu dönemin kültürü ve edebiyatı Timur ve Timurlar imparatorluğu dönemine kadar gelmektedir. Timur siyaset sahnesine çıkmadan önce Orta Asya siyasi bir anarşi dönemi geçiriyordu. Cengiz Hanların ve Chigatoys’ın hâkimiyeti zayıflamış, ülkede hanlar, feodallerin karşılıklı aralıksız mücadelesi, yağmalama, halkın çoğunluğunu ve hatta özellikle güçlü feodal grupların hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Kurnaz, akıllı, organizatör, cesur Timur mevcut koşullardan son derece ustaca faydalandı. Ülkeyi birleştirmek, rahat bir yaşam sağlamak, ekonomiyi geliştirmek, haksızlık ve itaatsizlikleri ortadan kaldırmak ve bunun gibi gayelerle kendi için destek güçlerini toplayarak, uzun mücadelelerden sonra hâkimiyeti eline aldı. Topal general için Orta Asya sınırları dar gibi görünüyordu. Ticaret ehli için dayanıklı yollar, pazarlar gerekiyordu... Timur büyük küçük ama her zaman kazanan yürüyüşlerinin arkasında büyük bir imparatorluk kurdu.

Alişir Nevâi işte bu büyük saltanatın kültür bölümünde yetişen mahsulüydü.

Timur’un diktiği işte bu sanat ve edebiyat ağacı yavaş yavaş kök salarak yeşil dallar filizlendirdi ve ilk meyvelerini vermeye başladı. Nihayet 15. yüzyılın ikinci yarısında bu ağaç Alişir Nevâi’nin en lezzetli, en güzel ve en görkemli meyvesini verdi.

Nevâi, Aybek’in yorumunda ve tasvirinde sadece Timurlular döneminin büyük meyvesi değil, aynı zamanda Özbek halkına has manevi yüksekliğin ve yaratıcı zekânın canlı sembolüdür de. Bu yüzden de hayatının çeşitli dönemlerinde Nevâi simasına yeni yeni noktalardan ve yeni yeni sanatsal görevlerden çıkararak müracaat etti.

6

Mayıs 1937’de Moskova’da Özbek edebiyatı ve sanatının başlayışından beri on gün geçmiş. Diğer büyük şair ve yazarlar gibi Aybek de Özbek kültürünün işte bu seferberliğine iştirak etti. Ama her durumda da yaratıcılığa öncelik veren Aybek

kendisinin tören akşamlarına ve toplantılara katılmakla sınırlandırmadı, “kızıl saltanat”ın eski başkentinde “Nevâî” destanını yazdı.

Yüzyıllarca taşıyarak hayali,
Bazen yorgun görüyorum yaşlı adamı...

Bu destanın önsözünü okuyan okurun, o zamanlarda Nevâî simasının Aybek’in hayalini daima meşgul ederek, onu yazmaya davet ettiğini, destanın bu şekilde dünyaya geleceğini tasavvur etmesi zor değil.

Bu destan ne kadar zarif ve güzel olursa olsun, “Nevâî” romanını oluşturma yolunda da aynı şekilde çabalayacaktı. Nevâî ve yaşadığı dönem hakkındaki tüm tarihi edebiyat ile yakından tanışmış sürekli Nevâî’yi düşünmüş, Onun manidar akıllı gözlerini iyi huylu, merhametli, alicenap görünüşü, asil, temiz büyük yüreğini hissetmiş yazar, romanını savaşın ilk yıllarında kışın soğuk bir gaz lambasının titreyen ışığında yazdı.

“Nevâî” romanı Özbek edebiyatının başyapıtlarından biridir, her Özbek hanesine girdi, birçok yabancı dile tercüme edildi; elli yıl geçti hala sevilerek okunuyor.

Aybek romanını yazarken ideolojik ve sanatsal amacına göre iki şeyi önemsemeden geçti. Birincisi Nevâî’nin insan ve şair olarak şekillenme aşaması. (Nevâî, romana hazır bir kahraman sıfatında, halkın bakışında şair olarak girdi.) İkincisi Ferhat ile Şirin, Leyla ve Mecnun simasını yaratan yazarın sevgisidir. (Romanını tarih belgelerine ve çağdaşlarının anılarına dayanarak yazdığı için Nevâî’nin hayatının bu bilinmeyen ve karanlık sayfalarına göz atmayı uygun bulmadı. Tarihi kaynaklarda ise büyük şairin şahsi hayatı, sevgisi ve tarihi hakkında bilgi vermezdi.)

İşte bu iki sorundan dolayı Aybek son günlerine kadar kendini okuyucusuna borçlu hissediyordu. Son yıllarına doğru bu iki sorun giderek daha fazla ses çıkarmaya başladı. Mart 1968’de ölümünden sadece üç ay önce Özbek halk efsanesine dayanan “Güli ve Nevâî” destanını yazdı. Tahminen aynı bu dönemde Nevâî’nin çocukluk anılarını aydınlatan uzun bir hikâye üzerinde çalıştı.

“Sovyet Özbekistan’ı” 6 Şubat 1966 yılında Alishir Nevâi’nin doğum gününün 525. yıl dönümü münasebetiyle “Bola Alisher” uzun hikâyesinin ilk bölümü gazetenin dikkatine sunuldu. Bu bölüme ilave edilmiş editör sözünde Aybek’in “Nevâi” nin çocukluk ve gençlik çağlarını anlattığı “Bola Alisher” uzun hikâyesini bitirmenin eşiğinde olduğu bildirilmiştir. Yazarın ölümüne kadar bu hikâyeden başka bir bölümün duyurulmadığını dikkate alırsak, tahminen onun 1965 yılında başladığı ve 1968 yılına kadar yazdığı açıktır.

Kuşkusuz genç okuyucu, bu verimli yazarın “Bola Alisher” uzun hikâyesine niçin veda ettiğini 1966 yılında yazmayı bitiremediğiyle ilgili olması mümkündür dedi. Gerçek şu ki 16 Nisan 1951’de beyin kanması nedeniyle Aybek ağır bir şekilde hastalandı. Uzun bir tedaviden sonra kendini daha iyi hissetmiş olsa da son günlerine kadar bağımsız, başkalarının yardımını olmadan yazmakta zorlandı. Hastalığı sırasında yazdığı nerdeyse bütün eserlerini eşi Zarifa Hanım’a, bazen kızı Gülreng’e, bazen de gelini Hülkar’a anlatırdı. Onlar işte ve okuldayken yazarda yaratma fırsatı olmuyordu. Artık, sadece kısa bir süre devamına çalışması mümkündü. Bu yüzden onun aynı yıllarda yazdığı eserlerinin belgelenmesi zordu. Bazı eserlerinin pek popüler olmamasının sebebi bundandır.

“Bola Alisher” ilk kez eksizsiz olarak Aybek’in vefatından sonra 1974’te “Gülstan” dergisinde “Alisherning Yoshligi” adıyla yayımlandı. Hikâyede dört yaşındaki Alishir’in çocukluğu tasvir edilmiştir. Onun yazarlık hayatı boyunca duyurulan bölümünün “Bola Alisher” diye adlandırılması için biz bu adı onarmayı gerekli gördük. Bize göre “Bola Alisher” başlığında saf bir Aybek ahengi ve Özbek ruhu var.

Kısacası bu hikâyenin meydana geliş tarihi bundan ibaret.

Aybek altmışıncı yaş doğum günü münasebetiyle kendi hayat yolunu yeniden gözden geçirip, bu yolun zor yanlarını bir filozof şairin sözleriyle aydınlatarak onlardan felsefi sonuçlar çıkarmaya çalıştı. O zamanlarda Ömer Hayyam’ı takip ederek yazdığı rubailer arasında şu dörtlükte var:

Tarihin yolları ayak izimden çilli,

Her bir toz fısıldar: “Bir an otur!”

“Kuş Dili” piri yürekte bir dilek,

Arıyorum inci elimde elek

“Kuşlar Tili” nin Alishir Neva'nin “Lisanü't Tayr” eseri olduğunu genç okuyucuların bilmesi gerek. Aybek bütün hayatı boyunca büyük şairi kendine pir bilerek, tarihin yolları üzerinde onun saygın izlerini aradı. Onun hayatını çocukluk çağlarından sonraki zamanlarına kadar göz aldığımızda, kendi destanları, romanı ve hikâyesini oluşturdu. Aybek'in oluşturduğu bu Nevâiname onun nesillere bıraktığı sanatsal bir vasiyettir.

1995 yılında Aybek'in doksanıncı yaşı doldu. Yazar ömrünün altmış üç yılını bizimle birlikte geçirdi. 1 Temmuz 1968'de Aybek'in kalbi atmayı bıraktı ve ikinci uzun ve mutlu hayatı başladı. Onun sonsuzluk dünyasındaki bu hayatı Musa'nın çocukluğunda meftun olduğu ay gibi ışık saçtı.

Bu onun ölümsüz eserlerinden, onlarda tasvir edilmiş Nevâi gibi büyük simalardan, yüksek insani duygulardan yayılacak ışıktır.

Naim KARİMOV

Profesör, Filoloji Bilimleri Doktoru

6. SONUÇ

Özbek Edebiyatının gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli bir yere sahip olan Aybek edebi türlerin hemen hemen hepsinde eserler veren bir şahsiyettir. Musa Aybek, edebi hayata ilk olarak şiir ile başlar. Onun ilk şiirleri lise yıllarında okulda çıkarılan “Tan Yılduzu” adlı duvar gazetesinde yayımlanır. Başlangıçta şiir alanında adından söz ettiren Aybek daha sonra nesir türündeki çalışmalarıyla döneme damgasını vurur.

Aybek’in ilk romanı *Kutluğ Kan*’dır. Onun asıl en önemli eseri tarihi ve biyografik nitelikte olan *Nevai* adlı romanıdır. II. Dünya Savaşı döneminde yazılan tek roman özelliği taşıyan bu eser Aybek’in dünya edebiyatında da tanınmasına neden olur. Musa Aybek’in eserlerine seçtiği konular genellikle gerçek yaşamdan seçtiği konulardır. Savaş zamanında eserlerinde genellikle vatan, asker, kahramanlık gibi temaları işler. Şiir, roman, hikâye ve tercüme türünde sayısız eserler vererek Özbek edebiyatının zenginleşmesine katkıda bulunan Aybek’e 1965 yılında Özbekistan halk yazarı unvanı verilir. Musa Aybek genç yaşlarından itibaren Alişir Nevai’ye ayrı bir ilgi ve hayranlık besler. Onun hakkında eser vermesinin nedeni de ona duyduğu ilgi ve sevgidir. Büyük bir titizlikle araştırarak kaleme aldığı *Nevai* romanı ve *Bola Alisher* adlı hikâyesi bunun en güzel örnekleridir.

Musa Aybek *Bola Alisher* eserinde üstün bir bilgin ve devlet adamı olan Alişir Nevai’nin şiire olan sevgisi, ilkokula başlayışı, ney çalmaya olan merakı, zeki ve ahlaklı oluşu, gibi konular anlatılırken dönemin tarihi olaylarına ve şahsiyetlerine de değinmiştir. *Bola Alisher* hikâyesinin ilk bölümü 1966 yılında Sovyet gazetesinde yayımlanır. Eser ilk defa eksiksiz olarak. 1974 yılında Gülistan dergisinde *Alisherning Yoshligi* (Alişir’in Gençliği) adıyla yayımlanır.

Türkiye Türkçesine aktarılan *Bola Alişir* hikâyesinde yazar tanrısal bakış açısını kullanır. Hikâyede yer alan mekânlar kahramanların ruhsal durumuna göre anlam kazanır. Aybek hikâyede iç monolog, diyalog tekniklerinden yararlanır ve bu tekniklerle kahramanların bilinçaltını dışa yansıtarak ipuçları verir. Zaman zaman geriye dönüş tekniğine de yer veren yazar hikâyeye zamanından geriye giderek

kahramanların geçmişi ve şimdiki haliyle anlamsal bağ kurar. Yazarın hikâgede üzerinde durduğu konular eğitim ve başarıdır.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Musa Taşmuhammedoğlu Aybek'in hayatına, edebi kişiliğine ve eserlerine değinildi. Daha sonra Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine evrilen *Bola Alisher* hikâyesi “Yapı ve İzlek” başlığı altında incelendi.

Bu çalışmanın amacı Özbek edebiyatının önemli yazar ve şairlerinden biri olan Musa Aybek ve eserinin doğru bir şekilde tanınmasıdır. Yazar ve eseri hakkında Türkiye'de yeteri kadar çalışma bulunmaması da bu tezin çıkış noktasını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Açık, F. (2018). Türk dünyası çağdaş edebiyatları el kitabı. O. Söylemez ve S. Azap (Ed.), *XX. yüzyıl Özbek edebiyatı*. (s. 321-414). Kesit Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1984). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Birlik Yayınları.
- Arslan, F. (2011). *Değişimler ve dönüşümler sarmalında muhalif bir söylem*. MEB Yayınları.
- Atayman, V. (2003). *Varolmanın acısı Schopenhaur felsefesine giriş*. Donkişot Yayınları.
- Aybek. (1960). Aybek (Musa Taşmuhammedov). (1960). *Özbek Tili ve Edebiyatı Dergisi (1)*, 3-8.
- Aybek, M. (2009). *Nevai (Türk dilinin kurucusu Alişir Nevai'nin romanı)*. (Ahsen Batur, Çev.). İleri Yayınları.
- Azap, S. (2017). *Tölögön kasımbekov insan ve eser*. Bengü Yayınları.
- Bourneur, R.ve Quellet, R. (1989). *Roman dünyası ve incelenmesi*. (H. Gümüş, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, N. (2003). *Roman çözümleme yöntemi*. Öncü Basımevi.
- Çetişli, İ. (2014). *Metin tahllilerine giriş 2 (Hikaye, roman, tiyatro)*. Akçağ Yayınları.
- Eliot, T.S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Mas Matbaacılık.
- E.M. Foster. (1982). *Roman sanatı*. (Ü. Aytür, Çev.). Adam Yayınları.
- Gerçel, H. ve Ak. N. (2007). Aziz Nesin'in öykülerinde çocuk ve eğitim teması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 115-124.
- İbrahimova, R. (2013). *II. Dünya Savaşı yılları Özbek Edebiyatının ölmez siması. (Şair- yazar- akademisyen) Aybek/Oybek*. (E. Üşenmez, Çev.). Akademik Kitaplar.
- Karakaş, Ş. (2018). Milleti uyandıran edip: Aybek (Hayatı ve eserleri). *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 4(7), (29-108).
- Karakaş, Ş. (2000). *Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki Türk Edebiyatları antolojisi. Özbek edebiyatı 2*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Karataş, M. (2018). *Zeyyat Selimoğlu'nun öykü ve romanlarında yapı ve izlek*. [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez.
- Kavaklı, A. E. (2019). *Başarıya götüren yol*. Ensar Neşriyat.
- Kettebekov, A., vd. (1990). *Özbek Sovyet edebiyatı tarihi*. Okıtuvcı.
- Kerimov, N. (2005). "*Bola Alisher kıssası ve onun müellifi togrısında*," *Aybek-Bola Alisher*. Cho'lpon Nomidagi Nashriyot.
- Koçak, Y. (2019). *Çağdaş Özbek romanında tarih - gerçeklik ilişkisi (Ötgen künler (Abdullah Kadiri), Nevai (Musa Taşmuhammedoğlu Aybek), Köhne dünya (Adil Yakubov))*. [Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. YÖK Tez.
- Korkmaz, R. (1997). *Sabahattin Ali*. Kesit Yayınları.
- Korkmaz, R. (2007). *Romanda mekanın poetiği*. Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal okumalar*. Kesit Yayınları.
- Leader, D. ve Groves, J. (1997). *Lacan yeni başlayanlar için* (G. Ç. Güven, Çev.). Millet Yayınları.
- Oybek. (2005). *Bola Alisher*. Cho'lpon Nomidagi Nashriyot .
- Özbek Tiliniñ İzâhli Luğâti*. (2006), Davlat İlmiy Naşriyati
- Şahin, V. (2017). *Tahsin Yücel ve aykırı öykülem (Tahsin Yücel'in öykülerinde yapı ve izlek)*. Akçağ Yayınları.
- Toprak Karakaya, F. ve Uysal, E. (2019). Fârâbî'de "iyi, yetkinlik ve mutluluk" kavramları ışığında PDR hizmetlerine farklı bir yaklaşım. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 191-208.
- Üşenmez, E. vd. (2017). *Özbekçe - Türkçe sözlük*. Türk Dünyası Vakfı.
- Üşenmez, E. (2011). Modern Özbek edebiyatı/Modern Uzbek literature, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 4(19), 115-169.
- Yaman, E. (2004). Aybek Musa Taşmuhammedoğlu (1905-1968). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (17), 141-153.
- Yaşın, K., vd. (1971). *Özbek Sovyet edebiyatı Tarihi-II*. Taşkent.
- Yıldırım, H. (2012). *Özbek Türkçesi (Dil bilgisi - alıştırmalar - konuşma - metinler)*. Gazi Kitapevi.

Yörükoğlu, A. (2004). *Çocuk ruh rağlığı*. Özgür Yayınları.

Yuldoshev, M. (2013) Çağdaş Türk edebiyatları II. Y. Akpınar ve F. Ağca (Ed.).
Çağdaş Özbek edebiyatı. Anadolu Üniversitesi Yayınları. (s.92-116)

Yusupova, N. (2018). *Türkçe - Özbekçe sözlük*. TDK Yayınları.

Walter, B. (2002). *Pasajlar*. (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Wellek, R. ve Warren, A. (1983). *Edebiyat biliminin temelleri*. (A. E. Uysal, Çev.).
KTB Yayınları.

URL- 1. Bola Alisher. (2020, 13 Mart). *Ziyouz*. <https://www.ziyouz.com/>

URL- 2. Özbekçe sözlük. (2020, 25 Mart). *Pamukkale Üniversitesi Özbekçe Sözlük*.
<https://pauctle.com/uztr/>

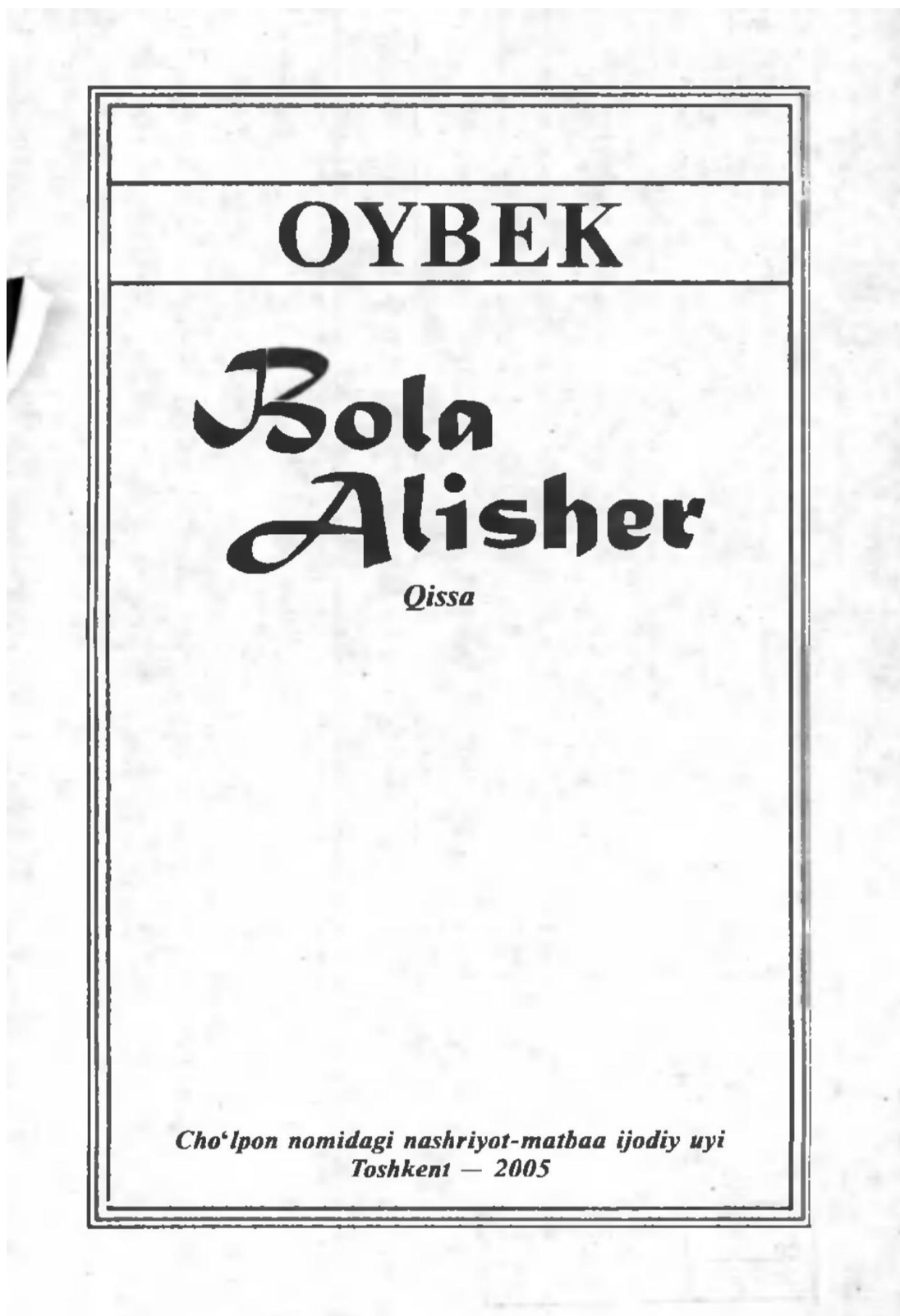
URL-3 Yomut Halısı. (2020, 15 Nisan). *Wikipedia*.
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Yomut#:~:text=Yomut%20veya%20Yomud%20G%C3%BCrgan'dan,olarak%20dokunan%20bir%20hal%C4%B1%20t%C3%BCr%C3%BCd%C3%BCr.\(15.01.2021\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Yomut#:~:text=Yomut%20veya%20Yomud%20G%C3%BCrgan'dan,olarak%20dokunan%20bir%20hal%C4%B1%20t%C3%BCr%C3%BCd%C3%BCr.(15.01.2021))

URL- 4. Musa Taşmuhammetoğlu Aybek. (2021, 4 Eylül). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/musa-tasmuhammetoglu-aybek>

EKLER

7. BOLA ALISHER

Ek-1

Ek-2

OYBEK**BOLA ALISHER***Qissa*

Muharrirlar: *T. Alimov, M. Usmonova*
Badiiy muharrir *Sh. Odilov*
Tex. muharrir *Ye. Tolochko*
Musahhah *F. Razzoqova*

IB № 09-130

Bosishga ruxsat etildi 06.04.2005. Bichimi 84·108 ¹/₃₂. Tayms
garniturası. Ofset bosma. Shartli bosma tabog'i 4,62. Nashr tabog'i
4,37. 5000 nusxada. Shartnoma № 13-2005. Bahosi shartnoma
asosida. Buyurtma №. 110

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 700129,
Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30-uy.

O'zbekiston Mathuot va axborot agentligining G'afur G'ulom
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi bosmaxonasida chop etil-
di. 700128, Toshkent, U.Yusupov ko'chasi, 86.

O-38

Oybek. Bola Alisher: /Qissa/. -T.: Cho'lpon
nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. 88 b.

BBK 84 (5U) 6

Ek-3

84((5Y)6 -4 Бадий аддониёт
O-38

10³¹⁷¹⁶
2

Atoqli yozuvchi Oybek mazkur qissada ulug' bobokalonimiz Alisher Navoiyning bolalikdanoq Oltob bergan zehnga, aqlu odobga ega bo'lganligini hayotiy lavhalarda shirali til bilan aks ettiradi.

4803620201-13
360(04)-2005 -2005

ISBN 5-8250-0911-6

Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005-y.

20 ⁰⁵ 5989	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Mf.	10
--------------------------	---	----

Ek-4

Kaftiga quyosh qo'ndirilganday charaqlagan, keng chorxari mehmonxonada yangi yavmud gilam ustida tig'iz davra qurgan qo'noqlar, yaqin do'stlar samimiy suxanvarlik ila suhbat qilurlar. Katta kashmiriy shol dasturxon uzra pista-bodom, mag'iz, asal, xilma-xil holvalar to'kilgan. Mehmonlar oshab ichish ila turli qiziq voqealardan gaplashurlar; majlisda xush suhbat bir dam uzilmas edi. G'iyosiddin Kichkina — kamtar, muloyim fe'lli, ko'zlari aqlli, kalta soqoli o'ziga yarashgan, jussasi kichik kishi. Ko'pchilik uni G'iyosiddin Kichkina der, ammo yaqin do'stlari ko'pincha Kichik bahodir der edilar.

Xuroson o'lkasida moliya ishlarida muhim mansabni egalagan, Sabzavor hokimi ham bo'lgan G'iyosiddin Kichkina yuksak mavqeli beklardan edi. O'lkaning turli viloyatlarida yura-yura, nihoyat, osmoni go'zal moviy nurga cho'mgan, o'zining sevimli shahri Hirotidagi hovlisida istiqomat qilur edi. Hovli ham Hirotning shimoli sharqida, serdaraxt, xush bir manzilga qurilgan edi.

Sharaqlab qaynab turgan, qornida quyosh jilvasi o'ynagan katta mis qumg'onni ko'tarib kirgan mulozim choynakka xushbo'y choyni damlagach, tavoze ila xo'jasiga uzatdi-da, yengil yurib chiqib ketdi. G'iyosiddin Kichkina piyoz po'sti kabi yupqa nafis xitoy piyolalariga choy suzib, do'stlariga bir-bir uzatar edi.

Majlis ahlidan biri, yetmishlardan oshib, saksonlarga borgan qariya, barloslardan edi. Qosh-qovog'i osilgan bu kishi dastavval odati bo'yicha bir yo'talib olgach, so'zlarini qo'rg'oshin salmoqligi ila donalab gapira boshladi. Yoshligida Temurning jasur jangchilaridan, sevimli mard yigitlaridan

Ek-5

bo'lgan qari barlosning yuzidagi qayg'u ko'lkasini shu tobda do'stlari ochiq ko'rar, chuqur his qilar edilar.

— Turkistonning, Xuroson mamlakatining ahvoliga bir nazar tashlangiz... Bilmadim, oqibati ne bo'lur?! Hazrat Temur yaratgan davlat chil-chil buzildi. Temurdan so'ng hiyla vaqt shahzodalarning boshi jangdan chiqmadi, har biri hamisha muttasil o'z nafsini o'ylaydi. Sulaymon taxtini yolg'iz o'ziga ravo ko'radi. Ha, shunday shahzodalarning ona suti hanuz og'zida bo'lgan eng kichigi ham, otning oldingi oyog'i o'zim bo'laman, deydi. Muddaolari shu barchasining. Hech bir aqli komil sohibning ishi emas bu. Davlatning ildizi bir bo'lmasa, xalq jabr dengiziga botib ketgusi muhaqqaq. Qarshimizdagi foje ahvol shuldir. Bu yanglig' andishalar kaminaning ko'ngliga kundan-kun anduh to'ldirib borur. Butun jahonni titratgan xoqon Temurning tantanasini ko'rgan biz kabi qariyalarning bunday falokatga zarra qadar bardosh bermog'i mutlaqo qiyindir. Buningdek dahshatli falokatni daf etmoq tadbirini axtarish — barchamizning burchimiz.

Quyuyq tuman kabi o'rta cho'kkan sukunat bir necha daqiqa davom etdi. Keksa barlosning aytganlaridan ta'sirlanib chuqur xayolda o'tirgan ma'murlardan biri sovib qolayozgan choyni tez-tez ho'pladi-da, piyolani dasturxonga qo'ydi. Belida xanjar, boshida suvsar telpak, gavdasi miqti ma'mur siyrak soqolini bir silab olgach, quyuyq qoshlarini ko'tarib, teran joylashgan kichik ko'zlarini kekxa barlosga tikdi:

— Ayotganlaringiz ma'qul, taqsir, ulug' xoqonimiz Temur oftob kabi olamda yolg'iz edilar, jahonni ko'p qamragan edilar. Hazrat Shohruh Xurosonda jang bo'roni, qon daryosi oqizib ham bir nav tartib joriy etolmadilar. Temur davlatining etak-etaklari kesildi-da, qo'lda qolgani qoldi. Endi hazrat Shohruh keksaydilar. Shahzodalararo tag'in nizolar, jang-qirg'inlar alangalanib ketmagay, deb gumon qilurmiz. Lekin amin bo'lsinlarki, Samarqand taxtida o'ltirmish Ulug'bek hazrat bobosiga munosib ilm-ma'rifat mash'alini baland ko'tarmish olim xoqondir. Ortiqcha ishtibohlar ila behuda iztirob chek-magaysizlar.

Ek-6

Gap Ulug'bek ustiga ko'chganidan sevinib ketgan Mirsaid sabrsizlik bilan so'z kutardi. Ma'mur gapiga nuqta qo'yishi bilan Mirsaid darhol so'zini ilib oldi. Ajoyib rangdor uslub egasi, turkiy she'rlar ila mashhur Qobuliy taxallusli, ellik yoshlardagi bu shoir Alisherning tog'asi edi. Oppoq chaqnagan taqya¹ sini boshida bir aylantirib olgach, kulimsirab, dedi:

— Janoblar, Ulug'bek hazratlari jahonda ilmning eng ulkan koni, deya ming daf'a faxrlansak hamki ozdir. Rasadxonasi² bu olamda yakka, misli yo'q. Men Samarqand safarimda rasadxonani ko'rgach, aql-hushimni yo'qotdim. «Yo Oллоh! — dedim uning bo'sag'asiga oyoq bosar ekanman. — Ilmning ka'basi shudirmi?» degan fikr xayolimni chaqmoqday kesib o'tdi. So'ngra Tangrimga behad shukrlar izhor etdim. Barcha shoirlarning ishq tushgan sehrli osmonni, yulduzlar dunyosini sayr etishga, ajoyib sirlarini anglashga muyassar bo'lmish u buyuk zotning aqli, zakosi, karomatining ta'rifiga faqir kaminangiz asl turkiy tilimizda bir madhiya yozishdan o'zimni to'xtata olmadim.

G'iyosiddin Kichkina jilmaydi.

— Muhammad Tarag'ay Ulug'bek hazratlari podshohi azimdirki, u buyuk zotning ilmdagi ijodining tarixda aslo misli yo'q. Hatto arablarda, yunonlarda bo'lmagandir. Afsuski, voh, ming daf'a afsuski, xurofot bulog'idan suv ichmish, ko'zlariga g'aflat bog'ichi tushmish bir guruh xoinlar borki... Astag'firillo, parvardigorim o'zi asrasin hazratni... — G'iyosiddin Kichkina vahimali fikr hayajonidan entikkandek bir on sukut etdi. — Shuaro, fuzalo, ulamo orasida bir guruh ashaddiy g'ofillar Samarqandda andek tug'yon ko'tarib, falon-falon deya, fisqu fasod yig'ib, zimdan shoh obro'yiga futur yetkazmoqdalar. Ular xato qilurlar, g'oyat qaltis yo'l tutmishlar. Aql sohiblari bunga nechun tob bersinlar! Shohimiz Ulug'bek o'zining olmos kabi o'tkir fikri ila, ilm bulog'ining ko'zini topgan. Eshitishimizga qaraganda, hazrat Ulug'bek

¹ *Taqya* — sidirg'a matodan tayyorlangan gulsiz do'ppi.

² *Rasadxona* — observatoriya.

Ek-7

o'zlarining rasadxonalarida yuksak bir gumbaz, dahi¹ falak tomon chilpoya bino qilibdilarki, shu gumbazdan yulduzlarning sayrini kuzatar ekanlar va ularning bosgan yo'lini, vaqtini, qonun-qoidalarini dasturga solibdurlar, bir ajoyib jadval bitib, samo asrorini ifsho² qilibdurlar. Bularning barchasi hazratning aqllari, fikrlari kamolatining dalolatidir.

— Hazrat Ulug'bek falakiyot ilmini ko'p sa'y-ijtihod³ bilan tadqiqot qilibdurlar, — dedi oriqroqdan kelgan, kiyimlari oddiygina, ellik yoshlar chamasidagi kimyogar domla Murod. — Hazrat haqiqiy olimdirlarki, bu ilmda inkishof⁴ nuqtasiga yetibdurlar, riyozatda kamolot kashf etmish bir insondirlar. Davlat arbobi sifatida ham yuksakdirlar, davlat ishini xo'b a'lo bilurlar. Lekin mushkulotlar g'oyat behad. Davlat boshida turmoq oson emas.

— Ilm gavharini topmish Muhammad Tarag'ay Ulug'bek, — dedi egnida keng sodda joma, katta ko'k sallali bir kishi, muloyim past tovush bilan, — falakiyot olamini zabt etibdurlar. Hazrat Ulug'bek ilm dunyosida mangulik kashf etgan musharraf olimdurlar. Ko'ngillari barcha ilmlarning tajassumi bo'lmish bu zot tariximiz kitobida abadiy yorqin yulduzdirlar, — dedi u majlis ahliga.

Shu asnoda barchaning birdan eshikka yo'nalgan ko'zlarida oniy tabassum jilvalandi. Sho'x Alisher to'nining etaklarini hilpiratib yugurib kirdi. U bir lahzagina ostonada to'xtadida, qizarib: «Assalomu alaykum!», — dedi nazokat bilan qo'llarini ko'ksiga qo'ygan holda va mehmonlarga qop-qora ko'zlari javdirab, bir qarab chiqdi; otasini ko'rgan hamono yana ham sevinib ketdi; chopib bordi-da, yonboshiga biqinganicha erkalandi.

G'iyosiddin Kichkina bir kesim pista holva bilan o'g'ilchasini mehmon qildi.

To'rt yoshlar chamasidagi Alisher kelishgan, xipcha gavdali, tuyg'un ko'zlarida teran aql ko'rinar edi. Uning

¹ *Dahi* — yana.

² *Ifsho* — oshkor qilmoq.

³ *Sa'y-ijtihod bilan* — jon-jahdi bilan.

⁴ *Inkishof* — kashfiyot.

Ek-8

boshida taqya, ustida adras to'n, oyoqlarida xiyol etik, holvani yeb turib, majlisni odob ila kuzatar edi.

— Otni yaxshi ko'rumusen, Alisherbek? — deya so'radi kulimsirab sipohlardan biri.

— Ko'p yaxshi ko'rurmen, lekin... — dedi otasiga termila turib Alisher, — ot choptirishdan fikr yugurtirish yaxshiroqdir, chamamda.

Hamma hayratda qotib qolgan edi.

— Ofarin! — dedi kekxa barlos. — O'qiting o'g'lonni, mulla qiling! Ilmning cho'qqisiga arziydi o'g'lingiz.

G'iyosiddin Kichkinaning yuzi quvonchdan yorug'lanib ketgan edi, ko'zlarida tabassum-la javob berdi u:

— Niyatimiz xuddi shunday, o'qitmoq orzu qilurimiz. Ziyrak bola, picha sho'xligi bor...

— Bolaning sho'xi yaxshi, zeroki, fikri ham yugurik bo'lur. Fikrning chaqnog'i — ilmning chaqmog'i, — dedi domla Murod.

Savdo ahlidan baqaloqqina bir kishi domla Murodga e'tiroz bilan g'uldiradi:

— Ahli savdo safiga kirmoq — ulug' ish. Savdoning xislati ko'p. Zeroki, har narsaning davosi oltin, deydilar. O'qiting o'g'ilni, bek, ammo zar qadrini ham o'rgating!

Sipohlardan biri gurillab dedi:

— E-e, bahodirlikka ne yetsun! Jangchi bahodir bo'lg'ay o'g'lon! Kuchi bo'lgan er yigit har narsaga yetgusidir. Egar-jabduq, o'q-yoy bilimidan saboq bering, janob bek!

— Qani, jiyan, bir g'azal o'qib yubor, bilasan-ku, — dedi tog'asi shoir Mirsaid Alisherni yelkasidan quchib.

Alisher otasiga o'qisam maylimi, deganday yalt etib qaradi.

— O'qi, o'g'lim, o'qi, ixlos bilan o'qi! — dedi G'iyosiddin uning yelkasiga qoqib.

Alisher oyoqlarini yig'ib, darrov cho'kka tushdi va sof tiniq tovush bila muloyim ohangda she'r o'qib ketdi:

*Ko'kardi chaman, gul'uzorim qani?
Zihi sarvi bo'yluq nigorim qani?*

Ek-9

*Topibdur bu kun vasli gul andalib,¹
Darig'o, mening navbahorim qani?*

Majlis ahli maroq bilan jim quloq solurdi. Qizarib ketgan Alisher bir ongina sukut qilgach, dedi:

— Mavlono Lutfiy hazratlari aytmishlar, bu she'rni. Men juda yoqtiramen, ota, siz ne deysiz? — so'radi ixlos bilan otasiga termilib.

Otasi sevinganidan ixtiyorsiz ravishda qah-qahlab kulib yubordi.

— Juda yaxshi, o'g'lim, menga ham ifrot² ma'qul. Mavlono Lutfiy nihoyat hassos, nozik tafakkurli, har nechuk madhga yarashuq bir shoirdirlar.

Majlis ahli zavq, maroq to'lqinida, ajoyib hayratda edi.

— Yo rabbim! — dedi kekxa barlos yoqasini ushlab. — Ko'ngullarimizni nurga to'ldirgan bu jujuqdan qanday burgut yetishur? Parvardigorim hamisha panoh bo'lg'ay senga, omin! — deya qo'llarini yuziga surkadi u.

Mehmonlar boshlarini qimirlatib, tasdiq qildilar va barlosga ergashib, Alisherni ixlos bilan duo qildilar.

G'iyosiddin Kichkinaning yuzi g'ururlanib ketgan edi. Qo'llari ko'ksida, qulluq qilar ekan, Ali avvalgidan ziyod qizargan, yerga qaragancha jim qolgan edi.

Mirsaid Alisherning yelkasiga mehr bilan qoqdi:

— Borakallo, ofarin, jiyan, peshonangda hamisha quyosh balqisin, — dedi va mamnuniyat bilan mehmonlarga boqdi. — Forsiy she'rlardan ham ko'pini biladi, Tangriga ming qatla shukurki, aql ham, hofiza ham joyida. She'riyat va ilm bobida kamol kasb etur, degan umidimiz bor, — dedi qat'iyat ila Mirsaid. — Turkiyda bisyor ma'nilar bor. Men sof turkiy yozurmen. Aksariyat shoirlar g'azallarini forsiy yozurlar. Forsiy boy, go'zal til, lekin o'z turkiy tilimizda ham xalq yuragini topib, nafis she'riyat yaratmoq mumkin. Mavlono Lutfiyning turkiy she'rlari ko'pdirki, bu she'rlar dillarga quyosh kabi nur sochur.

¹ *Andalib* — bulbul.

² *Ifrot* — haddan ziyod.

Ek-10

Shu topda navkarlar katta-katta qashqar laganlarda kiyik go'shtidan qovurma keltirdilar. Taomning xush bo'yi uyni to'ldirib yubordi. Mehmonlar bir qo'zg'alib, joylashib o'tirdilar.

— Marhamat, taomdan tanovul qilg'aylar! — dedi G'iyosiddin Kichkina tavoze ila mehmonlarni dasturxonga taklif qilib.

Taom ustida ham suhbat uzilmadi. Podsho Shohruh haqida gap bordi. Uning g'oyat dinga berilganligi, lekin bir nav odilligi haqida so'zlar edilar.

Alisher tog'asi tutqizgan bir qobirg'ani asta shimgani holda, kattalarning suhbatiga quloq solib o'ltirgach, otasiga nimadir shivirladi-da, yumshoq, yengil qadamlar ila pildirab ko'chaga otildi.

* * *

Temur vafotidan so'ng shahzodalar orasida ko'tarilgan zo'r nido yong'inida Shohruh g'olib chiqdi. Temur davlatining gavhari atalgan Samarqandni o'g'li Ulug'bekka topshirib, o'zi Hirotga ko'chdi va unda go'zal bir maskan yaratdi. Oz muddatda Hirot ko'rkam, obod bir shahar bo'ldi.

— Turkiston diyorining yirik yulduzi Ulug'bek Mirzoga Samarqandni ravo ko'rdik. Hirot esa davlatning quyoshi bo'lib yarqirasin. Bu shahri azimni ham bir o'g'lonimizga topshirurmiz, — deb g'urur-la maqtanib qo'yardi ba'zan Shohruh.

Shohruh goh-goh bosh ko'targan shahzodalar ila va ba'zan chigirtka kabi bostirib kelgan mo'g'ullar, Oltin O'rda ila jang qila-qila hokimiyatni uzoq yillar o'z qo'lida saqlab keldi. Endi u keksaygan, bukchaygan, ammo hanuz jangda o'zi ot surar, qilich tortar edi.

Shohni ulug'lar, jangda pishgan barloslar¹, beklar qurshagan. O'qtin-o'qtin andak yax gulob tortib qo'yardilar.

¹ *Barlos* — o'zbek urug'laridan biri. Bu yerda qo'shin boshliqlari ma'nosida kelgan.

Ek-11

— Qavm buzildi tag'in. Davlatda tartib, nizom yo'qoldimi, jazo qilichini ishga solmoq zarurati tug'iladi, — deya noxush tovushda so'zlardi shoh.

— Andak sabr lozimdur, ulug' shohim. Forsiylarning g'alayon boshlamoq xavfi ham bordur, — deya yumshoq ohangda javob qildi vazir.

Bir oz sukutdan so'ng shoh uzun so'lish oldi. Uning uzoq cho'zilgan majlisdan horiganligini sezgan har kimsa biror so'z qotishdan hayiqardi.

— Siyosat olami shunday... Jabhalarga qurol-aslaha tayyor qilinsin! — dedi oxiri qat'iy.

Barcha o'rnidan turib qo'l qovushtirar ekan, podsho sekin eshik tomon yurdi. Bukchaygan qaddida zar to'n, etaklari yerga surgalur, oq shohi sallada yirik gavhar tosh, qo'llarida esa asl toshlardan terilgan tasbeh yarqirar edi.

Shohruh darhol eshikni ta'zim ila ochib yuborgan va qo'lini ko'ksiga qo'yib egilgan eshik og'a oldidan o'tib, ikkinchi xonaga kirar ekan, ta'zimda bukilgan beklar, shahzodalar, bekozodalar yonida yana to'xtadi:

— E-ha, siz ham shu yerdamisiz? Qachon keldingiz? — dedi u ta'zimda bukilgan Abdullatifga tikilib.

— Muborak huzuringizga keldim, bobo hazrat. Samarqand tuzuk, lekin g'avg'osi ko'p, — dedi sekin shahzoda, ko'zlarini yerdan uzmasdan.

Atrofdagilar fikrlarini hatto ko'zlarining imosi bilan ham bir-birlariga anglatishdan ojiz, jim qolgan edilar. Shoh og'ir sukunatni buzib, so'radi:

— Qalay, o'g'limiz shoh Ulug'bek sihatmilar? Kelurmikanlar, deb ko'z tutmishdim... Sog'indim...

— Alhamdulillah, padari buzruk salomatlar. — Bir on sukutdan so'ng, past ovoz bilan: — Mashg'ulotlari yolg'iz yulduzlardur, — dedi va zarbof to'ning etaklarini tuzatib, yoqut qadalgan nimrang shohi sallasini silab qo'ydi shahzoda.

Uning yuzidagi istehzoli ifodani barcha payqagan edi.

— Bafurja so'zlashurmiz, — dedi noxush tovush ila nabirasining o'rinsiz gaplaridan ranjigan shoh. So'ng to'rga o'tib, taxtga o'ldirdi va imo bilan ruxsat bergach, shahzodalar,

Ek-12

beklar, shayx ul-islom¹, ulamo, shayx va barloslar, har qaysisi o'z mavqeiga muvofiq tartibda joylashdilar.

Chuqur ta'zim ila eshik og'a shoh oldida bukildi:

— A'lo hazrat, ijozat bersalar. Chin elchilari, Arabistondan kelmish yuksak darajali vakillar, turk poshsholari, Oltin O'rda beklari muntazirdur.

Shohruh imo qilgan on eshik og'a orqasi ila yurib, eshikni ochdi.

Saroy an'anasiga xos tartib ila har bir mamlakat vakili qabul etilib, savdo va tijorat ishlarini yanada kengaytirish haqidagi bayonotlar eshilib, xitoylik elchilardan chinni tabaqlar, dasta-dasta shohi tovorlar, arab vakillaridan muqaddas xurmo, musharraf zam-zam suvlar kabi hadyalar qabul etilgach, Shohruh qoidaga muvofiq, qisqa suhbatdan so'ng o'rnidan turdi:

— Qulluq! Bugun oqshom, aziz mehmonlar va barcha janoblar, — deya xonadagilarga murojaat qildi u, — marhamat, huzurimizga, ziyofatga tashrif buyursinlar.

— Aziz mehmonlar, oqshom qo'noqqa kelsinlar! A'lo hazratimizning niyatlari cheksizdur, — deya qichqirdi ovozini baland qo'yib eshik og'a.

Shohruh bir on oyoqqa qalqqan va ta'zimda bukilgan hozirunlar² oldidan vazmin yurib, kichik xonaga kirib ketdi.

* * *

O'ymakor darvozadan kirganda quyuc daraxtlar, chinor, olma, shaftolilar orasida ikki bino ko'rinardi. Podshoga yaqin xesh-aqrabo ayollar, mehmonlar yashar edi bu uylarda.

Pishiq g'ishtdan qurilgan bir uyning shifti gumbazli, keng xonasida, to'rdan qat-qat ipak ko'rpacha ustida qari malika Gavharshodbegim o'ltirardi. Keng, uzun ko'k tovor kuylak ustidan mayin zarbof kamzul, oq nafis shohi ro'mol ustida g'uj-g'uj yoqut, gavharlar qo'ndirilgan toj. Shodashoda dur-gavhar, qashqar halqalar, bilaguzuklar, uzuklar, surma, upa-elik — barchasi jobajo; gul moyi burqiraydi...

¹ *Shayx ul-islom* — islom dini shayxi.

² *Hozirunlar* — hozir bo'lganlar.

Ek-13

Malikaning atrofida begimlar, bekalar o'zlariga xos nazokat bilan o'ltirar, xizmatchilar ta'zim va odob ila, tovushsiz qadam tashlab, o'z ishlarini bajarur edilar.

Malikaning yonida cho'kkalagan Abdullatif Samarqanddagi turli-tuman oldi-qochdi g'iybatlarni, otasi Ulug'bek saroyidan yig'ib keltirgan bor-yo'q so'zlarni bibisiga to'kib solardi.

Abdullatif so'zni uzmagani holda pista mag'zu xurmo chaynashdan ham tinmas, bolishga mag'zur yastangan bibisi esa onda-sonda pista holvani kursillatib chaynab qo'yar edi.

— Hazrati padarimiz Samarqandda ilmning bandi bo'ldiqoldi, shoh oyim. Bilmadim, oqibati ne bo'lur? Ulamo va ulug' shayxlar g'azabi kundan-kun oshib borur. «Qani din?», «Qani shariat» deydilar. Hazratning madrasasi — ilmning koni; o'zlari tunlari bedor, faqat yulduz sanab, tong ottirurlar...

Gavharshod uzoq sukutda xomush o'ltirgach, vazmin gapirdi:

— Ulug'bek hazrat bolam, jigarimdir. Lekin muqaddas dinimizni nega o'ylamaydi? Men bundan xunobman. Hirotga kelganlarida, so'zlashmishdim, koyimishdim, quloqqa olmabdilar. Afsus... «Ko'kragingizning to'rida faqat Oллоhga e'tiqod bo'lsin», demish edim. Ulug'bek shunda: «Yulduzlar olami keng va siri ko'p, islom dini ham ilmni qadrlaydi», — demishdilar.

— Tushunmaysiz, ulug' oyim, padar buzrugning noo'rin ishlari ko'pdir. Ulamolar — aziz odamlar! Ular har bir ishimizga rahnamoki, bunda sir ko'p. Qiblagoh bunga sira tushungilari kelmaydur.

Gavharshod indamadi. Qovog'i soliq holda, noxush kayfiyatda uzoq jim o'ltirgach, bolishdan og'ir gavdasini ko'tarib, joylashib oldi-da, Buxorodan, Samarqanddan, Andijondan, Balxdan ayol qarindoshlarining kelganini so'zladi, bugun ularga atalgan ziyofat bo'lajagini aytdi.

Shahzoda Abdullatif o'rnidan turib, bichimsiz gavdasini egib ta'zim qilgach, talpanglaganacha chiqib ketdi.

Malika bosh kanizga imo qilgach, kanizlar yugurib qoldilar. Katta ochilgan eshikdan birin-ketin beklar, begimlar

Ek-14

ta'zim ila kelib kira boshladilar. Qayta-qayta salom va ehtirom ila ko'rishdilar. Gavharshodbegim oyoqda turib, barchasi bilan bir-bir omonlashgach, barchalariga joy ko'rsatib, o'zi ham joyiga qayta o'ltirdi.

Bir damgina qisqa suhbat va mehmonlardan hol-ahvol so'rab, har biriga ayrim iltifot ko'rsatgach, mehmonlar hovliga chiqib ketdilar. So'ng kanizlar malikani qayta kiyintirdilar. U kanizlar bilan qurshalgan holda shohona yurish bilan hovliga tushdi.

Malika Gavharshod saroyiga kelmish mehmon bekalar orasida Alisherning onasi Gulbegim beka ham bor edi. Xushbichim, kelishgan qomatli, yuzlari oppoq Gulbegimning ingichka qoshlari va jilvali, mehr chaqnagan qora ko'zlari go'zallikning eng zo'r omili edi. Katta zavq va did bilan kiyingan, yigirma besh yoshlardagi bu juvon yig'inlarda ko'zga darrov tashlanar, chehrasi issiq, yoqimli ayol edi.

Malika mehmonlar bilan birgalikda gulzor atrofida, ariqlarni to'ldirib yuza, sokin oqqan suv bo'yida, quyuy daraxtlar orasida, xiyobonlarda bir oz sayr etgach, barcha mehmonlarni katta mehmonxonaga, dasturxonga taklif qildi.

Alisher onasiga sekin shivirlab, bog'ni tomosha qilib yurishga ijozat so'rar ekan: «Ehtiyot bo'l, ko'chaga chiqa ko'rmagin!», — deya tayinladi Gulbegim.

* * *

Alisher bu katta bog' hovlining har bir burchagini tomosha qilib uzoq yurdi. Daraxtlarning novdalariga osilgan rangdor qafaslardagi to'ti, bulbul, maynalarni maroq ila tomosha qildi. Ularning qafas ichra tinimsiz sakrashlarini, sayrashlarini uzoq kuzatdi. Qushlarga qarab yuradigan maxsus xizmatkorga ergashib, unga bitmas-tuganmas savollar berdi.

Bir payt qarshisida yetti yoshlardagi shahzoda Husayn paydo bo'ldi. Uning boshida kichkina ipak salla, ustida yangi baxmal to'n, oyoqlarida zarhal etik, kamariga oltin sopli kichik xanjar suqilgan. Husayn osmonga sapchishga tayyor, olovday shijoatli bola edi.

— Qullar, kanizlar oyog'iga o'ralib, ne qilib yurursen?
— deb so'radi qah-qahlab Husayn.

Ek-15

— Qushlarni sayr eturmen... Biri-biridan ko'rkam... — deb javob berdi Alisher.

— Voh, qushlar toifasi behisobdur! Lekin kabutarlardan o'zgasi bilan ishim yo'q, do'stim. Yur ko'chaga, zerikdim. Shahzoda Husayn va Alisher ko'chaga otildilar.

Katta maydonda yigitlar o'q uzish mashqi ila mashg'ul edilar. Beklar, mirshablar ko'p edi.

Bolalar qiziqib tomosha qildilar. Bir tomonda ikki fil katta-katta xarilarni ko'tarib, lopillab, qaydandir tashib kelardi. Fillar ustida o'ltirgan bo'z yaktakli ikki oriq chol o'zaro tinmay gaplashib, ba'zan kulib qo'yar edi.

Sovut kiygan, ot mingan yigitlar bir qo'llarida yoy, bir qo'llari bilan o'q uzardilar. Ular bir marraga yetganda darhol qilich-qalqon tutib, qilichbozlikka kirishar, suron-shovqin ko'tarar, chuvvos hayqiriq bilan maydon o'rtasida yig'ilib qolar edilar. Maydon chetida bir to'la beklar «Yaxshi-yaxshi!», «Balli!», «Durust», «Ofarin!», — deb ularni rag'batlantirib turardilar.

— Jasur yigitlar-a! — dedi Husayn kattalardek salmoqlanib. — Xudo xohlasa, men qilichboz bo'lurmen, ko'zimga ko'ringan yovning kallasini sapchadek uchururmen.

Alisher kuldi:

— Tushundim, qilichbozlikning sizga zaruriyati kattadur.

— Ha, do'stim, — dedi Husayn mag'urona, — aqling joyida!

Alisher indamadi; u maydonda chopib yurgan otlarning qaysi biri suluv, qaysi biri chopqirroq, degan xayol bilan band edi.

— Qara, kabutarlar raqsini ko'r! — Alisherning yengini tortdi osmonga qarab Husayn.

Osmonda raqs etib yurgan to'da kabutarlarni bir nafas kuzatdilar.

— Kabutarlar farishtalarga o'xshaydi-ya, — dedi o'ylanib Alisher. — Men xo'b sevadurmen kabutarlarni! Tomoshadan charchashni bilmaydurmen, ishqim baland...

Bolalar tashqari hovliga kirganlarida, odam ozligini, soyadek jim turgan bitta-yarimta sipohini ko'rib, Husayn shivirladi:

Ek-16

— Hazrat uyquga ketibdurlar. Ulug' bobomiz Temurdan bittayu-bitta shu kishi qolmish... Bechora keksaydi... — deya istehzo bilan kulib qo'ydi.

Shu topda Husayn oldida beo'xshov o'ralgan katta sallada, ko'zlari hiylakor, o'ttizlardan oshgan bir yigit, qo'llari ko'ksida, ta'zim ila to'xtadi:

— Shahzoda, kech bo'ldi, ruxsat bersalar, ketaylik.

Shahzodaning qizarib ketganidan jahli chiqqanini Alisher payqagan edi.

— Bek janob, hali barvaqt, sabr eting! — dedi Husayn toqatsizlangan holda.

Bek ot tayyorligini, Husaynning onasi kech qolmaslikni uqtirganligini aytgach, Husayn bir zum sukut qildi, so'ng Alisherga qaradi:

— Xayr, Alisherbek! — dedi kattalardek shiddat bilan.

— Shahzoda, xayr, yaxshi borsinlar, — dedi Alisher ham hayajonda.

Uchi tutashib ketgan chinorlar xiyobonida ikki otliq ko'zdan g'oyib bo'lgach, Alisher asta yurib, ichkari kirdi.

Bazm avjida edi. Mehmonlar oldiga yoyilgan dasturxonlarda qalashtirib tashlangan taomlar, mevalar rango-rang, qo'llarini ko'ksiga qo'yib uchib yurgan kanizaklar tabaqlarda yangi-yangi taomlar tortib, guloblar tashirdilar.

Alisherning onasi shivirladi:

— O'tira qol, shovqin qilma. — O'g'lining oldiga u-bu taomlardan surib qo'ydi.

Musiqa tinmasdi; bir to'da cholg'uchilar xonaning bir chetida o'tirib, tanbur, dutor, ruboblarni nihoyat mohirlik bilan chertar edilar.

Alisher go'yo sehrlangandek, o'zini shu ajoyib ohanglar qanotida his etib, shirin kechinmalar og'ushida jim o'ltirardi.

Mana, musiqa mavjlariga qo'shilib, qo'shiq yangradi:

*Ey begim, ushbu yuz, shams birla qamarmudir?
Ey begim, ushbu so'z dugul bol birla shakarmudir?!
Ko'z uchidin qiyo-qiyo ishva bilan boqishlarin,
Jon tomurin qiyar uchun tig'mu yo nazarmudir?*

Ek-17

Bir necha xushovoz xotinlar mohirlik ila jo‘r bo‘lib kuylar edilar. Kuylar rang-barang, bir-biridan go‘zal, bir-biridan ortiqroq dilni band etuvchi ishqiy kuylar, qo‘shiqlar edi. O‘zlari ham qoshlariga o‘sma qo‘ygan, ko‘zlariga surma tortgan, durrachalari boshlariga yarashgan go‘zal qiz-juvonlar edi.

O‘rtaga raqqosalar, parivash qizlar tushdi. Nafis, mayin, moviy kiyimlardagi yosh raqqosalarning latofati go‘zallikning mujassami edi.

Malika Gavharshodbegim mag‘rur o‘ltirar, ba‘zan raqs ko‘ngliga yoqib ketgudek bo‘lsa, o‘ktamlik bilan jilmayib qo‘yar, yonidan pul olib, raqqosaning oyog‘i ostiga otar edi.

Ko‘ngli shirin mavjlarga to‘lib, xayolchan o‘ltirgan Alisher onasining tizzasini sekin turti:

— Musiqa sehri-ya! O‘yinlarni qarang: menga yoqadur.

Gulbegim kulimsiragan holda mamnun shivirladi:

— Tingla!

Bazm oqshomga qadar davom etdi. Keyin malika boshliq mehmonlar hovliga chiqib, bazmni tag‘in qizitdilar.

— Yur, o‘g‘lim, ketaylik, — dedi Gulbegim past tovush bilan va Alisherning qo‘lidan ushladi.

Ular qasrdan chiqqanda, G‘iyosiddin Kichkina bog‘da bir bek bilan oyoq ustida turib, suhbat qurar edi. Alisher sevinib, otasi oldiga yugurdi.

— Bor, chirog‘im! Uyga boringlar, qorong‘u tushdi. Ko‘chada sizlarni bobongiz kutib turibdi, — dedi Alisherning yelkasini quchib G‘iyosiddin Kichkina.

Alisher cho‘zilib otasining bo‘ynidan quchoqlab o‘pdi-da, chetda turgan onasi oldiga yugurdi; birga ko‘chaga chiqib ketdilar.

— O‘g‘il chakki emas, tiyrak. Begona ko‘zdan asrasin! — dedi zimdan bolani ta‘qib qilib turgan bek.

G‘iyosiddin Kichkina kamtarona ohangda:

— Ilohim, mulla bo‘lsin, zehni yaxshi, — dedi. So‘ng o‘zi ham ichida: «Ha, Tangrim yomon ko‘zdan asrasin!» — deb qo‘ydi.

Ek-18

* * *

Alisher o'z tengi ikki qo'shni bola bilan hovlida soqqa o'ynardi. Bolalarning ustida malla yoqa bo'z ko'ylak, boshlarida kir oq taqya, oyoqlari yalang. Alisher ham xiyli uringan, eskigan etiklarini yechib, devor tagiga tashlagan edi. Soqqalarni uzoqqa uloqtirib, keyin halloslab yugurdilar. Alisher harakatchan, yugurik, soqqa ortidan chopganida, o'rtoqlaridan qolishmaydi.

O'yindan zerikkach, soqqalarni yig'ishtirib, devor soyasida bir lahza cho'qqayib o'tirdilar. Shu topda daraxtlar orasidan otilib chiqqan kiyik Alisherni hidladi, erkalanib surkaldi. Alisher kiyikning bo'ynidan quchib, boshini silab ulgurmagan ediki, jonivor bir zumda yo'q bo'ldi.

— Seni tanir ekan, qurmag'ur, xo'b o'rgatibsan o'zingga, — dedi bolalardan biri.

— Rost, qoyilman! — deya ma'qulladi zavq bilan ikkinchi bola. — Hozir oldingda turgan kiyik otilgan o'qday uchdi-ketdi, zap ziyrak, chopqir bo'ladi-da.

Alisher kulimsirab, kiyikning xulqi, qiliqlari haqida jiddiy so'zlay boshladi:

— Tog'am, ermak bo'lsin, deb dashtdan olib kelgan edilar. U kishi usta merganlar. Hayvonlarning, ayniqsa, kiyiklarning xulq-atvori, qiliqlari haqida maroq bilan hikoya boshlasalar, kulli jahonni unutib yuboray deyman.

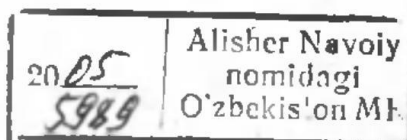
To'satdan yana paydo bo'lgan kiyik halloslagancha Alisherning pinjiga bosh suqdi. Sevinib ketgan Alisher:

— Mu-mu, birpasgina jim tur, — dedi kiyikni erkalab.

Nariroqdagi oppoq tovuqlarga ko'zi tushgan kiyik «Bular kim bo'ldi?» degandek, qop-qora ko'zlarini yanada kattaroq ochdi, bir zum taajjubda tikilib boqdi-da, keyin bir sakrab hovlining qaysi tomonidadir g'oyib bo'ldi.

— Pok, ozoda, ajoyib, suluv jonivor, — dedi zavq bilan tomosha qilgan bola.

— Katta bo'lganimda, ovchi bo'lg'umdir! Tog'larda merganlik qilishning kayfi zo'r! — dedi kiyik ketgan tomonga tikilganicha ikkinchi bola.

Ek-19

— Bizning vatanimiz Hirot o'lkasi jannatmakon, desak, lof bo'lmas, do'stlarim! — dedi Alisher cho'p bilan yerga nelardur chizgan holda, boshini ko'tarmasdan. — Meningcha, bo'ri, yo'lbars yanglig' vahshiy hayvonlarni ov qilmoq ma'qul. Kiyikday beozor maxluq, fahmimcha, dunyoda kamdur.

— Qiyofasining suluvligini qaranglar! Go'shti ham laz-zatlidir-a? — dedi qoracha bola, soqqalarini sanay turib.

Shirin xayollar zanjirini uzgisi kelmagandek, sukutda o'ltirgan Alisher o'rtog'ining aytganini eshitmadi, shekilli:

— Ov qilmoq, merganlik — ermak narsa, lekin eng zo'r zaruriyat maktabdir. Turmushning ko'p sirlarini maktab o'rgatadi, — dedi.

Suhbatning bunday keskin o'zgarganidan shoshib, bir on jim qolgan bolalarning kattarog'i:

— Kim o'rgatdi senga bu gaplarni? — deb so'radi Alisherga tik qarab.

— Bilamen-da! Otam hamisha: «Olim odam xor bo'l-maydi», — deydilar. Otamning oldiga olim odamlar ko'p keladi. Turli gap-so'z, ajoyib g'azallarni bir chetda o'ltirib tinglaymen, o'zim ham xiylagina g'azallarni yod bilurmen.

Novcha bola achinib gapirdi:

— Dadam — faqir bir bo'zchi. «Maktabga elting meni», — desam, «Maktab senga chikora?»¹ — deb yubordi. O'ylab qaragam, dadamning aytganida ma'no ko'p. Uyimizda sichqonlarning ham ini qup-quruq, bizdaqalarga maktab chikora?

— Mening otam — hammol, — deya so'zga aralashdi ikkinchi bola. — Sahardan to oqshomga qadar bozorda «haq», deb ish poylaydi. Qop-qanorda bug'doymi, arpami, balomi — orqalab olib, bir chaqaning dardida dunyoning u chetidan bu chetiga necha daf'a qatnaydi. «Maktab» so'zini og'zimga olgudek bo'lsam, otamning joni halqumiga keladi.

Bir nafas sukutdan so'ng u xomush davom etdi:

— «O'g'lim, haddingdan oshma! Qashshoqlarning eng kattasi o'zimmen, arpa nonga zormiz-ku! Maktab — to'q-

¹ Chikora — na hojat, hojati yo'q.

Ek-20

larning ishi, bizning tole o'lgur chapdan kelgan! Ha, hayot shunday tuzilgan. Maktab xazina ekanligi haqiqat, ammo uning eshigini to'qlar ocha biladi. Ko'rpangga qarab oyoq uzat!» — deydi otam.

Alisher yaqinda maktabga borajagini, otasi ko'pdan va'da qilib yurganini aytmoqchi bo'lgan edi, lekin aytmadi, yer chizganicha jim o'ltirardi.

Shu chog' bolalar oldida tanish kampir paydo bo'ldi:

— Tez bo'l, toychoq, bir joyga boramiz. Voy, o'lay, etiging qani-a? — u bolalarga qaradi. — Bas, o'yin tamom, uylaringga jo'nanglar!

Kampir novcha, bag'ri keng, semiz, jahldor, o'jar, ko'zlari hiylakor xotin edi. Eri yigitlik davridan buyon G'iyosiddin xizmatida, muloyim, kamgap, so'finamo chol. Yolg'iz o'g'li Shohruh xizmatida yurib, o'zaro nizolarda halok bo'lgan.

— Ertaga nonushtadan so'ng kelgaysizlar, chillak o'ynaymiz, xo'bmi? — deya etiklarini qo'ltiq lab oldi Ali.

Bolalar ko'chaga yugurishdi.

— Alisher, oppoq bolam, ust-boshingni qara-ya! Yuz-qo'llaringni yuv! — ariq tomon imo qildi kampir.

Alisher ariq bo'yiga cho'qqayib, chaqqonlik bilan yuvindi, keyin bemalol o'tirib oldi-da, oyoqlarini suvga solib shapillatdi, ayvon qozig'idan sulgi¹ olib artindi.

Kampir Alining etiklarini artib kiydirmoqchi bo'lganida:

— O'zim kiyamen, bibi, o'zim, — deb ayvon chetiga o'ltirdi. Xonadan chiqib kelgan onasiga boqib, kulimsiradi:

— Har kuni mehmonga yurar ekanmiz-da?

Gulbegim oq shohi ko'ylak ustidan adras mursak² kiygan, oyog'ida guldor mahsi. G'iyosiddin maxsus tanlab keltirgan qoshiqdekkin qora kafsh, boshida ko'rkam bog'langan sho'x pushti durra.

Uyda soddagina liboslarda yuradigan onasining yasanib olganidan taajjublangan o'g'liga:

¹ *Sulgi* — sochiq.

² *Mursak* — xotinlar yaktagi, kamzul.

Ek-21

— Feruzabegimlarnikiga borurmiz, jonim. Samarqanddan Xonzoda sultonbegim kelibdurlar, samarqandlik ulug' zodagonlarni ko'rasen, — dedi Gulbegim. — Etiklari eskirib qolibdi, tozalabroq arting, — deya buyurdi kampirga va xonadan toza ko'ylak, lozim, yangi beqasam to'n, yangi taqya olib chiqdi. O'g'lini kiyintirib bo'lgach, boshiga tovlanib turgan oq banoras to'nni yopinarkan, Alisher ko'chaga tomon yugurdi.

Gulbegim kampirga qaradi:

— Bek ehtimol mahkamadadurlar. Yaxshilab yog'li sho'ruva tayyorlab qo'ying, kelib qolsalar... — deya kulimsiradi. — Bir razm soling-chi, usti boshim tuzukmi? Bek beparvolar...

Kampir qo'llarini beliga tirab, bekasining boshidan-oyog'igacha sinchiklab qaradi:

— Hammasi bajo, hurliqo begim! — dedi so'zlarni bir-bir chertib.

Gulbegim kamtargina yurib, ko'chaga chiqib ketdi. Ko'chalar qing'ir-qiyshiq, yo'llar o'ydin-chuqur edi. Ona-bola Chorsudan o'tgach, shaharning eng obod qismi — davlatxonaning keng ko'chasiga burildilar. Uzoqda, ko'chada sarbozlar orasida bir fil ko'rindi. Yigitlar, ayniqsa, bolalar chuvvos ko'tarib, filni qurshab borardilar. Alisher sevinib yugurmoqchi edi, onasi qo'lidan qattiq ushlab oldi:

— Filni ko'rmabmiding, Alisher? Yetolmaysen, olis! Boyqarolar ko'shkida tengqurlaring ko'p, jonim, to'yib-to'yib o'ynarsen.

— Fil — aziz jonivor, shundaymi, oyi? — qadamini sustlashtirdi Alisher. — Bo'yi baland, sag'risi keng, tog'day ko'rinadur. Jonivorlar aro eng yirigi shu bo'lsa kerak?

Gulbegim kuldi.

— O'ylaganing to'g'ri, xalq ichida ham «filday katta» degan so'z bor.

— Ulug'vorlikda ham yo'lbarsdan-da, sherdan-da zo'r. Sher bilan yo'lbars vahshiy, fil esa, mo'min, savlatli, tag'in mehnatkash maxluqligini aytmaysizmi, oyi! Bir marta podshoning fillari tog'dek-tog'dek xarilarni ko'targanini

Ek-22

ko'rganmen... Lekin jonivor suvni shunday sevadiki, ovqatni shu qadar ko'p yeydiki, vahming keladi!

— Gavdasiga munosib yeydi-da, shunga yarasha mehnat qiladi. Hindistonda ko'p bo'lar emish, bolalar ham ot-eshak mingandek minib yurisharmish.

— Oyijon, katta bo'lganimda, dadamlar fil sotib olib bersinlar, xo'pmi? Yasatib minib yururmen.

— Xudo xohlasa!

— Hirotida atigi uch-to'rtta fil bor shekilli. Chamamda, barchasi shahzodalarga qarashli, — kattalardek jiddiy so'zlardi Alisher.

— Tangrim toleingni baland qilgay, o'g'lim. Tezroq yur, yaqin qoldi.

Qadamini tezlatib oldinda pildirab ketayotgan o'g'liga mehrlil tovush bilan yana dedi:

— Ehtiyot bo'l, qoqilib-suqilib yurma. Kattalarga salom ber, odob bilan muomalada bo'l, Alisher!

Katta maydonning qoq o'rtasida o'zicha o'q-yoy mashqida bo'lgan Husaynni ko'rdi-da, Alisher yugura ketdi.

— Shahzodam, assalom! — deb kichik qo'llarini qovushtirdi.

Husayn tabassum va imo bilan javob qildi.

— Zerikib turgan edim, domullam har kuni haftiyak tutqizadi. Yolg'iz haftiyak bilan ish bitarmidi? — kattalardek salmoqlanib so'zladi Husayn. — Bahona topdim-da, sekin o'zimni maydonga urdim. Men mashq qilamen, sen maydonning u chekkasiga bor, o'qlarni yig'ib keltirib tur, xo'pmi? — ta'kidladi u.

— Mayli, oting, — jiddiy javob qildi Alisher va maydon chetiga yugurdi.

Shohi yaktak, qizil duxoba shim, yangi va kichik shohi sallada shahzoda Husayn, go'yo o'zini jang maydonida his qilgandek, jiddiyat ila yoy tortar va har bir uzilgan, ham g'iz uchgan o'qni g'urur bilan kuzatar edi. Alisher ham, qo'llari havoda, o'qni qoqib olgisi kelgandek sakrar, ba'zan o'qlarni uzoq qidirib ketar edi.

— Topdingmi? — deya so'raydi uzoqdan Husayn.

— Topdim, olib boraymi? — deya qichqiradi Alisher.

Ek-23

— Yo‘q, yo‘q, sabr qil. — Sadoqdan¹ yana o‘q olib, nishonga tortib yuboradi. Yuragi dukillagan Alisher hayajonda kuzatadi, o‘q Alisherdan oshib, nariroqqa tushadi. Alisher o‘t-o‘lanlar orasidan titkilab topadi va tez yurib kelayotgan Husaynga qarshi borib, bir dasta o‘qni unga topshiradi. — O‘qning uchishi qalay, durustmi? — deb so‘radi jiddiy ohang bilan Husayn, o‘qlarni sadoqqa joylarkan.

— Shahzodam, o‘q uchirishingizga g‘oyat qoyildurmen, — javob qildi Alisher ham kattalardek.

Bog‘da, quyuq xiyobonda ikki bola ohista suhbat qilib borardi. Husayn shahzodalar, mirzolar haqida o‘zicha muhokama yuritib, ularning barchasini ayyor deb atardi. Birdan u sadoqdan o‘q sug‘urib, daraxt uchiga otib yubordi.

— Ah, uvol-ku! — deya qalt to‘xtadi Alisher daraxtdan «parr» etib uchgan qarqunoqni ko‘rib.

O‘q go‘yo qarqunoqning qanoti ostidan o‘tgandek bo‘ldi.

— Attang, tegmadi, — deya afsuslandi Husayn.

— Lekin mergansiz, mirzo, sal qoldi tappa tushishiga, qarqunoqning baxti bor ekan!

— Gap qarqunoqning baxtida emas, otishni bilmaslik — baxtsizlik. Otishni beg‘alat bilmoq lozim. Dono merganlardan saboq olmoq zaruriyatini sezurmen, — deya noxush tovush bilan so‘zladi Husayn. — Qani, Alisherbek, hovliga boraylik. Samarqanddan sayohat uchun katta ammamiz Xonzoda sultonbegim kelibdilar, hanuz ko‘rishganimcha yo‘q.

Ikki bola hovliga kirganda, hovli va xonalar xotinlarga to‘lgan edi. Husayn mirzoning otasi G‘iyosiddin Mansur, qarindosh beklar, aksariyat shahzodalar shu yerda edi.

Husayn katta uy tomon yugurdi va ostonada turib, chuqur ta‘zim bilan salom bergach, yaqin borib ko‘rishdi.

Ammasi o‘rnidan turib, Husaynni quchoqladi, qayta-qayta peshonasidan o‘pdi. U yirik gavidali, sersavlat, uzun shohi baxmal kiyimda, taqvodor kampir edi. Husaynga sinchiklab qaradi.

— Tuzuk, bo‘ychangina bo‘libdi. Qalqon, sopqon ham yarashibdi, — kuldi kampir.

¹ *Sadoq* — o‘q. Bu yerda o‘qdon ma‘nosida kelgan.

Ek-24

— Harb va jang — mardlarning ishi, ammajon. Marhum bobomiz sohibqiron jahonda misli yo‘q bahodir bo‘lganlar. Barchamizga o‘rnak...

Katta-kichik hayrat bilan sukutda turardi.

— Borakallo, bahodir bo‘l, o‘g‘lim, zora bobong Amir Temurdek ulug‘ bo‘lsang! — deya qayta-qayta Husaynning yelkasiga qoqib qo‘ydi.

Husayn qulluq qilib, quyiga o‘tib o‘ltirdi.

Kampir buyrug‘iga mahtal turgan kanizlarning biriga nedir shivirlab imlagan edi, u katta bir bo‘xchani hozir qildi.

— Irimlik bo‘ladi, chirog‘im, beri kel! — chaqirdi Husaynni, bo‘xchadan qin ila xanjar va nimpushti shohi salla oldi; uyalibgina qarshida cho‘kka tushgan Husaynning yelkasiga sallani tashladi. — Bu o‘zingdek o‘tkir xanjar! — Qinidan sug‘urdi-da, yaraqlagan xanjarni havoda bir aylantirdi. — O‘tkirligini ko‘rdingmi, bolam! — xanjarni qayta qinga joylab, Husaynning kamariga bog‘ladi.

Husayn qayta-qayta qulluq qilib, keyin orqasi bilan yurib, sallani onasiga topshirdi-da, joyiga o‘ltirdi.

Shu chog‘ eshik oldida, qo‘llari ko‘ksida, tik turgan Alisherga kampirning ko‘zi tushdi.

— Kim ekan bu o‘g‘lon? Ko‘zlarimga issiqqina ko‘rinadir? — so‘radi yonida o‘ltirgan Husayn Mirzoning otasidan.

— G‘iyosiddinbek xizmatigizda ko‘p maqbul va donishmand kishidir, jujuq — uning o‘g‘li Alisher, — deya javob qildi G‘iyosiddin Mansur.

Alisher qizaribgina salomga bukildi va ohista chiqib ketdi.

— Tuzuk, odobligina ekan, — dedi kampir boshini qimirlatib.

Dasturxon to‘kin edi...

Yosh kanizlar oyoq uchida yurib, ketma-ket taboq-taboq issiq taomlar tortib turardilar.

* * *

Alisher ustunlari naqshdor, keng chorxari¹ uyga kirib, onasi oldida tiz cho‘kdi. Ulug‘ bekalardan keksagina bir xotin:

¹ *Chorxari uy* — to‘rt to‘sinlik uy.

Ek-25

— O‘zim qoqindiq o‘g‘londan, qorning ochgandir, aylanay, ko‘ngling ne istar? Xohla kabob, xohla manti, mana, ol! Norin lazzatli ko‘rinadi, — deya taomlarni Alisherning oldiga surib qo‘ydi.

— Manti yeysanmi? — deb so‘radi onasi shivirlab.

— Mayli, ikkita manti yesam, — tag‘in ham sekinroq javob berdi Alisher.

Onasi taboqchada to‘rtta mantini Alisherning oldiga qo‘ydi.

Mashhur barlosning xotini, gumbazdek semiz, qorni meshday bir xotin:

— E-e, juda chimxo‘r ekan o‘g‘lingiz. Gulbegim beka, o‘g‘il bola degan oshni oshalab-oshalab yeydi-da! Shu ham yeyishmi?— dedi pishillab.

Alisher onasining qulog‘iga:

— Ovqatni ko‘p yeganidan, qornini qarang, bizning katta qozonimizdek keladi, — dedi.

— Bas-bas!.. Sekin, — chimchiladi onasi.

Alisher ohista qiqirlab kuldi, mantilardan ikkitasini yeb, hovliga yugurdi.

Qafaslarda to‘ti, qumri, bulbullar chug‘urlab, o‘zlarini hali u yoqqa, hali bu yoqqa urib, qafas cho‘plariga tumshuqlarini qayrab qo‘yadilar.

Alisher to‘ti oldida to‘xtadi:

— Qani, so‘zlang, to‘tjon!

Aytib ulgurganicha ham yo‘q ediki, duduqlanib, ustma-ust:

— Assalom, assalom! — dedi to‘ti.

Alisher sevinib ketdi.

— Voy, mulla to‘tim, hormang,— dedi uni erkalab.

Sersavlat to‘ti qafasda bir aylandi:

— Hormang-hormang! — takror-takror javob qildi to‘ti.

Shu payt kimxob va barqutga belangan Mirzo Abdullatif va ikki qadam orqada bir necha beklar Alisher yonidan o‘tib, shahzodalar o‘ltirgan mehmonxonaga kirib ketdilar.

«Abdullatif Mirzo keldilar!» — deb shivirlashdi xizmatda uchib yurgan xotinlar bir-birlariga.

Alisher deraza oldida, sirtida cho‘kka tushdi va uy ichini kuzata boshladi.

Ek-26

Uydagilar oyoqqa qalqib, mehmonlarni qarshilar ekan:

— Bardammisiz, ulug' xonim? Rang-ro'yingiz oyjamoldek, — sovuqqina iljaydi Abdullatif.

— Hazrat xoqon qiblagohingiz sog'indik, dedilar, Hirot mamlakatini tark etib, Samarqandga qadam ranjida qilsin, dedilar. — Xonzoda sultonbegim beklar va amirlarga qarab qo'ydi. — Podshohi davlatpanoh shunday buyurdilar.

Abdullatif iljaydi:

— Padari buzrukvor salomatmilar?

G'iyosiddin Mansur va boshqalar zimdan bir-birlariga ma'noli qarab qo'ydilar, kimdir allanimani shivirladi ham.

Abdullatif Xonzodabegim yoniga o'tirgach, boshqalar ham o'tirdilar. Ammo o'rtaga og'ir sukunat cho'kkan edi. Abdullatif onda-sonda ammasiga bir-ikki og'iz so'z qotib qo'yardi. Lekin Xonzodabegim ranjigan, nozik iboralar bilan shahzodaga anglatishga urinar edi.

— Samarqand xushhavo, iqlimi yoqimli, Amir Temur saroylari, qasrlar, sulton Ulug'bek qurdirgan jomelar, madrasalar, hammomlar — barchasi shinam. Barchasi imorati xayr, shahzodam! Saroy olimlar, hukmdorlarga to'la. Podshohi olam Samarqandda, Buxoroda yangi madrasalar qurdilar. Hamisha iqbollari baland bo'lsin! Ilohim umrlariga baraka berib, panohida saqlasin!

— Madrasalar, jomelar dini islom uchundir. Ammo yangi madrasaning peshtoqiga ne xat bitilmish?! Xotinlarni erlariga teng qilmoqchilar shoh. Dahriylikka, buzg'unchi ilmlarga yo'l qo'yib o'ltiribdilar, — asabiy qaltirab so'zlardi Abdullatif. — Ollo taoloning qahriga uchramagaylar, deb qo'rqadurmen.

O'ltirganlar ma'noli qarab oldilar, ammo kimsa churq etolmadi. Bo'zdek oqargan Xonzodabegim Mansur Mirzoga boqdi. U boshini yerdan ko'tarmay, jim o'ltirardi.

Alisher hayron, u goh kampirning rangi o'chganini, goh Abdullatifning basharasini, goh majlisdagilarning kayfiyatini kuzatar edi. «Bu shahzoda badqiyofa bo'lganidan dili yomonmi, yoxud baddilligidan qiyofasi xunukmi?» — o'ylar edi Alisher.

— Podshohi olamning islom dini uchun jonlari qurbondir, — deya sukutni buzdi kampir. — Islom diniga

Ek-27

e'tiqodlari mahkam, shu bilan birga, ilm-urfonning ham homiysidurlar. Mana, yulduzlarga ham narvon qurdilar.

Abdullatif jahldan bo'zarib ketdi:

— Biz ham she'riyatni, tarixni, falakiyotni sevadurmiz, ammo birinchi o'rinda diniy ilmlarni qo'ymoq lozim. Xoqon ko'p aziz vaqtlarini yulduzlarni sanashga behuda sarf qilmoqdalar. Bu dahriy ilm, tilsimnamo kasbdurkim, xoqon muqarrar g'alat yo'lga qadam qo'ymishlar. Bir haybatli bino qurmishlarki, bu bino tilsimotning mujassamidir. Xoqon falakiyotni, yulduzlarni tomosha qilmoq bilan banddurlar. Ali Qushchi singari dahriylarga qurshalib qolganlar va u binoga qamal bo'lib, allaqanday jadvali zij ila muttasil mashg'uldirlar. Xoqon mamlakatni, davlatni, ziroatni, tijoratni tark etmishlar. Ulamoyu shayxlar, darveshlar esa xoki tuproq bo'lmishlar. Ularning podshohga qarshi isyon ko'tarmoq niyatlari bordirki, kaminaning qon yutib, dilgir yurishimning sababi bundadir.

Ammasi ko'mak so'ragandek majlis ahliga bir qarab oldi:

— Ulug'bek hazratlari tadbirli, odil, xalqqa mehribon, Ollohga e'tiqodi zo'r, ulug' zotdirlar. Savdo-tijorat masalasida bilgich, muhokamador. Hayot osoyishta, shayxlar, ulamolar tinch, deb o'ylaymen.

— Ha, hammasi shovdiragan, puch xayol, — dedi jerkib Abdullatif.

— Sulton Ulug'bek Muhammad Tarag'ay Samarqanddan tortib to Qipchoq dalalariga qadar quloch yoygan keng sayxonlarni ilkda tutibdir. Lekin andak no'noqligi bor: islom davlati dinda nihoyat mustahkam bo'lmog'i shart edi. Sulton ilmga berilib, yulduzlar aro aylanib, haqiqiy diniy ilmlarni chiyzi tark qilgan, chamamda. Islom ruhini tushkunlikka duchor qilmoq, albatta, zo'r gunohdir. Shahzoda Abdullatifning tashvishlari o'rinsiz emas, — boshini yerdan ko'tarmay salmoqlanib so'zladi Mansur Mirzo.

Beklar, shahzodalar tag'in o'zaro imoli qarab oldilar. Alisher hayron hoqib o'ltirardi. G'iyosiddin Kichkinaning hovlisida hamisha yig'iladigan yoru do'stlari she'r, musiqa, ilm-ma'rifat mavzuida suhbat olib borganlarida, Ulug'bekning ma'rifatparast olim, odil hoqon ekanligi xususida

Ek-28

ko'p gap bo'lardi va unga hurmat, zo'r e'tiqod bola qalbida chuqur joylashgan edi. Shuning uchun Abdullatifning otasiga qarshi so'zlari Alisherni, bir tomondan, hayratda qoldirsa, ikkinchi tomondan, majlisda sulton va olim ismiga aytilgan ko'p so'zlar bola qalbida tashvish tug'dirdi. Unda borgan sari Abdullatifga nafrat, Xonzodabegimga hurmat orta borardi.

El ichra obro'li, e'tiborli, dono, tajribali hisoblangan Rustambek barlos, «O'xu, hm» deb yo'talib olgach, gapga aralashdi. Temurning zamonasida Samarqand haqida Temurning qurdirgan bog'lari, qasrlari haqida, O'rdadagi mukammal tartib haqida so'zladi.

— Temur «Hayt!» desa bo'ldi, askarlar osmonga sachraydigan otlarni toshdan-toshga irg'itib, cho'lu sahrolarni oralab, barcha qavmlarni, ellarni hukmdor qarshisida tiz cho'ktirardi. Fors ustalari, arab suluvlari, gurji asirlar, mo'g'ul sarkardalari — bari Samarqandda edi. Barchamiz xushvaqt, barchamiz zavqda yurardik. Har bir zabt etilgan mamlakat shaharlarining ismi Samarqand qishloqlariga berilardi. Xo'b ingichka zavqi bor edi, hukmdorning! Harb ishida Temurbek o'lmas haykal, desam, aslo lof bo'lmas.

— Eshitaylik, so'zlangiz, ustod. Sohibqiron haqida kechakunduz hikoya qilinsa bitmaydi, albatta, — dedi Abdullatif.

— Hazrat Temurbekning hayoti, u ulug' zotning yasagan janglari, yurishlari, ajoyib g'olibiyatlari haqida ko'p tarixlar bitilgan, — bir-ikki yo'talib oldi barlos. — Albatta, tag'in behad kitoblar bitiladi. Modomiki, hozir Ulug'bek xoqon haqida gap borur ekan, kaminaga ijozat beringlar. U podshohning bolaligidan yodimda qolmish bir ajoyib voqeani hikoyat qilay. Bilursizki, sohibqiron bog'lar, qasrlar yaratmishdi. Xotinlari Tuman og'aga deb «Bog'i bihisht»ni, To'kalxonimga «Bog'i dilkusho»ni, nabiralariga «Bog'i shamol»ni barpo qildilar. «Bog'i zog'on», «Bog'i hamisha bahor»... Eh-he... zavqi baland edi, xoqonimning... — Barlos bir oz sukutda boshini chayqab turdi. — Bir bahor fasli «Bog'i bihisht»da shohona chodirlar tikildi, shahzodalar, kelinlarning har biriga xos chodir... E-e, u chog'lar o'tdiketdi misoli bir ertak, qaytmas bir tush deyman, o'ylasam.

Kamina Amiri buzrukning panohida bir chopqir yigit edim, ulug' zotning marhamati bizdek sipohilarga bepoyon

Ek-29

edi, hamisha xoqonimga posbonlik qilurdim. Hazrat bog' oralab jinday sayr eturdi. Shahzoda nevaralar, bamisoli kiyik, osmonga irg'ib o'q uzurlar, barchasi o'yinda. Hazrat: «Beri kell!», — dedilar meni imlab. Uchib oldilarida hozir bo'lsam, «ko'r», dedilar shivirlab. Qarasam, Ulug'bek mirzo, chamamda, yetti-sakkiz yoshda bo'lsa kerak, xiyobonning bir yoqasida tanho o'zi mukka tushgancha, cho'p bilan tuproqqa allanechuk shakllar chizurdilar, chuqur tafakkurda, go'yoki. «Bog'i bihisht»da o'zini yolg'iz his qilur. «Hazratim, bu o'ltirish shahzodaning bilgich va donishmandliklaridan darakdur», — dedim. Xoqon o'ylanib, mamnuniyatda kulimsiradilar. «Muhammad Tarag'ay Ulug'bek ismini ko'p ixlos bilan qo'ymishdim... Bo'limli, obdon o'yli bola, shoyad buzrug sarkarda bo'lg'ay», — dedilar. Shunda men podshohi olamga qo'l qovushtirdim. «Shahzodalarim barchasi oliy hazratim kabi cheksiz saltanatga munosib jahongir va dunyolarni titratadigan qahramonlar bo'lajak!» — dedim. Xoqonning kayflari chog' bo'ldi. Sohibqiron quvonch, orzu, kuchga to'lgan yosh yigitdek yengil bosib chodirga kirib ketdilar. Chodir atrofida Qur'on o'qib o'ltirgan qorilar, ovozlarini balandroq qo'yib, qiroatni davom ettirdilar. O'zingizga ma'lumki, hoqon o'ltirganlarida, yurganlarida hamisha atroflarida o'nta mo'tabar, bilgich, xushovoz qori Qur'on o'qib yurardi. Alhamdulillah, mana, sulton Ulug'bekni Samarqand taxtida olim, fozil, odil shoh ko'urmiz. Olamning tilsimlarini, falakiyotning sirlarini chuqur tahlil va tafakkurda tadqiq qilurlar, yulduzlar yo'llarining hisobini bilurlar. — Barlos bir dam sukut etdi, u butun borlig'i ila o'tmish xotiralariga berilgan; majlis ahlining kayfiyati qanday, kim quvonib tinglar, kim behuzur — parvoyiga keltirmas edi. — Endi bilsam, Temurbek o'zlarining o'tkur ko'zlari bilan ko'rgan, karomat qilgan ekanlar. Ulug'bek shohlar aro go'yo Cho'lpon yulduzidir. Mavlono Lutfiy demishlarki:

*Ulug'bek xon bilur Lutfiy kamoling,
Ki, rangin she'ri Salmondin qolishmas.*

Ek-30

Tag'in bir chala telba shoir degan ekan:

*Falak, yillar kerak sayr etsayu keltirsa ilkiga,¹
Meningdek shoiri turkiy, seningdek shohi dononi.*

Barlos quyuq qoshlari bilan yopirilgan ko'zlarini qisib, qihillab kuldi. Yoshlarning qahqahasi tingach, barlos jiddiy ohangda davom etdi. Ulug'bek hazratning ilmda mislsiz donishmandligi, kamoloti haqida so'zladi, ma'rifatparvarligini qayd etdi.

— Buxoroda qurdirmish madrasaga: «Kulli musulim va musulimalarga ilm talabi farzdur», — deb birinchi daf'a tamg'a qilmishlar. Sulton ilm-urfonga ravnaq baxsh etdilar. Albatta, mutaassib kimsalarga bu ma'qul tushmadi, «dinimiz yakson bo'ldi», — deb g'avg'o ko'tardilar.

— Bas endi, har nechuk lofning ham cheki bordir.

Ulug'bek Mirzoning din va shariat bobidagi xatolarini aytib, to'g'ri yo'l ko'rsatmoq — bizning burchimiz. Ulamo va shayxlar Mirzoga ifrot zid, ularning g'azab va intiqom tig'lari shu tobda o'tkirlashgan, — hayajondan qizarib so'zlardi Husayn Mirzoning otasi G'iyosiddin Mansur.

— Janob Mirzo Mansur, — javob berdi barlos bo'sh kelmasdan, — xoqon Ulug'bekni zamonamizning Arastusi, Aflotuni deb bilurmen. Oliy hazrat ilmda ne chog'li kamolotga erishgan esalar, din va shariatni ham mukammal bilurlar va rioya qilurlar, xoqonimga e'tiqodim zo'rdur.

Majlis ahlidan kimdir bu keskin suhbatga chek qo'yimoqchi bo'ldi shekilli, munozarani bas qilib, o'yin-kulgi, qiziq hangomalarga o'tishni taklif etdi. Kimdir: «Ko'rumiz, bu mashmashalarning oqibati ne bo'lurkan...», — dedi shivirlab.

Shahzoda Abdullatif churq etmay, yerga qaragan holda o'ltirar, otasi haqida o'zining so'z ochganligi, ammasining xoqonni himoya qilganligi, keksa barlosning madh va maqtovlari, nihoyat, Mansur Mirzoning aytganlarini teran tahlil qilur edi. Ichida otasining olimligini, fazilatlarini rad

¹ *Ilki* — qo'li.

Ek-31

etolmasa-da, inisi Abdulazizning borgan sari olg'a surilishi, Ulug'bekning unga muhabbati ortiqligiga shubha tug'ila boshlagani sababidan shahzodaning otasiga munosabati keskinlashib, dilida isyon kuchaya borardi.

— Ammajon, hurmatim komildur sizga,—deya, qo'l-lari ko'ksida, ayyorona ohangda tovushini pasaytirib, kampir tomon engashdi Abdullatif. — Padari muborak haqiqatan olim, odil, shijoatkor, bahodirdurlar. Bunga aslo shubham yo'q, sadoqatim baland, inoningiz. Aybim bo'lsa, kechirgaysiz, ammo Hirotida har toifa katta-kichik amaldorlar borki, ehtimol qiblagohimga pinhon maqtub yo'llasalar...

— Yo'q, yo'q, shahzodam, aslo tashvish qilmagaysiz. Ammangiz tasadduq, sizni salomat ko'rganimdan xushnuddurmen,— deya javob qildi kampir muloyimlik bilan.

— Behad tashakkur, ulug' sultonim,— davom etdi Abdullatif. — Oliy hazratga kaminaning bunda buyuk mudarrislar, mo'tabar ulamolar suhbatlaridan bahramand bo'lib, ilmda kamolot kasb etmog'imni so'zlagaysiz va padari buzrukvorga samimiy duo, chuqur ehtiromimni aytib, yaqin fursatda muborak huzuriga yetish orzusida bo'lganimni bildirgaysiz.

— O'rgulay shahzodadan, hazrati oliyga aytganlaringizni bajonu dil yetkazurmen, — dedi ammasi surmali ko'zlarini suzib.

Majlisda o'yin-kulgi boshlanib ketgan edi. Qiziqchilar anday qochiriq, poytaxtning kundalik hayotidan yangi latifalar, Hirotidagi bir zangin oila xo'jasining qiliqlari haqida so'z boshlaganidan qahqahalar borgan sari avjiga chiqardi.

Sozandalar, hofizlar, raqqosalar o'rtaga tushgan. Hirotning nozik zavqiga muvofiq bu san'at ustalarining mahorat va kamoloti mukammal edi. Hirot kuylari o'zlarining mayinligi ila mashhur; qo'shiqlar ohista oqqan daryoday qablarga orom quyardi. Nafis hissiyot ila ado etilgan Lutfiy hazratning ishqiy g'azallari, mohir raqqosalarning sehrli raqslaridan barcha mast edi.

Ek-32

* * *

Ali onasi bilan uyiga qaytganda, otasi asr namozidan endigina kelib turgan ekan.

— O‘g‘lim, qani, gapir! — dedi tabassum bilan ayvonga yonboshlagan G‘iyosiddin o‘g‘lini bag‘riga olib.

Kichkina Alisher kattalardek jiddiyat ila ko‘rgan va eshitganlarini batafsil so‘zlab berishga urindi.

— Samarqanddan Xonzodabegim kelibdilar, katta yig‘in, ziyofat bo‘ldi. Shahzodalar, beklar, ulug‘ zotlar ko‘p erdi. Keyin shahzoda Abdullatif g‘oyat tantana ila kelib, Xonzodabegim bilan ko‘rishdi. Andek munoqasha¹ bo‘ldi. Dadachi, u otasini yomon ko‘rarkan, hech aqlim bovar qilmaydir, nega shunday ekan? Xoqon Ulug‘bekni shahzoda yomonladi. Xonzoda buvimning jahli chiqdi. Anov kuni biznikiga kelgan barlos sultonni maqtagan edi, Husayn Mirzoning dadasi g‘azablendi.

G‘iyosiddin Kichkina o‘g‘lining so‘zlarini bo‘lmaslik uchun jim quloq solur, uning o‘tkir, ravshan fikr yuritishini sevinch ila kuzatur edi.

— Keyin sozandalar, raqqosalar g‘aroyib bazm boshlab, hushimni oldilar. G‘azallarga jo‘r raqslarni yoqtiramen.

— Qiylu qoliga² qadar qoldirmay hikoya qilding. Bas endi, Ali, tur, kiyimlaringni yech! — buyurdi xonadan uy kiyimlarini kiyib chiqqan Gulbegim, eri qarshisiga o‘ltirar ekan.

— Abdullatif shahzoda kelibdimi ziyofatga? Alining aytganlaridan andek so‘z jangi bo‘lganini fahmladim. O‘zi nima gap?

— Gaplari sovuqqina-da, shahzoda Abdullatifning. Xonzodabegim xiyla ranjidilar, — dedi Gulbegim va bo‘lgan gaplarni, barlosning so‘zlarini aytdi. — Shunday keksa, mo‘tabar odamni Mansur Mirzo siltab tashlasa, o‘lay debman, barchamiz shoshib qoldik. Qo‘ying-chi, shahzodalar barchasi otadan ham, boladan ham kechadi. Aralashmang, o‘zingizni chetda tuting, janobim.

¹ *Munoqasha* — tortishuv.

² *Qiylu qoli* — gap-so‘z.

Ek-33

— Haqiqatni aytasen, begim, — dedi og'ir o'ylanib G'iyosiddin. — Lekin mamlakat, davlat, uluslarimiz faje' ahvolda. Shahzodalar goh ochiq, goh pinhon bir-birlariga, otaga, boboga choh qazurlar, taxt uchun jonlarini tikib, imonlarini yuturlar. Jarohatlar ko'p, yurt falokat yo'lidadir, bu haqiqat!

— Asta gapiring, — dedi tashvishli ohangda Gulbegim.

— Turkiston o'lkasi, — deb davom etdi o'z fikrlariga qattiq bandligidan xotining so'zlarini eshitmagan G'iyosiddin, — jannat kabi bir makondur. Bog'lari, mevalarining ta'rifidan har kimsa ojiz. Har bir jang jannatni do'zaxga aylantiruvchi falokat-ku!

Ota va ona gangur-gungur uzoq gaplashib o'ltirdilar.

Ali esa otasining bag'rida churq etmasdan tinglardi.

Quyuc qqshom tushganda, mis shamdonga qo'ndirilgan shamlarni yoqib, o'choq boshidan enaga keldi:

— Yur, o'zim yaxshilab ko'rpangni solib qo'ydim, charchagansan, uxla, toychog'im!

— Shamni endi yoqdingiz, hali vaqtli, bibijon, — e'tiroz bildirdi Ali.

— Horib kelding, deyman-da, ixtiyor o'zingda, bolaginam.

— Bibi, bobom uydamlar? — so'radi Ali.

— Allaqachondan beri uydalar!

Irg'ib o'rnidan turgan Ali cholning oldiga yugurar ekan, orqasidan onasi qichqirib qoldi:

— Allamahalgacha o'tirmagin, Alijon!

Alining: «Xo'b, xo'b!», degan ovozi hovlining uzoq bir burchagidan eshitildi.

— Oqshomingiz xayrli, bobojon, — dedi Ali pastakkina, qalin paxsa devorli uyga kirgan hamon.

Bolishga yonboshlagan chol tasbeh o'girib o'ltirar edi.

Alini ko'rib sevinganidan muloyim yuziga tabassum yoyildi:

— Kel, kel, toychog'im, qayerda qolding? — deya yoniga o'tqazib, peshanasidan o'pdi.

Ozoda supurilgan xonaning tokchalarida egar-jabduq, arra-egov kabi abzal-asboblar yotar, cholning oldida

Ek-34

zig'ir yog'li qora chiroq miltillab turar edi. Uyning bir chetida, dorda eski bir chakmon va olacha bo'zdan bir ikki to'n, to'rda, qoziqda esa katta beso'naqay qinli qilich va o'q-yoy osig'liq. Alisher bu uyga qachon kirmasin, ko'zi eng avval shu aslahalarga tushar va har vaqt bu haqda gaplashuvni sevar edi.

— Bobojon, daladan keldingizmi? Otdami? — so'radi Ali cholning pinjiga tiqilib.

— Ha, otda, bolam, otda keldim, lekin jonivor men minsam, sekin, shoshmasdan yuradi. Dadangiz minsalar, yo'rg'alab ketadi, zap qattiq chopadi.

Ali qotib-qotib kuldi.

— Biladi-da, egarda bobomi, yigitmi. Ot jonivor aqli, ziyrak. Sizni urintirmaslik uchun ohista yuradi, — deb cholning soqolini siladi Ali.

Chol qih-qih kuldi. Bir onda uning ko'z o'ngidan xotiralar karvon-karvon bo'lib o'tdi. Yoshligidan otni yaxshi ko'rganligi, yigit chog'laridagi qilichbozligi, chavandozligini esladi.

— Yigit temirday qattiq, gulday nozik bo'ladi.

Yoshligim so'ldi, chaqmoqday bir chaqnadi-yu, o'tdiketdi, tog' suviday sharqirab oqib ketdi... Ha, shunday ekan, toychog'im, — deya boshini qayta-qayta chayqadi chol. — Mana, qarabsanki, qaddim bukilib, bir lahzada chol bo'ldim... Ot boshqacha yurar ekan, o'q uzsak, o'zgacha uchar ekan. Alisherim, bu gaplarga tushundingmi? Uqib ol, chirog'im!

Cholning so'zlarini tinglab xayolchan o'ltirgan Ali uni yupatdi:

— Hali ham baquvvatsiz, bobojon! Ha, jinday bukilib yurasiz; ozgina burishgansiz, lekin soqolingiz juda kelishganda, savlatli, oppoq, nuroniy, menga juda yoqadi, yaxshi ko'ramen, — deya cholning soqolini jajji barmoqlari bilan silab qo'ydi Ali.

— Shoshma, toychog'im! — dedi chol to'satdan bir narsani eslagandek, — soyda bir g'arov¹ ko'rib qolgandim,

¹ G'arov — qalam va nay uchun ishlatiladigan qamish.

Ek-35

senga olib keldim. Mana, ko'r. — U munkillab o'rmidan turdida, burchakdagi xurjuni titkilab, yarim gazcha keladigan g'arovni oldi. — Mana, asl-da, juda asl, senga atab qirqdim, chirog'im.

Cholning orqasidan sapchib xurjun tepasiga yetib kelgan Ali darhol g'arovga yopishdi.

— Sambitga¹ o'xshaydi-ya, bobo.

— Ertaga bulbuldek sayraydigan bir nay yasab beray senga.

— Juda chiroyli qilib yasang, bobojon, — dedi sevinchidan yuragi hapriqqan Ali. — Puflasa o'zi sayraydigan bo'lsin, xo'pmi? — qayta-qayta ta'kidladi u.

Qamishni avaylab tokchaga qo'ygach, chol joyiga o'ltirdi.

— Ammo, toychog'im, nay yasash nozik, mashaqqatli ish. Fahm-farosatga qaraydi, ha, chirog'im. Ko'p odamlar buning siriga tushunmaydi, dil kerak, — deya burushiq barmoqlari bilan ko'kragiga bir-ikki urib qo'ydi. — Ko'ngil — ohangning bulog'i!

Hayratda va chuqur xayolda o'ltirgan Alisher jiddiy tusda so'radi:

— Bobo, o'zingiz nay chalishni bilurmisiz?

Chol o'ksingan bo'ldi:

— Yoshlik qursin, ko'ngil har narsaga chopar ekan.

Picha bilur edim, bari esdan ko'tarilibdi.

Ali taskin ohangida dedi:

— Bilursiz, bilursiz, bobo. Odam bilgan hunarini nechun unutsin?!

— Yo'q, toychoq, nayni sayratishni batamom unutganmen, ammo nay yasash hanuz yodimda, — dedi chol jiddiy vaziyatda.

Ali xursand va vaqti xush edi, nay xususida surishtiraverib, cholni xo'b charchatgan, to'satdan so'zini boshqa yoqqa burdi:

— Qani, bobo, unutay debman, endi ertakni boshlang, sizning ajoyib ertaklaringizni eshitgali chiqqan erdim.

Chol keng qulochini yoyib, kerishib olgach, Alining boshini siladi:

¹ *Sambit* — tanasi qattiq jismli gul.

Ek-36

— Chiroqqinam-ey, har kuni ertak, har kuni cho'pchak... Hadeb qayerdan topamen ertakni? Men ertakning konimidim?!

— Cho'pchakning bitmas-tuganmas bulog'i — o'zingiz!
— deya qat'iy javob berdi Ali.

Chol bolaning gapidan xursand bo'lgandek, tantanali ohangda so'z boshladi:

— Onam rahmatli cho'pchakka usta erdi. Qizlar va xotinlar bilan charx yigirar ekan, cho'pchaklari quyilib kelardi, bitmas-tuganmas bir kalava edi. Chamamda, o'zi to'qib aytaverardi, deyman-da. Jannati xotin erdi boyoqish. Bolaligimda onamning ertaklarini ipga marjon tergandek, ko'nglimga terib o'ltirar erdim, endilikda yodimda qolmabdi, eslasam, barini tumanga chulg'angandek fahmlaymen.

— Rostdanmi, onangiz o'zlari ertak to'qirmidilar-a?— so'radi hayron bo'lib Ali.

— Onam ziyrak, har ishga aqli tez yetadigan ayol erdi, — javob berdi o'ylanib chol. — Bilgan ertaklariga o'zi qo'shib-chatib yangilarini ketma-ket to'qib, birini-biriga ulashtirib aytaverardi. Dostonlarni aytmaymenmi, chirog'im, bir boshlasa, tong oqarardi-yu, uning dostoni tugamasdi. O'ylab tursam, bolam, sening onangga o'xshashligi bor erdi onamning. Ziyrak, aqli, ozoda, har ishda bilarmon, chevar ayol erdi. O, o'tdi-ketdi davronlar... Falak charhi hamon o'zgacha... Zamon daryodek oqar erkan...

Cholning pinjiga tiqilgan Alisherning fikr-xayoli shu gaplarda, jim quloq solur edi.

— Endi otangiz xususida so'zlangiz. U kishi ne ishda, kasbi nechuk erdi? Jang qilganmilar? Ovni sevarmidilar?— yalindi Ali.

— Bo'ldi, o'g'lim, bas! — chol o'rnidan turib, xufton namozini o'qigali joynamoz yoydi.

Unga ilasha o'rnidan turgan Alisher:

— Namozni o'qigach, hikoya qilursiz, kutib o'ltirurmen, — dedi.

— Charchadim, chirog'im, uyga bor, ertangi kunga cho'pchaklarni o'ylab qo'yurmen.

Ek-37

Alisher o'yladi: ha, bobom kundan-kun keksayib bormoqda, ayniqsa, daladan horib kelgan.

— Bobojon, yaxshi uxlang, namozdan keyin hayallamay uxlang, xo'bmi? Ha, rostdan, nayni yaxshilab yasab, bejab qo'yursiz.

«Ollohu akbar!» — deya namozni boshlagan cholning yuziga tabassum yoyilib ketdi, «xo'b-xo'b», degandek bosh qimirlatib qo'ydi.

Yodiga kelgan bir g'azalni ohista shivirlab, Alisher o'z xonasiga chiqib ketdi.

* * *

Azonda chol uyg'ongach, odati bo'yicha avvalo otlarga beda soldi; taglarini tozaladi; keyin nay yasashga kirishdi. G'arov namroq edi. Chol uning eng yaxshi joyini mo'ljallab, o'tkir pichog'i bilan bir yarim qarichcha kesib oldi. Qunt bilan ichini tozaladi, qirqilgan tomonini qirtishlab silliqldi. G'arovni dam-badam ko'zlariga yaqin tutib aylantirar, sinchiklab qarar edi.

Kundagidan barvaqtroq uyg'ongan Alisher yuvinib, kiyinib bo'lgan hamon cholning oldiga yugurdi.

— Assalomu alaykum, bobo, nayni boplabsiz-ku! — cholning qarshisiga cho'kkaladi, sevinchidan ko'zlari chaqnagan Ali.

— Vaalaykum assalom, Sherim, nechun barvaqt turibsiz? — dedi tabassum bilan chol. — O'xshaydimi nayga? Nay ishini unutibmen, chamamda.

— Siz bilgan hunaringizni unutmaysiz. Shoshirmaymen, olamda yagona bo'ladigan qilib yasangiz.

Chol nayni takror-takror silliqldi, puflab-puflab tozaladi:

— Usta ko'rgan shogird bir maqomda yo'rg'alar, usta ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alar, toychog'im. Bizlar usta ko'rmaganmiz-da... Mayli, tavakkal... Hozircha ish yaxshi ketyapti, chamamda...

Cholning har bir harakatini kuzatib o'ltirgan Alisher-ning nazarida darrov nay tayyor bo'la qolsa! Biroq chol shoshilmas, go'yo zargarday ishlardi.

Ek-38

— Chamamda, nay tayyor bo'ldi,— dedi tusmol bilan Alisher.

— Zerikdingmi, chirog'im? Bir oz o'ynab kela qol. Bu ish — mushkul bir san'at. Pardozi, andoz... E-ha, hali pardalarni qancha sozlash darkor, toychog'im.

— Peshinga yetib bitirasizmi, bobo? — so'radi Alisher jiddiy tusda.

— Meningcha, uch kun deganda tayyor bo'lur, Sherim,— dedi nay pardalarini ehtiyot bilan tesha boshlagan chol. — Nay ishini alohida farishtalar keltirganmish. Ezgu, tabarruk ish bu. So'filar xonaqohga kirib: «Hu, Oллоh, hu, Oллоh!» — deb zikr tushganlarida, bir razm sol, bolam. Ular nay xususida ko'p g'azallar o'qiydilar. Hofizlar nayni madh qilib, chunon kuylaydilarki, eshitsang, sel bo'lursen. Oshiqona baytlar, g'azallar, hikmatli gaplar ko'p, Alijon! Mana buning ma'nosini chaq!

Chol mungli ohang ila kuylaganday ohista o'qib ketdi:

*Bishnov az nay, chun hikoyat mekunad,
Az judoiho shikoyat mekunad.*

Turkiysini aytsam, o'g'lim:

*Tinglagil naydan, hikoyat aylayur,
Ul judolikdan shikoyat aylayur.*

Chuqur sukutda tinglagan Alisherning yuragiga shirin bir hissiyot quyilib keldi.

— G'azallar ko'nglumga cho'g'day yopishur, bobo! Qay shoir aytgan ekan bu baytni?

— Buzruk shoir mavlono Jaloliddin Rumiy aytganlar, chirog'im.

— Mavlono Rumiy g'azallarini ko'p eshiturmen, zavqqa to'lib-toshgan, sho'x, hayotiydir barchasi,— bir zum o'ylanib qoldi Ali.— Bobo, Tangrim qayerda o'zi, qani? Ko'p o'ylaymen, lekin anglashga sira iqtidorim yetmaydur.

Chol nay pardalarini tarashlarkan:

— O'g'lon, yoshsen, fursati kelgach, o'z fahming bilan bilib olursen,— deya ma'noli jilmaydi chol.

Ek-39

— Hamisha kamsavodmen, deysizu, biroq hech kimsa sizdek ko'p g'azal bilmaydur. G'azallardan o'qing yana, — yalindi Alisher.

— Chirog'im, bir o'ynab kel, xarxasha qilaversang, nayni buzib qo'yurmen. Bu hunar diqqattalabdur.

Kampir shokosada shirchoy keltirib, chol oldiga bo'z dasturxon yozarkan, Alisherga dedi:

— Choping, Alisherbegim, ayvonda qaymoqli shirchoy suzib qo'ydim, iching.

— Hozir kelurmen, bobojon, g'azallarni yodingizga yig'ib turgaysiz,— deya chiqib ketdi Alisher.

Non burdalarkan, kampir cholni koyirdi:

— Bola-da, nimaning ma'nosini bilardi, yumaloq-yassi qilib bering-qo'ying-da! O'zingiz ham xo'b ezmasiz, bir qarich g'arovni sahardan beri qirtishlaysiz. Mana bo'ldi, deb tutqazib yuboravermaysizmi?!

— Zavqu shavqning siri ko'p,— dedi chol koyigan ohangda, — barcha cholg'ularning ulug'i ham, a'losi ham naydur, bir haftadan ortiq urinsam ham kamlik qilur. O'g'ilchamga jobajo qilib bersam, degan niyatim bor. Bu o'g'lon, ko'p sinadim, katta bo'lganda bilgich, donishmand bo'lur. Halitdan tili tangani teshadi. Ko'zlaridin ko'kraginging o'tini ko'rurmen. G'azallarni zavq bilan tinglaydur, cholg'ularga havasi baland.

— Ha, qo'chqor bo'lur qo'zining peshanasi do'ng bo'lur. Zora bir ishning boshidan chiqsa,— so'ng cholni koyidi.

— Qarang-a, o'ltirgan joyingiz nuqul xas-cho'p...

— Bas, supurib qo'ya qol, ozoda bo'ladi-qo'yadi.

Kampir labini burdi-da, supurgini olib kelgani hovliga chiqib ketdi.

* * *

Alisher qo'lga nay tekkan hamon uni avval onasiga, otasiga ko'rsatdi.

— Chol xo'b hafsala qilibdi,—deb qo'lida aylantirdi nayni G'iyosiddin.

— Bobom— nayning piri,— maqtandi g'urur ila Alisher, —o'zini ham olti kun ishladilar-da.

Ek-40

— Qani, chaling, eshitaylik,— deya kuldi oyisi.

Alisher qizarib ketdi:

— Nayni ustasi chaladi. Dada, bir ustoz topsangiz, o'rgansam.

— Xo'b, o'g'lim, balki bir naychi topilur, surishtirurmiz. Ehtiyot qil,— deb otasi nayni Alisherga tutqazdi.

Ko'chada o'rtoqlari Alisherni qurshab olgan edilar. Yetti yoshlardagi durkungina bir bola:

— Bizning naychi ustod qarindoshimiz bor. Xo'b desang, hozir olib borurmen. Yo'q demas, o'rganursen,— dedi va mullayoqa bo'z ko'ylak ustidan bog'langan qiyiqni kattalardek qunt bilan qayta bog'lab oldi.

— Uyi yaqinmi? — deya so'rarkan Alisher, oyim koyimasmikan, deb o'ylar edi ichida.

— Uzoqroq-ku, ammo hechqisi yo'q, bir zumda yetamiz.

Ikkovlashib pastqam, o'nqir-cho'nqir yo'llardan borurdilar. Qiyom, havo dim edi.

— Guzar osha borsak ham bo'lur edi, yo'l bir oz aylanishroq-da. Lekin bu yo'l tik kesib chiqadi, hozir yetamiz,— deya dalda berardi Alisherga o'rtog'i.

— Mayli, xushmanzara yo'l erkan. Daraxtlarning boshini qara, naq osmonga yetaman, deydi,— deya javob berdi Alisher, terlarini qo'li bilan sidirib qo'yarkan.— Ustod uyida bo'lsin-da, shuning xavotiridamen.

— Yo'g'-e, qachon borsam, hamisha uyda ko'rurdim, tuyaday cho'kib qolganlar...

Bolalar balandlikdan tik jarga tushdilar va lopillama ikki xoda tashlangan bir ariq oldida to'xtadilar.

— Yaqin qoldi, lahzada yetib olurmiz,— dedi o'rtog'i suvga tikilib turgan Alisherga qarab.

— Chuqurmikan?— so'radi Alisher.

— Chamamda, chuqur, tiniqligini qara,— deya o'rtog'i hovuchlarini to'latib, bir-ikki ichib olgach, atrofga socha boshladi.— Qani, o'taylik.

Alisher cho'chidi-yu, ammo buni o'rtog'iga bildirmaslikka tirishdi:

— Mayli, tavakkal, o'tamiz.

Bola nayni Alisherning qo'lidan oldi:

Ek-41

— Qo‘rqma, dadil bo‘l, sekin bos, — dedi xoda ustida qadam tashlagach, Alisherga qo‘l uzatarkan.

— Yo‘q, yo‘q, o‘zim o‘tamen, — dedi Alisher.

— Hazir bo‘l, suv tez,— deya lipillagancha o‘tib oldi bola.

Alisher qo‘rqqanidan oqaribroq ketgan edi-yu, lekin o‘zini qo‘lga olib, xodaga sekin oyoq bosdi va qanday o‘tib ketganini sezmay ham qoldi.

— Bo‘sh, lavang bolalar suvdan qo‘rqadi, tetik, dadil bolalar, hayt, deydi-yu, sakraydi-ketadi. Ancha yurakli ekansen, Ali!

Qing‘ir-qiyshiq, tor ko‘cha boshidagi eshikka kirdilar.

Hovlining bir chetida pastakkina uy, o‘rtadagi katta tutning quyuc ko‘lankasidagi supada lo‘la bolishga yonboshlagan qariya xomush o‘ltirardi.

— Assalomu alaykum, ustoz, salomatmisiz?— deya ko‘rishdi bolalar, qo‘llari ko‘ksida, ta‘zim bilan.

— Kelinglar, yigitlar, borakalloh! Bu kimning o‘g‘loni, yaxshigina bola ko‘rinadi? — deya Alisherga tikildi u.

— Ustoz, bu yigitcha — mening o‘rtog‘im, ismi Alisher. Ehtimol tanirsiz, G‘iyosiddinbekning o‘g‘illari.

— E-e, balli-balli, G‘iyosiddin Kichkinaning o‘g‘illari degin? Voy-bo‘y, odobli, yaxshi bola ekan. Qani, o‘ltiringlar,— deb supadan joy ko‘rsatdi.— Iya, bu nayni nechun ko‘tarib yuribsizlar? Yaxshi-ku juda!

Alisher ikki qo‘llab nayni uzatarkan, o‘rtog‘i uni maqtashga kirishdi.

Ustoz xo‘b sinchiklab nayni qo‘llarida aylantirdi, silliqiligini, qanday sozlanganligini, go‘zalligini, yengilligini — hammasini ko‘zdan kechirdi.

— Kim yasagan bo‘lsa-da, xo‘b bilgich ekan! — dedi u nihoyat.

Bola tag‘in tushuntira boshladi. Alisherni sevintirish uchun chol nayni necha kun yasaganini gapirib:

— Mana endi sizning huzuringizga keldik, nay chalishni Alisherbekka o‘rgatursiz, rad qilmag‘aysiz,— dedi o‘rtog‘i kattalardek jiddiyat ila.

Ek-42

Odob saqlab sukutda o'ltirgan Alisher uyalibgina muloyim ohangda dedi:

— Ehtimol, ustozning ishlari ko'pdur, lekin nayga havasim tushib qoldi.

— Yo'q, yo'q, bermalol, jonim bilan o'rgatamen. Nay o'zimizning qadimdan qolgan cholg'u. Mungli, ma'yus qalblarning firoqu alamlarini kuylaydur, to'y-bazmlarda nayning go'zal sadosi ko'ngullarga zavq to'lduradur. Ajoyib sehrkor cholg'udir nay. Alisherbekning ishq tushibdimi — o'rgaturmiz. Xudo xohlasa, balki mashhur musiqiy ahldan bo'lur.

Alisher bilan do'sti kulib yubordilar.

— San'at ruhning joni va gavhari, desam, lof bo'lmas. Lekin kamina faqiru fuqarolar jumlasidandurki, mana shu kulbai vayrona bizning makonimiz,— deb boshini tebratdi qariya.— Zangilar bo'lsa, muttasil ayshu ishratda. Vo darig', falak!

Alisher qizaribgina chuqur andisha bilan pastak uyga, hovlining tuprog'i to'kilib turgan paxsa devorlariga ohista qarab qo'ydi.

— Ustoz, Alisherning ixlosi baland, mehnatingiz zoye ketmas, deb o'ylaymen. Sizning yaxshiligingizni ham aslo unutmaydur,— kattalardek so'zlarni bir-bir chertib gapirurdi o'rtog'i.

— Ha, gapga chechansen-da, bolam,— deya qo'liga nayni oldi ustod.— Mana bu maqom jinday muqaddima, eshitinglar!

Bolalar nay sehridan mast, o'zlarini butunlay unutgan holda chuqur sukutda kuyni tinglar edilar. Chol ham butun borlig'i shu kuyga singib ketgandek, berilib chaldirdi. Kuy sekin-sekin pasaydi, allaqayga, havoga uchib ketgandek uzoqda tindi.

— Ustod, qiyib yubordingiz!— dedi hayajonda bola.

— Nafasingiz yaxshi ekan,— uyalibgina dedi Alisher.

— Balli, Ali darrov gapni topdi. Dildagi ohang nafas ila nayga o'tur.

— Barmoqlar-chi?

Ek-43

— Barmoqlarmi?— kulimsirab javob berdi Alisherga chol.— Barmoqlar kuyni pardalarga solib turadur.

Nayni qanday tutish, nechuk nafas berish va pardalar siri haqida bir oz tushuntirgach, ustod Aliga dedi:

— Butun sir mashqda, chirog'im, bir chalib ko'r,— nayni uzatdi...

Alisher nayni olib, bir oz xayolda sukut qilgach, labiga tutdi, chalishga urindi.

— Tuzuk-ku,— dedi bola ustodga qarab.

Alisher terlab ketgan edi, nayni ustod qo'liga tutdi.

— Chakki emas, o'g'lim, hali yoshsen,— dedi ustod va tag'in o'zi nayda oson bir kuyni chalib, barmoqlarni qanday yurgizish, pardalarga nafasni nechuk urishni takror-takror uqtirdi.

— Buguncha bas, uch kun muddat senga, o'g'lim, yaxshilab mashq qilgach, tag'in kelursen.

Ikki bola ham xursand edi, odob va ta'zim ila xayrlashgach, xush-xandon chiqib ketdilar.

Alisher uyda onasiga, bibisiga, ayniqsa, cholga ustod naychi oldiga borganini, birinchi darsni qayta-qayta mukammal so'zlab: «Mana, eshiting!» — deya chala bo'lsa-da, bilganicha chalishga urinardi.

* * *

Hirot hayajonda. Ikki kun ilgari Bag'doddan polvonlar kelgan. Hirot polvonlari yuraklari taka-puka holda tayyorgarlik ko'rmoqdalar, xalq esa sabrsizlik bilan birinchi kurashni kutmoqda.

— Bugun jum'a namozi kuni. Jum'a namoz o'qilgach, xalq mashhur katta maydon — Maydoni siloh shuri tomon oqa boshladi.

G'iyosiddin Kichkina ko'rkam jiyron otda, orqasiga Alisherni mingashtirib keldi; maydon orqasida, uzoqda turgan bir to'da ot yoniga otini bog'lab, qamchinni egarga qistirgach, o'g'lini yetaklab maydonga kirdi: odamlar orasidan o'tib, mirshablar ko'rsatgan yo'l bilan beklar, barloslar to'dasiga yetib, joylashdi.

Ek-44

Maydon shovqin-suron to'liqida chayqalardi. Shahzoda Alovuddavla, vazirlar kelgach, g'ala-g'ovur tina boshladi.

Shohruh viloyatlarning birida yana bosh ko'targan shahzoda bilan jang olib borar edi.

Vazirlar va bir necha shahzodalar bilan birga Alovuddavla ko'ringan hamon xalq duv o'rnidan qalqdi. Alovuddavla gilamlar ila bezalgan ravoqqa joylashib o'tirgach, qarshida tiz cho'kkan barlosga, kurashchilar boshlig'iga:

— Qani, polvonlar kurashni boshlasunlar, ko'raylik,— deb buyurdi.

Qo'llarini qovushtirgan holda ta'zimda bukilgan barlos o'zini ikki qadam orqaga tashlab, kimgadir imlagan edi, birdan karnay-surnay, nog'oralar sadosi maydonni ko'chiray dedi. Keyin Bag'doddan kelgan arab polvonlar va Hirot polvonlari safi shahzoda Alovuddavla oldida baland qadlarini qayta-qayta bukib, salom bergach, orqaga chekindilar. So'ngra ikki polvon ta'zim ila o'rtaga chiqdi: biri bag'dodlik, biri hirotlik edi.

Xaloyiq hayajonda, sukutda. Hamma har ikki polvonni qiziqib kuzatardi. Bag'dodlik polvon novcha, yag'rindor, pishiq, kelishgan, gavdali yigit. Hirotlik polvon uncha savlatli emas, bo'yi pastroq, ammo mashhur, dongdor, kurashlarda yiqilmagan edi.

— Bag'dodlik polvon zo'r va shijoatli ko'rinadur. Bizniki bas kelurmikan, deb qo'rqamen, yiqilsa-ya?— shivirladi hayajonlanib Alisher dadasiga.

— Gavdasiga qarama, o'g'lim, kuch bo'yda emas, payda yotadi. Qolaversa, mashqda. Ko'ramiz-da.

Alisher kurash boshlanganidanoq oppoq oqargan, ko'zlarini uzmay polvonlarning har bir harakatini kuzatar edi. Maydonda tag'in bir juft polvon kurash boshladi. Arab ingichka, qotma, o'rta bo'yli, chiyroq edi. Hirotlik polvon bir oz yag'rindor, baqaloq, ammo uning quvligini va epchilligini hamma bilurdi: «Nima qilardi bu polvoncha, doim chatoq tushadi», «G'irrom, nuqul oyoq chaladi, ko'rganmiz»,— shivirlar edilar odamlar. Hirotlik polvon kurashning boshidanoq keskin harakatlar ila olishardi, ketma-ket hammlar ila hujum qilganidan arabga bo'sh

Ek-45

kelmaydurgan ko‘rinurdi. Bu hujumlarga o‘zini og‘ir tutaroq qarshilik ko‘rsatib turgan arab to‘satdan bir hamla ila hirotlikni ko‘tarib oldi-da, havoda bir aylantirib chiqdi, uloqtirib tashlashga endi rostlangan edi hamki, birdan hirotlik pakana o‘zini o‘nglab olib, oyoqlarini yerga qattiq tirab oldi. Hirotliklar nafaslarini yutganicha qotib qoldilar.

— Omad!— dedi kimdir shivirlab.

— Chirpirak bo‘lishiga sal qoldi-ya,— dedi Alisherga o‘tirganlardan kimdir.

— Hali ko‘rursiz, «Pakana demang bizni, ko‘tarib ururmiz sizni!» Qarab turing, arabga ko‘rsatib qo‘yadi, — dedi polvonning ixlosmandlaridan birov. Jimgina pusib, yangi hujumni kutib turgan hirotlik polvon arab hamlaga otilgan hamon birdan uning oyog‘ini chalib yuborgan edi, gup etib, yiqilib tushdi.

— G‘irrom, g‘irrom!— deya qichqirdi g‘azabda xaloyiq.

Jahlidan titrab o‘rnidan turgan bag‘dodlik o‘z tilida nimadir dedi, lekin hirotlik polvon bo‘lsa gerdaygan holda: «Xaloyiq ko‘rdi-ku, halol ko‘tarib urdim», — derdi uyalmay.

Ikki polvon tag‘in olishib ketdi.

— Tush, ablah, g‘irrom, chap urding! — qichqirdi qari polvonlardan biri.

— Hirotlik polvon ayyorlik qilyapti, dada, arab — halol,— shivirladi Alisher.

— Pakananing g‘irromligi barchaga ayon, o‘g‘lim, — javob berdi otasi.

Bir necha zo‘r polvonlar kurashni kuzatib, atrofda og‘ir, vazmin yurar edilar.

— Tezlatsinlar, kurash susaydi-ku,— dedi shahzoda Alovuddavla vazirga.

— Qani, polvonlar, ildam-ildam, shahzoda hazratlari buyurdilar! — dedi maydonda yurganlardan biri.

Bir-birini sinab, bir-birini poylab yurgan birinchi juft polvonlar to‘satdan qattiq olishib ketdilar. Xaloyiq jim. Ularning har ikkovi haqiqiy, zo‘r polvon ekan. Bag‘dodlik shiddatli hujumga o‘tgan, lekin hirotlik ham bo‘sh kelmas, har ikkovi bir-biriga qattiq hamla qilar edi.

Ek-46

Arab butun kuchini yig'ib, hirotlikni yerdan uzib oldi; hirotlik esa uning ustiga mingandek kiftiga yopishib qolgan, arab polvon qimirlay olmas edi.

— Bir-biriga sira bo'sh kelmaydi-ya! — dedi ehtiros bilan Alisher.

G'iyosiddin o'g'lining yelkasiga qoqib qo'ydi.

Kurash qattiq bo'ldi. Maydonda goh shovqin tinar, goh g'ulg'ula falakka yetgandek tuyular edi.

Ikkinchi juftdagi hirotlik pakana zimdan chatoq usullarni ishlatar, lekin qotma arab zo'r edi. U bor g'azabiyu kuchini bir yig'di-da, hirotlikni ikki-uch daf'a havoda gir aylantirib, yerga gursillatib urdi. Xalq orasida ajab bo'ldi, deganday kulgi ko'tarildi, barcha mamnun edi. Pakana o'midan turdi, yerdan boshini ko'tarmasdan, ust-boshini qoqdi, izza holda o'zini chetga olishni mo'ljallarkan, arab polvon kulib, uning yelkasini quchdi va o'z tilida nimadir gapirib qo'ydi. So'ng u shahzodaga yaqinroq borib qulluq qildi. Shahzodaning buyrug'i bilan uning yelkasiga i pak to'n yopilganda va o'n tanga oltin solingan hamyon berilganda, xaloyiq mamnuniyat bildirib, uni uzoq olqishladi.

Birinchi juft pahlavonlar kurashi avjida. Ikkovi ham zo'r, bir-birini gup-gup yerga urar, ammo yelkasini yerga tekkizolmas, darhol bir-biriga yopishib, tag'in chir-chir aylanib olisha boshlar edilar.

Mana, ravoq oldiga yaqin kelganda, hirotlik polvon arabni qattiq bir hamla bilan quchog'iga olib, bir aylantirdi va unga dam bermay, darhol chaqqonlik bilan yerga yotqizdi. Arab g'azab bilan to'lg'anib, o'zini yerdan uzishga urindi, ammo yelkalaridan qattiq bosib turgan raqibning kuchiga bas kelolmasligini anglaganligi uchun kuchdan taranglanib turgan paylari bo'shshagan holda shilq etib tushdi. Ajoyib kurash edi bu! Hirotlik polvon peshana terini qo'li bilan sidirib tashladi-da, arabni turg'azdi; yelkasidan quchoqlagan holda o'zi bilan shahzoda Alovuddavla tomon bir-ikki qadam olib bordi, qo'lini arab yelkasidan olib, qulluq qildi.

Hirotlik polvonga qirmizi zarbof to'n yopilgach, shahzoda unga xushomad qildi:

Ek-47

— Borakalloh, xo‘p xursand qilding! Zo‘r va chaqqon polvon ekansen.

Olomon olqishi tinmaydi, polvonga chaqa-tanga berishar, hayajonda o‘z choponlarini yechib yopgan yigitlar ham bor edi. G‘iyosiddin Kichkina bir tillo tangani Alisherga tutqizdi. Alisher sevinch va ishtiyoq ila odamlar orasidan aylana-aylana yo‘l topib, polvon oldida to‘xtadi va ta‘zimda bukilib, ikki qo‘llab tangani uzatarkan, dedi:

— Zafaringizni qutlaymiz!

Atrofdagilar bolaning odob va zakovatidan hayratda edilar.

— Ofarin, ajoyib o‘g‘lon ekan! — dedi kimdir.

Polvon Alisherning yelkasidan quchdi.

Shu payt bag‘dodliklardan bir polvon tag‘in o‘rtaga tushdi. Birdan xalqning nafasi kesildi, maydonga sukunat cho‘kdi. Baland bo‘yli, bahaybat gavdali bu polvon maydon o‘rtasida bir tunj¹ haykal kabi turardi. Vazirlar, beklar shivirlasharkan, shahzoda Alovuddavla sekin dedi:

— Tavba, bundayini aslo ko‘rmagandurmen!

— Haybati misoli dev, mudhish bir mahluq, — dedi bosh vazir.

Shu on maydonga uning raqibi chiqdi. Bu polvonning shuhratini eshitmagan kishi yo‘q, u samarqandlik, butun Turkiston o‘lkasida tengi yo‘q, hanuz yelkasi yerga tegmagan bir polvon edi. Hirot xalqi yengil tortdi: «Uh, bor ekan-ku!» — dedi ko‘plar.

Alisher ham sevingan edi, u otasining pinjiga kiribroq o‘ltirdi. «Arablar — payg‘ambar avlodi. Ammo Hirotidan to Hindikushgacha cho‘zilgan buyuk o‘lkamizning o‘ziga xos shavkati, dabdabasi, an‘anasi bor», — deb o‘ylardi Alisher o‘zicha.

Maydondagi ikki polvon salmoqli harakatlar bilan birbirlarini sinashga kirishgan edilar. Ularning kuchlari tengligini tomoshabinlar payqagan. «Arabning payi pishiq, olishishi chaqqon», — derdi ba‘zilar; «Yo‘g‘-e, bizning polvon chakki emas, ko‘ring, belida gap ko‘p, bitagi zarbdor», — deyishardi

¹ *Tunj* — vajohatli.

Ek-48

boshqa birovlar. Alisher atrofdagi bu aytilgan soʻzlarning hammasini uqib oʻltirardi.

Polvonlar endi astoydil olisha boshladilar. Qizgʻin, zoʻr kurash boʻladigan koʻrinardi.

— Bizning polvonlarimiz aksariyat quvvatda benazir va qomatdor boʻladilar,— deya gʻurur-la shivirladi yonidagi vazirga shahzoda.— Samarqandlik polvonimizga razm soling, xushqomat, hamlador, eti pishgan.

— Oʻlkamizda zoʻr polvonlar bor, hazratim, — taʼzim ila shahzodaga murojaat etdi sarkardalardan biri. — Ular kurash hadisini yaxshi bilurlar. Afsuski, Ulugʻbek Mirzoning dillari yolgʻiz ilmga bogʻlanib qolmish, sipohi, polvonlar bilan ishlari yoʻq.

Bir on sukut etgach, tovushsiz shivirladi: — Samarqand vodiysini bir kun Tangrim shahzodamga ato qilgʻay.

Alovuddavla ichdan sevingan esa-da, siltab javob qildi:

— Hazrat Ulugʻbek podshohi olamdirki, ellar, qavmlar, barchasi uning muborak ilkida boʻlmogʻi lozimdur. — Bir zum sukut etgach, davom etdi: — Hazrat tilsimot olamigʻa gʻarq boʻlmishki, albatta, bu islom diniga xilof. Astagʻfirullo, gunohi azim!

— Shahzodam, amiri buzrug Temurning evarasi, gavhari charogʻonisiz, — dedi shahzodaning yaqin sipohlaridan biri. — Jannatmonand Samarqand sizning nasibangizdir.

Shahzodaning yuzi yorishib ketdi-yu, ammo sukut saqladi.

Kurash dahshatli borardi. Olomon zoʻr hayajonda, Alisher zavq ila berilib kuzatar, goho otasining qoʻlini olib siqib, nimadir deb qoʻyar edi.

— Arab ham, bizning polvon ham misoli dev, dada. Kurash mundaq mudhish boʻlurmi?..

Gʻiyosiddin kuldi:

— Kichiklikda koʻp koʻrganmiz, oʻgʻlim. Shunday polvonlar bor ediki... Baʼzilari olamdan oʻtdi, baʼzilari munkillab yuribdi. Ha, bular ham chakki emas.

— Fahmimda, polvonlarning eng zoʻri shulardir, — dedi Alisher.

Ek-49

Birdan xalq dengizida bir to'liqin paydo bo'ldi shu tobda. «Shahzoda ketdi, shahzoda ketdi», — degan gap bir lahzada og'izdan-og'izga tarqaldi. Yangi xabarni barcha eshitgan edi. Chopar kelib, shahzodaga xabar yetkazgan edi: qishloqlarda dehqonlar qo'zg'olon ko'tarmish, falon emish, fiston emish...

G'iyosiddin darhol borib, bir necha beklar, barloslar bilan gaplashdi-da, Alisherning oldiga qaytdi.

— Yur, o'g'lim, ketdik!

G'iyosiddin Kichkina Alisher bilan tartibsiz harakatdagi olomon orasidan turtina-turtina bazo'r ot oldiga yetib bor-gach, shoshilib uni qoziqdan yechdi va o'g'lini ko'tarib, egar ortiga o'tqizdi, o'zi yengil irg'ib otga mingan hamon, yo'rg'a ot uchib ketdi. G'iyosiddin uyga yetgach, Alisherni tushirdi-da, oshig'ich holda saroyga jo'nadi.

Alisher eshikdan kirgan hamon onasiga kurash taassurotlarini gapirmoqqa shoshur edi.

— Afsus, qizg'in kechayotgan kurash zumda buzildi-da. Qishloqlar notinch emish. Ha, shahzoda darhol o'rdaga jo'nab qoldi...

— Mayli, azaldan shunday, dehqon qo'zg'olon ko'ta-radi, podsho ezib tashlaydi.

* * *

Alisher yangi taxtachani qo'ltig'iga mahkam qistirgan, shod va mag'rur, uch qadamcha ilgarilagan holda otasining oldida borur edi. Onasi ixlos bilan cho'miltirib, pokiza kiyintirgan. Oppoq salla, mullayoqa ko'ylak ustidan yengil adras to'n kiygan, oyoqlarida etik. G'iyosiddinbek ham soddagina, kamtar kiyingan. Ustida uzun yaktak, katta salla, oyog'ida mahsi-kafsh, katta dasturxonga tugilgan bir talay non va qatlamani ko'tarib borar edi. U ham shod, ruhi ko'tarinki. Bolasining salohiyatiga shubhasi yo'q, imoni komil.

Ular guzardan o'tib, o'ngga burilganlarida, quyuuq daraxtlar orasidan maktab ko'rindi. Alisherning hayajoni tobora oshardi.

Ek-50

— Domulla mo'tabar odam,— dedi G'iyosiddin o'g'lining yelkasini quchib.— Hurmat ila salom berib, qo'lini o'p!

— Jonim bilan aytganingizni bajo keltirurmen,— javob berdi Alisher.

G'iyosiddinbek o'g'lini yetaklab, maktab xonasiga kirar ekan, o'qish shovqini shartta to'xtadi: bolalar duv etib o'rinlaridan turdilar va «Assalomu alaykum!» deya ta'zim qilgach, qayta o'rinlariga cho'kdilar. G'iyosiddin Alisherning qo'lidan ushlagan holda domulla oldiga borib, ehtirom ila salom berib ko'rishdi.

— Assalomu alaykum, taqsirim!— deya Alisher egildi-da, qizarib domullaning qo'lini o'pdi.

— Borakalloh, o'qishga keldingizmi? Balli, o'g'lon,— deya G'iyosiddinga joy ko'rsatdi domulla.

Qari, sersoqol, gavdali domlaning egnida ikki-uch qat to'n, boshida katta salla, ulug'vor, savlat to'kib o'ltirar edi.

— Taqsir, panohingizga keldik,— javob qildi Alisher, hayajondan titrab.

— Ofarin, balli. Taxta keltirdingizmi? Ko'p yaxshi.

Alifboning avvalgi harfi Ollohning muborak ismidan boshlanur. Buni aslo unutmagaysiz, — dedi-da, domulla G'iyosiddinga qaradi.— Alisherbek tuyg'un va zaki ko'rinadur.

G'iyosiddin qulluq qildi:

— Tashakkur. Ixtiyoringizga topshirdim, taqsir! — U tugunni domulla oldiga surdi va kissasidan bir tillo chiqarib, ta'zim ila domullaga tutdi. — Taqsir, endi kaminaga javob bersinlar,— deya qo'llarini ko'ksiga qo'ydi.

— Alisher mullo bo'lg'ay!— deya jiddiy va ulug'vor ohangda duo qilib, qo'llarini yuziga surtdi domulla.

G'iyosiddin ham unga ergashib ixlos ila duo qildi-da, xayrlashdi.

— Beri kel, chirog'im!— deya chaqirdi domulla bolalardan birini.

Irg'ib o'rnidan turib, domulla oldida hozir bo'lgan bolaga kulcha va qatlamalar tugilgan dasturxonni uzatdi:

— Otin oyingga eltib ber va tez qayt, uqdingmi?

— Xo'b, taqsir! — deya dasturxonni ko'tarib yugurdi bola.

Ek-51

Shogirdlar saboqlarini sustroq o'qir edilar. Domulla uzun jing'il tayoqni qo'lga olib, havoda bir aylantirdi:

— Qani, ildam o'qinglar!

O'qish shovqini darhol avjga mindi. Bolalarning toza, jarangdor tovushlari xonani to'ldirdi.

Domulla archa hidi burqiragan yangi taxtaga qamish qalam bilan yirik qilib xushxat ila yoza boshladi.

— Hali aytganim, bu O'lohning oti, uqdingmi?

— Alif!— deb o'qidi Alisher ixlos bilan.

— Be! — dedi domulla qamish qalamni tortib.

— Be-ye!.. — dedi Alisher qoidasi bilan, cho'ziq ohangda.

Domulla qirt-qirt qilib qalam tortib, yoza boshladi. U o'qtin-o'qtin to'xtab, uzun soqollarini silab qo'yar va tag'in yozishda davom etur edi.

Shogirdlar o'qish orasida bir-birlarini turtib, zimdan xilma-xil o'yinlar, sho'x hunarlarini ham davom ettirur edilar. Domulla taxtani uzatur ekan, Alisher suyunib ikki qo'llab oldi. Taxta yuzi harflarga to'lgan edi.

— «Alif», «be»... O'qi, o'g'lim, — deya kichkinalar qatoridan joy ko'rsatdi domulla.— O'tib o'ltur, ertaga yangi saboq berurmen.

Alisher sevinchga to'lgan holda domullaga qulluq qilib, ko'rsatilgan joyga o'ltirgach, tiniq, baland ovozda «alif», «be»ni qayta-qayta takrorlashga kirishdi.

Peshin vaqti bo'lganda kichkinalar ozod qilinib, kattalarga tanaffus berildi. Shogirdlar shovqin-suron ila ko'chaga otildilar.

«Alif», «be»ni takrorlashdan tomoqlari qirilgan Ali bir to'da bolalar bilan birga o'z mahallasiga jo'nadi.

— Oyi, qornim och, taom bering! — deya onasining qo'lga taxtani tutqazdi darvozadan yugurib kirgan Alisher va darhol qo'llarini yuvishga kirishdi.

— Sahardan to shomga qadar ko'cha-ko'yda kezar eding. Mana endi yaxshi bo'ldi, Aliginam, peshindan so'nggi o'yin ham yetadi.

Oppoq sochiq ila yuz-qo'llarini nari-beri artar ekan, Alisher:

Ek-52

— Mayli, maktab — ulugʻ dargoh, oyijon, koʻp hikmatlarga oshna boʻlurmen, — dedi kattalardek.

Onasi Alisherning oldiga ovqat qoʻyib, mamnun holda qarshiga oʻltirdi va birinchi saboq haqida, domulla haqida surishtira boshladi.

* * *

Kuz fasli. Quyosh olachalpoq bulutlar orasida muhtasham kezadi. Suvlar, goʻyo ogʻir uyquga choʻmgandek, holsiz suzilib oqadi. Naq alangadek oltinlangan daraxtlar qimir etmaydi. Qop-qanor, oʻtin-choʻp ortilgan arava, ot, eshak, xachirlarda bogʻdorlar shahar tomon sekin boradilar. Kuz qishning xabarchisi, deb barcha kishilar qish tashvishini oʻylaydilar.

Kichkina Alisherning ham oʻziga yarasha tashvishi bor. Har kuni ertalab onasi bir shokosa qaymoqqa yumshoq non burdalab, oldiga qoʻyar, Alisher nari-beri oshalab, taxtani jildga suqadi-da, maktabga yuguradi. Domulla hali boʻyra puli, hali koʻmir puli soʻrar.

Shogirdlar domullani hurmat qilar, ham qoʻrqar, hayiqar edilar. Barvasta qomatli, hamisha sallasi, katta oʻsiq qoshlari ostida maʼnodor koʻzlar... — butun qiyofatida ulugʻvorlik aks etadi. Oʻzbek tilidan tashqari, u fors va arab tilini mukammal bilar, shogirdlarga bu tillardan saboq berar edi. Savodi chiqqan shogirdlar fors shoirlarining sheʼrlarini biram ravon, ohangdor oʻqirdilarki, Alisher havas bilan tinglar edi.

Alisher taxtani suvdek bilar, har kuni uyda sabogʻini bir necha dafʼa takrorlar, otasi ham oʻqitib tinglar, tekshirar edi. Ammo domullasi tushkur uni taxtadan yuqoriga tezroq oʻtkaza qolmasdi. Nihoyat, bir kun domulla Alisherni yoniga chaqirib, dedi:

— Borakalloh, oʻgʻlim, zehning baland, erta haftiyak keltir! — Domullaning serajin yuziga tabassum yoyildi. — Rasmi, bolalar haftiyakka qoʻshib quymoq keltirurlar, uqdingmi?

— Albatta keltirgumdur, — javob berdi Alisher mamnun holda.

Ek-53

Peshin chog'i ozod bo'lgan bolalar har vaqtdagidek shovqin to'loqida ko'chaga otilishar ekanlar, bir to'da shogirdlar Alisherni chaqirdilar:

— Yur, biz bilan Chorsuga. Bugun mahbuslarga jazo berilur.

Alisher bir zungina ikkilandi-da, so'ng o'rtoqlariga qo'shilib Chorsu tomon shoshildi.

* * *

Chorsuda xaloyiq qalin. Kambag'al dehqonlar, chorikorlar to'da-to'da. Barchasining yuzlarida qayg'u, ko'zlarida g'azab chaqnar; to'dalashib ivir-shivir so'zlashur edilar. Soqchilar do'q va zug'um ila birovni turtib, birovni so'kib, qo'llarida darra, maydon ichiga o'tib oldilar.

— Voy-bo', qator-qator dorlar qurilibdi-ku! — dedi dahshatli hayajonda bir bola.

— Jallodlar ko'rinmaydi?

— Dehqonlarni qamoqxonadan jallodlar keltirur, — javob qildi bolalardan kimdir.

Alisherning qovog'i soliq, hayajonda dorlarga bir-bir qarardi. Hislari parishon, dorlarni ko'rgan hamon ichidan titroq bosmishdi. U otasidan, bobosidan, aqrabolardan, o'rtoqlaridan dor, darra, turli jazolar haqida eshitgan, ammo o'zi dorni birinchi daf'a ko'rishi edi.

Shu tobda yelkasini kimdir turtganidan qattiq seskanib ketdi. O'z mahallasidagi, mehnatdan bukchaygan, keksa bo'zchi unga engashib shivirlardi:

— Oyoq ostida ne qilib yurursen? Jo'na uyingga! Buni dor deytilar, — maydon o'rtasiga imo qildi u. — Hafta sayin bo'lib turatrgan savdo bu!

— Yolg'iz emasmen, bobo, o'rtoqlarim bor, tashvish qilmagaysiz, — javob berdi Alisher va kattalardan eshitgan va diliga quyib olgan iboralar ila jiddiy tusda so'radi. — Jahannam dahshatiga o'xshaydur... Ne voqea? Qishloqlardan keltirilib hib etilgan dehqonlar emish. Och-yalang'och bu bechora kambag'allarning jinoyati ne ekan?

— E-e, jujuq, gap ko'p, joyi emas, — shivirlab javob berdi bo'zchi. — Zolimlar besanoq bu jahonda. Kambag'al

Ek-54

dehqonlar, chorikorlar beklarga qarshi qo'zg'olon ko'targan emishlar. Bu g'ariblarning yemishi arpa non bo'lsa, shunga ham qursog'i to'ymasa, ne degan narsa!.. Beklarning har birida ming-ming tanob yer, tillosi sandug'iga sig'maydur. Ey, falak!

Shu payt maydon o'rtasiga «Po'sht, po'sht!» xitoblari ila jallodlar va sipohilar yetti mahbusni olib keldilar. Ularning ust-boshi juldur, ranglari bo'zdek oqargan, kishanband oyoqlari esa qo'rg'oshindan quyilgandek og'ir, bazo'r surgab bosishur edi.

Mahbuslar orasida hirotlik bir yosh yigit va nozik qomatli, quyuq sochlari uzun, boshiga qalin ro'mol yopingan bir qiz ham bor edi. Xaloyiq bir to'lqinlanib jim bo'ldi, lekin bu dahshatli sukunatni mahbuslarning bola-chaqalari, otanalari, qarindosh aqrabolarining yig'ilari, alamli qiyqiriqlari, fig'onlari buzib turardi. Ko'plari tovushsiz yig'lar, ko'zlari shishgan, yuzlaridan tomchi-tomchi yosh dumalanur edi. Mehnat ahli va g'ariblarning ko'ngillari vayron, barchasi qayg'u-g'azab to'lqinida. Lekin tamom loqayd, beparvo tomoshabinlar ham oz emas. Ayrim sarkardalar, to'ralar, savdogarlar hatto xushnud gerdaygan.

— Jazosi dor bularning! Ablahlar, qo'zg'olon ko'taribdi-ya! Podsho hazratlarining o'zlari borib, yanchib tashladilar! — dedi yasovul.

Ustida yarqiroq shohi to'n, oyog'ida g'irchillama mahsikafsh, boshiga yangi taqi qo'ndirgan, xo'rozdek qip-qizil bir yigit yonidagi birovni turtdi.

— Qiz bilan yigitni qarang!

— Ha-ya, bular oshiq-ma'shuq emishlar, — deb kuldi unisi.

— Qiziq voqea, — deb so'zga aralashdi yana bir yigit. — Ikkisi hammahalla. Yigit madrasada o'qurdi, nihoyatda savodli, nutqi o'tkur. Qiz esa ofatijon. Tanbur, dutorni sayratishda mahorati benazir. Otasi ila birgalikda atlas to'qiydiki, dunyo ko'rmagan bu kabi chevarni! Savodi ham yaxshi, picha g'azal ham bitarmish.

— Parivash raqsni ham bilarmikan? — deb so'radi quloq solib turgan ma'murlardan biri va aksa urib yubordi. — I-ya, shamollabman, shekilli...

Ek-55

— Raqsda ham monandi yo‘q emish. Ha, voqeaga kelaylik, — deb davom etdi haligi yigit. — Zangin va davlatmandlardan bir kimsa qizga xushtor bo‘lib, sovchi yuborgan. Ota-ona maslahatlashganlar. «Badavlat odam, biroq bir to‘yda ko‘zim tushgan edi: qirqlarga yetgan, cho‘pdek oriq, ko‘zlari munchoqday, xunuk kishi. Qaydam, tilab olgan yolg‘izgina farzandimiz uvol ketmasmikan?» — debdi onasi. Keyin ota-ona rozi bo‘lib, «davlatga, oltin-kumushga ko‘milasen», — deb qizni ko‘p avrashibdi-yu, qiz sira ko‘nmabdi. «O‘zimni suyganim bor», — debdi. U zangin bekning podshohimizga xeshlik bir joyi bor shekilli, xullas, qizni buzuq, yomon yo‘lga kirgan, deb, unga ko‘p og‘ir tuhmat qo‘yib, chaqibdi. Podshoh g‘azablanibdurlar va qizu yigitni dorga osmoqqa amr etibdurlar.

— Yo‘q, yo‘q, g‘alat o‘ylabdursiz! Qiz va yigitning xatti-harakati qo‘zg‘olonga munosabatlidir, — dedi tag‘in bir kishi. — Zangin bek qizga talabgor bo‘lgan, qizning iziga tushgan, ammo yetisha olmaganidan o‘ch olish niyatida podshohga arz qilib, ularning qo‘zg‘olonchilarga do‘stlik, hamfikrlik sirini ochgan. Haqiqat bundoqdur, birodar.

Shu tob xaloyiq orasida shovqin ko‘tarildi. A‘lam hazratlarining noibi podshoh buyrug‘ini, mahbuslarning o‘limga hukm etilganligi haqidagi farmonni keltirgan edi.

Noib — zarbof to‘n, shohi salla, kalta qalin qora soqolli, yag‘rindor kishi, — farmondagi har bir so‘zni donalab, salmoq bilan o‘qiy boshladi. Barcha sukutda, biror kishi churq etmas, ba‘zilarning ko‘zlari jiqqa yosh, ba‘zilar o‘pkalari to‘lib, alamdan xo‘rsinib qo‘yishar edi.

Bo‘zargan, yig‘idan to‘liqqan Alisher dorga tikilar, qayta-qayta mahbuslarga ko‘z yugurtirar edi. Madrasa ahlidan bo‘lsa kerak, bir yigit uning yelkasidan quchdi.

— Ukam, o‘zingni bos, hali mundoq qabohatlarni ko‘p ko‘rursen. Zolimlar bisyoru bisyor, podshohlik — qonxo‘rlik, deyдилar.

*Peshai podshohon nest ba juz jabru sitam,
Adlu insof hama zeru zabar mebinam.*

Ek-56

Tushundingmi buning ma'nosini? Forsiyni bilurmisen?
Turkiyda:

*Podshohlar qilmishi jabru sitamdan o'zgamas,
Adlu insofning alarda yo'qligin ko'rmakdamen, —*

degani. Mana, jujuq, mavlono Hofizning ham bundoq qabohatlardin qalbi yara erkan.

Alisher ko'z yoshlarini artib, o'pkasini bosishga tirishardi.

— Oz-moz angelaydurmen, janob, ammo siz aytgan baytning ma'nosi men anglaganimdan-da chuqurroq bo'lsa kerak, deb o'ylaydurmen.

— Borakalloh, tiyrak va ziyrak ko'rinasen, — dedi hamsuhbati tiqilinchda hali u oyog'ini, hali bu oyog'ini o'nglab. — Falakning gardishi qursin! Bu g'arib dehqonlarning hech ayblari yo'q!! Ha, sira aybi yo'q!!! Butun balo beklarda! Chorikorlar kesakni kemirurlar desam — yolg'oni yo'q. Qo'zg'olon ko'tarmay ne qilsun? Hirotlik yigit va qizning voqeasi — g'oyat faje. Bular olamda misli yo'q, pok, asl guldek nafis insonlar! Bular Hirotida boshlariga tushgan ofatdan qochib, qishloqda yurganlar. Yigit kambag'allarga yordam berib, ariza, shikoyatnomalar yozgan. Mana ko'ribsizki, endi ikkovlari ham dorga tortiladi. Podshoh hazratlari farmonga imzo chekkanlar, a'lam hazratlari esa bu g'ariblarni ajal qo'lga topshirishga fatvo berganlar. Sho'rliklar, o'zlarining begunohliklarini kimga aytsinlar? Bor — yetti pushtini qo'llar, yo'q, — o'zini ham qo'llay olmas, deganlar. Yo rabbim, haqiqat gavhardirki, bir kuni oshkor bo'lur!

Alisher hayratda, eshitganlarini o'zicha anglashga urinurdi, madrasa talabasi sukut qilgach, u sekin gapirdi:

— Taqsir, to'g'ri aytursiz, tushundim. Odamlarga razm solsam, ko'pchilik ularni qizg'anadur, yig'laydur. O'lim dahshati yomon-da! Qarang, mahkum etilganlarning ranglari o'chgan, go'yo ular soyaga o'xshaydurlar. Hirotlik qiz va yigitlarning alam-hasrati ichlarida. Goho ular o'zaro shivirlashib qo'yurlar. Ko'urmisiz, alarning holiga ahli shahar yig'lashur!.. — Alisherning ko'z yoshlari tag'in quyila boshladi.

Ek-57

Maydonga nogahon mudhish sukut cho'kdi. Jallodlar dehqonlarning boshlariga ajal qopchiqlarini bir-bir kiydirib, dor boshiga keltirdilar va oldinma-ketin ularni dorga tortib yubordilar. Tikandek qattiq ko'zli, yuzlari toshdek yovuz jallodlar, go'yo bajarmish qabohatlaridan mamnun bo'lgan kabi, mag'rurona jim qotdilar. Dehqonlar esa o'lim panjasida bo'g'ila-bo'g'ila tipirchilab, qattiq azob chekib, asta-sekin jim bo'ldilar. Jallodlar yigit va qizning qo'llarini yanada qattiqroq bog'ladilar. «Alvido, azizim!» — dedi yigit g'urur ila. «Sen ila birga ketmoqdamen, buni baxt bilurmen. Guldek sofimiz!...» — deya javob berdi shivirlab qiz. Alamdan qorayib ketgan yigit dahshatli hayajondanmi yoki o'lim oldi talvasasidanmi kuch bilan kuldi: «Jonim, azizim, zulm dunyosidan qutulurmiz, garchi...» Shu chog' yigitning so'zlari uzildi...

Shu chog' maydondagi sukunatdan ortiqroq dahshat yo'q edi. Alisher bo'zdek oqargan, qattiq titroqda, o'qdek otilib olomon orasidan chiqib ketdi. Orqasiga qarashga yuragi dov bermas, to'xtamay chopar edi.

* * *

Havo salqinroq, ora-sira yomg'ir tomchilab turibdi. Taxtasi qo'ltig'ida. Alisher eshikdan kirib keldi.

— Qayerlarda yuribsen? — so'radi oshxonadan chiqib kelayotgan onasi tashvishlanib.

— Oyi, oyi! — tutulinqirab o'pkasini bosolmay, ko'zlari ola-kula holda dedi Alisher. — Chorsuga bormishdim... Maydonda xaloyiq g'uj... Dehqonlarni osishdi... O'zim ko'rdim...

Onasining g'azabi toshib, so'zlay ketdi:

— Aytmishdim-ku, zinhor-zinhor unday joylarga borma, deb, Alijon! To'g'ri yur, pok bo'l, jonim! Ko'nglingga bir jarohat tushmasligini, bir zarra chang qo'nmasligini Tangrimdan tilaymen.

Ona o'g'lini quchoqlab, yuzlarini mehr bilan siladi.

— Yuragim qinidan chiqib ketay dedi. Qochib ketdim. Oyijon, afv eting, endi bormaydurmen bu maydonga.

Ek-58

— Xafa bo'lma, yuvingin-da, taomga o'ltir.

Alisher taxtani tokchaga qo'yarkan, oshxonaga ketayotgan onasiga dedi:

— Taom yemaymen. Ko'nglim behuzur...

* * *

Kuz... To'kilgan yaproqlardan yerlarda gilam. Tiniq osmonda quyosh yarqirab tursa-da, kuzning o'tkir izg'irini yuz va qo'llarni yalab, achitadi.

Keng xonaqohda qat-qat bo'yralar ustiga qalin yangi namat, to'rda esa xiylagina tutilgan Eron gilami to'shalgan. Derazalarga yopishtirilgan moyli qog'ozlar osha kirgan quyosh nuri bu katta xonada hokimlik qilolmas, uy nimqorong'i edi. Bu shahzodalar va bekdodalarga xos maktab. Alisher shular qatorida derazaga yaqin tiz cho'kkan, maktabdoshlarining domulla bexabar sho'xliklariga, ivir-shivirlariga quloq solmas, darsining zeru zabari uni butunlay band qilgan edi. Yonida o'ltirgan shahzoda Husayn gohi turtib qo'yar, shunda Alisher bir cho'chib tushar va tag'in mutolaaga kirishib ketar edi.

Shogirdlarning o'zaro shivirlashlari domullaga yetmas, onda-sonda shovqin ko'tarilgundek bo'lsa, domulla gunohkorga bir tayoq tushirar va sho'xlik shu on tinar edi. Lekin dars shovqini ham yetib ortardi. Birov Qur'onni, birov haftiyakni, birov alifbeni, birov arabiy diniy kitoblarni qiroat ila, birov forsiy g'azallarni ohang bilan o'qirdi. Bulardan qorishgan shovqin quyuc bir bulut kabi xonaqohga yopirilgan edi.

Boshiga qozondek salla qo'ndirgan, qat-qat to'nlariga o'ralib olgan domulla vazminlik va salobat ila o'ltirgancha shogirdlardan biriga saboq berardi. Ba'zan bek yo shahzodalardan birortasi hurmat yuzasidan kirib kelar va ta'zim ila so'rashib, picha suhbatlashib chiqib ketar edi.

Shogird shahzodalar ruhlariga beshikdayoq singgan g'ururni maktabda ham tark eta olmas, saboqlarining nuqtasiga yetar-yetmas, darhol shivir-shivirga o'tishar edi. Bularning gapi — o'q uzish, ot chopish, qilich solish, sovut-qalqon,

Ek-59

kelajakda kim qayerga hokim... Xullas, bir qarichligidanoq taxt mojarosi...

Alisher Qur'onning mag'zini chaqishga kirishardi. Forsiyni yaxshi bilardi, lekin arab tilini o'rganishga endi kirishgan. Turkiy esa ona tili; turkiy baytlarni zo'r maroq ila o'qir, kundan-kunga yoddan biladigan g'azallari ko'payib borur edi. Maqollar, masallar, ertaklarni obdon sevardi.

To'satdan ko'chada shovqin ko'tarildi, eshikda bo'zdek oqargan so'fi paydo bo'ldi. U qoqila-suqila domulla oldiga yetgach hamon, uning qulog'iga engashib shivirladi. So'zi so'ziga qovushmas, qattiq sarosimada edi.

— Barcha saroy beklari, barcha kanizlar qora motam liboslariga burkanib olganmishlar... Ulug'bek Mirzo kelar emishlar. Shohruh podsho vafot etmishlar... — degan so'zlarni arang aytib tugatdi.

— Ey, shohi oliy Shohruh hazratlari xasta edilar, — dedi domulla va qaltiragan qo'llarini ochib, Qur'on o'qidi.

Jim qotgan shahzoda Husayn va barcha shahzodalar, domullaga ergashib qo'llarini yuzlariga surtgan hamon, darhol duv ko'tarildilar. Bir onda xonaqoh bo'shab qoldi. Maktab saroyga yaqin esa-da, shahzodalar ot ustiga sakrab, saroy tomon chopdilar.

Alisher xomush, jim o'ltirardi. Unga o'xshash yana bir necha bekdodalar domulla «Ozod!» degandagina o'rinlaridan qo'zg'aldilar. Alisher Qur'onni jildiga solib, bo'yniga osdi va keng to'nlarining etaklariga o'ralashib, o'rnidan turolmay, talvasalayotgan domullasining qo'ltig'iga kirib yordamlashdida, chuqur ta'zim ado etgach, ko'chaga yugurdi.

* * *

Katta maydon gavjum. Barchaning qovog'i soliq. Bo'zchilar, kosiblar, kiyimi yirtiq, juldur bo'z yaktakli bechoralar ko'p edi. Xalq og'zida gap ko'p, shivir-shivir bir on tinmas edi:

— Podshoh hazratlari jabhada vafot etmishlar!..

— Boysunqur Mirzoning kichik farzandi, ya'ni nabirasi sulton Muhammad Mirzo bilan a'lo hazrat jangda g'alaba qozonib, qaytar ekanlar, jabhada halok bo'lmishlar!

Ek-60

- Azonda qasrga keltirmishlar.
- Keksayib vafot etdilar. Temurdan ham ortiq yashadilar.
- Otalari o'ldi, lekin dafndan ilgari shahzodalar, sultonlar orasida taxt janjali ko'tarildi.
- Ulug'bek Mirzo lashkar tortib Samarqanddan kelurmishlar...

Ana shu kabi so'zlar eshitilur edi.

To'da-to'da olimlar, shoirlar, shoironamolar ham shu yerda. Mana, Jomiy, qovog'i solingan, ulug'vor turibdi. Boshida katta salla, mullayoqa olacha ko'ylak ustidan malla to'n kiygan, qo'llari orqada, og'ir sukutda u. «Shohruh o'ldi. Temurbek saltanati shu bilan tamom bo'lsa kerak. Shahzodalar, beklar yana g'avg'oni boshlaydilar, qonli janglar bir-biriga ulanib ketaveradi. Shohruh hazratlari qabrga kirmay, janjal quyuni ko'tarildi. Qani insof, qani haqiqat?... Barcha inson tuproqqa kiradi! Bevafo dunyo!!! Puch dunyo!!!» — deya o'ylardi Jomiy.

Beklar, amaldorlar, qozilar, shayxlar orasida shivir-shivir ko'paygan. Har birining ko'nglida o'zicha taxtga mo'ljallagan shahzodasi bor. Shu kunlarda Gavharshodbegimning makri ham avjida edi. U nabirasi Boysunqurning o'g'li Alovuddavlani Ulug'bek Mirzodan ortiqroq sevar, bobosi o'rniga uni podshoh qilish niyatini ko'pdan pinhon saqlar edi. Bir necha yil muqaddam, Shohruh og'ir hasta bo'lgan paytda, Gavharshodbegim davlatning butun idorasini o'z qo'liga olgan, hatto Alovuddavla ismiga xutba o'qishni talab etgan edi. Shohruh o'zi taxtni o'g'li Muhammad Jo'kiga topshirishni o'ylar, ammo bu orzusi uning faqat ko'nglidagina, negaki, malikadan hayiqar edi. Malika butun hokimiyatni egallagan, hatto devon ishlariga ham Muhammal Jo'kini yaqin keltirishni istamasdi, faqat Alovuddavla va Abdullatif ishtirok etardilar. *Muhammad Jo'ki Shohruhdan ikki yil muqaddam vafot etdi.* Mana endi Shohruh vafot etganda, uning o'g'illaridan yolg'iz Ulug'bek hayot. Nabiralar esa behisob, har biri taxtga changal solishga tayyor.

Shohruh jon taslim etganda, jabhada Gavharshodbegim va Abdullatif bor edi. Malika Abdullatifni chalg'itish uchun uni bosh sardor tayin qilib, bosh tug' ostiga qo'ydi va undan

Ek-61

yashirin holda Hirotga, Alovuddavlağa chopar yubordi. Buni payqab qolgan Abdullatif darhol bibisini hibsga olib, berdi. Lekin yetib kelgan Alovuddavla bibisini ozod qilib, Abdullatifning o'zini hibsga oldi. Mana, Shohruhning jasadi Hirotga keltirildi.

Shohruh jasadi Hirotga keltirilgandan so'ng dafn marosimi temuriylar saltanatining an'anasiga muvofiq zo'r tantana bilan o'tkazilib, Gavharshodbegim madrasasiga muvaqqat dafn etildi. Kichkina Alisher bu voqealarning guvohi edi, u saroydagi va shahardagi g'ovur-g'uvurlarni mushohada etar, otasining kayfiyatidagi o'zgarishlarni sezar, bobo va nabira taxt uchun bir-birlariga qilich solishga tayyor ekanliklaridan uning pok ko'ngli larzaga kelardi. «Bu nechuk buzuqlik», — derdi kuyunib ichida.

— O'g'lim! — dedi otasi Alisherni vaziyatdan jinday ogohlantirmoq niyatida. — Temur sulolasi xotimaga yetdi. Shahzodalar o'zaro qirg'in boshladilar. Bu olov ichra bizga omonlik yo'q.

* * *

Qishning izg'irinli kuni qor uchqunlanib turardi. G'iyosiddin Bahodir naqshkor kichik mehmonxonada Mirsaid bilan suhbatlashib o'tirardilar. O'rtadagi yolqunlangan cho'g' to'la manqaldan atrofga yoyilgan issiqlik uydagilarga orom baxsh etardi.

Telpagini qoshlariga qadar bostirgan, uzun guppi choponda, yong'oq o'ynab qaytgan Alisher ishqiy va sufiyona she'rlarga mohir bir turkigo'y shoirning g'azalini o'zicha shibirlab o'tirardi.

— Qani, o'qing, jiyan! Balandroq o'qing! Biz ham eshitaylik, — deya so'radi tog'asi Mirsaid.

Alisher yalt etib, tog'asiga qaradi.

— Shoirsiz, donishmandsiz, siz o'qisangiz yarashadur. Men g'alat o'qishdan qo'rqurmen.

Moshkichiri soqolli, o'siq qoshli Mirsaidning yuzlariga tabassum yoyildi.

Ek-62

— Yurak hissiyot va zavqqa to'la. Ammo she'r aytmoq uchun ifrot, ilhom kerak, jiyan. Goho ermak uchun qalam tortib qo'yamen. Mana, mening fahmimda, sen shoir bo'lursen, zehning o'tkur, idroking baland, — der ekan go'yo Alisherning qalbiga kirmoqchidek, tikilib qarardi tog'asi. — Fors shoirlari yuksak tuyg'ular, teran fikrlar ila to'la ajib she'rlar yaratmishlar. Bizning turk shoirlari ham ularga ergashib, forsiy she'rlar ijod etishni odat qilib olmishlar. Turkiston o'lkamiz vodiylari, sahrolari keng, tog'lari buyuk, aholisi turk-o'zbekdur. O'zimizga xos odatlarimiz, an'alarimiz, qo'shiqlarimiz, dostonlarimiz, ertaklarimiz bor. Bular — cheksiz boyligimiz. Ayniqsa, tilimiz go'zal, shirin va rangli! Jiyan, o'z yo'lingni topsang, bas.

— Ko'pchilikning ko'nglidagini topib gapirursiz, amir. Shu odatingizni suyardurmen, — dedi mamnuniyat ila G'iyosiddin Kichkina. — Lekin Alisher avvalo ijti hod ila o'qisin, bilimdon bo'lsin. Ta'bi yaxshi, balki shariyat bulog'ini topur...

Ko'chadan bolalarning shovqinini eshitib qolgan Alisher shartta irg'ib turib, ko'chaga yugurgisi keldi-yu, lekin mutolaasini tark etmadi.

G'iyosiddin Kichkina ila Mirsaid suhbat i davom etdi.

— Temurbek — amiri buzruk benazir bir shavkatli davlat yaratmishdir. Ammo sohibqirondan keyin bu davlatga munosib bir kimsa bo'lmadi. Ayniqsa, Shohruh Mirzodan so'ng nabiralar taxt talashib ko'targan g'avg'olar aro xalq, yurt tamoman unutilmish, — deya shoshmasdan so'zlardi Mirsaid. — Yolg'iz Ulug'bek Mirzo sohibqiron bobolari davlatiga munosib vorisdurlar. Ul zotni ilm dunyosida, ayniqsa, falakiyotda inkishof nuqtasiga yetmish bir olim, desak, xato bo'lmag'ay. Ammo, afsuski, vazirlari, beklari bul adolatpanoh xoqonning qadriga yetmaydurlar, barchasi johildur.

— Butun falokat shundadirki, bek, — dedi G'iyosiddin Kichkina dard ila. — Ulug'bek Mirzo falakni zabt etmish, olim, donishmand hoqondur, ammo... — U gapidan to'xtab, mutolaaga band Alisherga ko'z tashlab qo'ydi.

Ek-63

— Ha, shahzodalar hazratning oyog'iga bolta urmasalar, deb qo'rqamen, — G'iyosiddin ayta olmagan fikrni shoir aytib qo'ya qoldi.

— Qalb, vijdon, aql degan narsa topmaysiz, bu shahzodalarning birortasida! Bular zamonani mushkullashtirib, loyqalatib ketyapti, chamamda.

Shoir ulus ahvolining fojeligini, xalqning kambag'alligi, qashshoqligi, g'aniylar va zanginlarning aysh-ishratga mukaddan ketganliklari, podshoh bibisi Gavharshod ila gumrohlikda, ko'rlikda faqat ulus tillosini yig'ishda mohirligi, sipohilar esa xalq nonini og'zidan yulishni o'ylashi haqida uzoq gapirdi. Shoirning qiyofasi, tovushida ichki bir ezilish, ruhiy siniqlik ko'rinardi.

— Aytganlaringizning barchasi haqiqat, — dedi sekin tovushda G'iyosiddin Kichkina. — Ulusimiz buyuk, xalqimiz qobiliyatlidir. Biz faqat xalqqa suyanmog'imiz lozim. — Nogoh bir narsa esiga tushgandek shoshilib o'rnidan qo'zg'aldi. — Qani, marhamat, masjidi jome'ga yursinlar, jum'a namozini birga o'qiylik.

G'iyosiddin Bahodir, Mirsaid, shoir Qobuliy to'n va sallalarini kiyib, masjidi jome'ga yo'l oldilar.

Alisher dik etib o'rnidan turib, ularga salla-choponlarini tutdi...

* * *

Bahor. Hamma yoq nafis gullar, mayin ko'katlar ila yashnab ketgan. Serdaraxt, ko'kalamzor Hirot gullarga ko'milgan. Daryolarning to'lib-toshgan chog'i. Unda-bunda, xiyobonlarda shirin xayol, ilhom og'ushida she'r yozib o'ltirgan va she'riyat mutolaasidan zavq olayotganlar ham oz emas edi.

Ammo bu osoyishtalik uzoqqa bormadi. Shahzodalar o'rtasida dahshatli janglar, qonli urushlar borgan sari zo'rayib borardi. Abdullatif, Alovuddavla, Abulqosim Bobur va boshqa shahzodalar o'rtasida taxt mojarosi avjga oshmoqda. Hirot g'alayonda, fuqaro tashvishda. Shahardagi beklar, amaldorlar orasida Abulqosim Boburning yashirin tarafdorlari ko'p edi.

Ek-64

G'iyosiddin Kichkina kundagidan ilgari shoshilib uyga qaytdi.

— Ahvol yomon, — xotiniga tushuntira boshladi, — barcha ulug'lar, beklar, zanginlar shahardan pinhon chiqib keta boshladilar. Alisher qani? — so'radi u qarshisiga kelib o'tirgan xotinidan. — Yo'l tadorikini ko'rmak lozimdur.

— Nima gap o'zi? — so'radi hayratdan qotgan Gulbegim.

— Podshoh jangda, Abulqosim Bobur bostirib kelmogda, bir tomonda Abdullatif. Hirotidan bosh olib ketmasak, jon saqlamoq mushkuldur, uqdingmi?

— O'lib bo'ldim-a... Hali jang, hali saroyda g'avg'o... — dedi kuyunib Gulbegim va darhol uy-joyini yig'ishtirishga tushdi.

Yarim kecha. G'iyosiddin Bahodir, xotini va Alisher, safar kiyimida, to'la xurjunlar ortilgan otlarda, yo'lga tushdilar. G'iyosiddin Kichkina avvalroq yo'lga chiqqan aqrabolaridan uzilib qolmaslik uchun ularga yetib olishga shoshar edi.

Chol va kampir oq yo'l tilab qoldilar.

* * *

G'iyosiddin Bahodir oilasini olib, bir necha yaqin qarindoshlari, urug'-aymoqlari ila Iroq tomonga qochdi.

Iroqning issiq havosini bolalar pisand qilishmas edi. Alisher tong otgan hamon bir guruh tengqurlari ila darhol ko'chaga otildi. Ular to'xtagan dargoh yaqinidagi masjid atrofini aylanib, xonaqohga ham bosh suqдилar.

Xonaqohda mutolaa ila mashg'ul, tanho o'tirgan katta sallali, keng oq yaktakli chol bolalarning chuvvos shovqinini eshitib, kitobdan bosh ko'tardi.

— O'g'illarim, so'zlangiz! Qaydin keldingiz? — deya so'radi chol.

Alisher darhol o'rtoqlariga qarab, barchasining jim qotganini va birortasining javobga og'iz ochmaganini fahmlagach, cholga yaqin borib, nazokat ila ta'zim qildi:

— Ko'p aziyat chekib, Hirotidan keldik, taqsir! Qari shohimiz vafoti tufayli shahzodalar aro g'avg'o... — Bir oz

Ek-65

sukutda qoldi Alisher, so'ng tetik tovush bilan dedi: — Qirg'in boshlanib ketdi.

— E-e-e... — soqolining uchini tishladi chol, bir zum sukut qildi. — Hm-m... «Shoh vafot qildi, shahzodalar bir-birining kallasini uchirmoqda», denglar! — deya istehzoli jilmaydi va ko'zlarini qisib yana dedi: — Sho'x o'g'lon, barchangiz turkiy ekansiz. Balli, o'g'illarim!.. Maktabga borurmisen, o'g'lon? — so'radi u Alisherga murojaat etib.

— Borurmen. «Qur'oni sharif»ni o'qiydurmen, — javob berdi Alisher jiddiyat ila.

— Ne yergacha o'qibsen?

— «Mulk» surasigacha.

Chol Alisherni o'ziga yaqinroq chaqirib, yelkasiga qoqdi.

— Biz tilaganda, yonimizga sen kelib, bizga oshno bo'lding. Endi sen uchun fotiha o'qurmiz.

Chol duoga qo'llarini ocharkan, Ali cho'kka tushgandi va duodan so'ng oyoq ustiga qalqib:

— Qulluq, taqsir! — deya Alisher qizarib, ikki qo'li ko'ksida, ta'zimga egildi.

— O'g'lim, hovuzdan suv keltiring, — dedi chol, bo'sag'a oldidagi obdastani imo bilan ko'rsatib.

Alisher lahzada obdastani to'latib, joyiga qo'yarkan, chol bolaning tetikligi, ko'zlaridagi tuyg'unlik, ko'nglidagi samimiyat mavjidan zavqlangan, quvongan edi.

— Ofarin! Kelib turgin, o'g'lim, — dedi mehr va mayinlik ila.

Bolalar ko'chaga otildilar. Ular yana bir masjidni, uning boshidagi maktabni ham ko'rib chiqqach, bozorga kirib bordilar. Bozorda xalq qalin. Ari iniday bir-biriga yondosh kichik-kichik boqqollik do'konlaridan tortib, shipigaqadar atlas-shohi qalashgan do'konlarning barchasida savdo-sotiq boshlanib ketgan. Ko'cha bo'yi, oyoq osti, hammasi sotuvchilar va xaridorlar ila band. Birov supurgisining ta'rifini aytib javrasi, boshqasi savatdagi issiq nonni tutib maqtaydi. Mana, bir zambil xurmoning oldida yamoq to'nli kishi vaysab turibdi:

— Qand xurmo! Lazzatli xurmo! Ta'rifidin ojizdurmen, olib qoling!..

Ek-66

Bolalar chug'urchuq kabi yopishdilar:

- Menga bering!
- Avval menga!
- Bir miriga torting, ota!

Ular bir-birlarini turtib, birlari ortidan birlari bo'yinlarini cho'zib, chaqa uzatardilar.

Alisher tabassum ila tanga uzatarkan, chol so'radi:

- Qayerdan kelgansiz, o'g'lim?
- Hirotdan, ota. Shahringiz fayzli, imoratlari ko'p, sersuv, pok shahar ekan. Lekin bir aybi borki, maktablari xarob, shogirdlar omi...

Xurmofurush chol kulib yubordi:

- Ey mullo, bizda kulli omi¹.

Alisher boshini ko'tarib, quyoshga qarab olgach, jiddiy ohangda yana so'z boshladi:

- Domullamiz aytganlarki, ilm go'yo gavharday bebaho, quyoshday muqaddas, omilik ko'z bog'ichidir.

Chol bir on angrayib qolgach, Alisherga boshdan-oyoq razm soldi:

- Dunyo shundoq, bo'tam, tirikchilik g'ami — yelkamizda og'ir yuk. G'aniylar,² katta-katta eshonzodalar o'qiydur maktabda. G'aniylarning oltini ko'p, yer-suvi ko'p, savdosi taraq. G'arib, qashshoqlarning hamyoni quruq, dardi bisyor. Bu gapni zehningizga tugib qo'ying, chirog'im!

Alisher qovog'i soliq, sukutda yerga qarab turardi.

- Yur, Ali, ezmalanma! — deya tortqiladi o'rtoqlaridan biri.

Alisher kulimsirab xurmofurush cholga bir qarab olgach, o'rtoqlariga ergasha yugurdi.

Shahar kezib yura-yura bolalar bir madrasa oldida to'xtadilar. Atrofidan aylangach, ichkariga bosh suqtdilar. Madrasa — g'ishtdan mustahkam ishlangan, yog'ochdan o'yma qilib yasalgan sharafa³ va peshtoqlarida naqsh aro

¹ *Kulli omi* — yoppasiga savodsiz.

² *G'aniy* — boy, badavlat.

³ *Sharafa* — karniz.

Ek-67

bitilgan oyatlar... Bolalar boshlarini ko'tarib, bu nozik san'atni tomosha qildilar.

— Ajoyib san'at! Naqadar mohir qo'llar yasagan bularni!.. — dedi bolalardan biri.

— Devorlar, zinalar bari marmardan. «Arab ustalari bag'oyat mohir!» derdi bobom, — dedi qoracha bola.

— Yaxshi madrasa ekan! G'aniylar bino qilgan-da! — dedi tag'in biri.

— E-e, bularni yaratgan qo'llar elniki! — dedi ko'zini katta ochib, aqlli, hushyor bir bola.

Alisher sharafalarning nozikligi, naqshlarning nafisligi, oyatlarning xushxat bitilganiga hayratlanib, zavq va maroq ila tomosha qilardi.

Bolalar g'aniylarning katta darbozali, pishiq, mustahkam binolarini, kambag'allarning kichik, zah, zindon kabi qorong'i loy va somondan yasalgan uylarini ko'rib, keng va tor ko'chalarni aylana-aylana, horib qaytdilar.

Alisher otasiga xonaqohda bir chol darveshni ko'rganini va uning bilan suhbatini aytar ekan, G'iyosiddin, o'g'lining yelkasini quchib, tushuntirdi:

— Temurbek saroyida olimlar ichra bir gul edi mavlono Sharofiddin Ali Yazdiy, mashhur tarixchi, o'g'lim.

Alisher bu kimsaning ulug'ligini o'zi ham payqagan ekan, otasiga indamay, Qur'on tilovatiga berildi.

* * *

Bir kun jamoat to'planib, endi Hirotga qaytish fursati kelganligi haqida suhbat qilishgach, ozuq-ovqat hozirlashga, safar taraddudiga kirishdilar. Bir haftadan so'ng esa otlarda, tuyalarda Iroqni tark etib, yo'lga tushdilar.

Alisher yuvosh, ko'rkam bir saman otda borardi. Bekatlar, qishloqlar, shaharlar, kichik-kichik shinam bog'lar, to'lib oqqan daryolar uchrardi. Alisher yo'llarda parr etib havoga ko'tarilgan kaklik, qirg'ovullarni, o'qdek otilib chopgan jayronlarni, yuksakda parvoz qilgan burgutlarni havas ila tomosha qilib borardi.

Ek-68

Yigitlar ba'zan o'q uzib, jayronni qulaturalar va xush manzillarda jamoat oromga to'xtaganda kabob qilurlar, moy jaz-jaz o'tga tomganida taralgan xush bo'y butun havoni to'ldirar edi. Tunlari osmon odatdagidan keng, yulduzlar past ko'rinur, katta barkashdek oy esa go'yo karvon ila birga suzgandek tuyulur edi. Alisher eshitgan arab kuylarini, ertaklarini takror-takror ko'nglidan kechirib borur edi.

Mana, asta-sekin uni shirin mudroq bosdi; ohista chayqalib borarkan, jilov ham qo'ldan chiqdi; qattiq uyquga cho'mdi. U o'zining ot ustidan qanday va qachon tushganini sezmedi, yo'lda uxlaganicha yotar, karvon esa sur'atini buzmay, o'z yo'lida davom etar edi.

Hushyor ot taqqa to'xtaganicha turib qoldi. U bolaning boshida uzoq turdi-da, atrofda ohista aylana-aylana o't chimdiy boshladi. Alisher to'satdan seskanib boshini ko'tarar ekan, bepoyon sahroda yolg'iz o'ziyu saman otidan o'zgani ko'rmadi. Quyosh hanuz ufqdan bosh ko'tarmagan, bolaning vujudi salqin tong shabadasidan junjikkan edi. Sakrab, hayajonda o'rnidan turar ekan, ot ham kishnab, oldiga yetib keldi. Ahvolni shu ondayoq anglagan tuyg'un Alisher darhol otning jilovini tutdi, lekin egarga qanday qilib minsa ekan? Ot tuya emaski, uni cho'ktirsa. Atrofga alanglab, ko'z ilg'ar joyda bir harsang toshni ko'rdi-da, otni o'sha tomonga yetakladi. Minib olgach, choptirib ketdi.

Yosh chavandoz boshidagi ko'rkam qalpog'ini ba'zan qo'li bilan bostirib qo'yardi. Havo mayin, musaffo. Ufqda endi paydo bo'lgan quyosh dilga yoqimli edi. Uzoqda allaqanday tutash chodirlar ko'ringanday bo'lar, bir qarasaki, hech narsa yo'q, faqat sarob...

Jamoat qo'ngan manzilga yetib kelganida, ho'ng-ho'ng yig'lab yurgan ota-onasi uni galma-gal qayta-qayta quchoqladilar.

— Necha yigitlarni ot choptirib jo'natdim, ko'zimiz yo'lda to'rt bo'ldi, hanuz birortasi qaytmadi.

— Bepoyon sahroda tentirab yurgandurlar. Chakki qilibsiz, mana, o'zim topib keldim-ku, — dedi Alisher va uxlab

Ek-69

qolganida otdan yiqilganini va yerda qancha zamon uxlab yotganini ota-onasiga soʻzlab berdi.

Yoʻl azobini torta-torta jamoat oxir Hirotga yetib, hamma uy-uyiga tarqaldi.

— Yoʻlingizga intizor, poylab yotibmiz, — dedi sevinib qarshilagan chol Gʻiyosiddin bilan koʻrishar ekan.

— Qani, gapiring, bobo, yana ne voqealar oʻtdi Hiroti azimda? — deya Gʻiyosiddin Kichkina chol qarshisiga joylashib, tizzalarini uqaladi.

— Hirot, bir boqsangiz, choʻgʻda, bir boqsangiz, suvda boʻldi. Mana, ertaga oʻzlari aylanib koʻrurlar. Kultepa, xaroba koʻpaydi... Shahzoda degani borki, bir-biridan taxtni qizgʻanib, qildi qirgʻinni, qildi qirgʻinni!.. Xalq muttasil talandi, berahmlarcha... — chol Gʻiyosiddin oilasi ila hijratda ekanida Hirotida boʻlib oʻtgan voqealarni soʻzlab berdi.

Gʻiyosiddin Kichkina sukutda tinglab, goʻyo bu dahshatli voqealarni oʻzi koʻrgandek his etar, barchasi uning koʻz oʻngidan bir-bir oʻtar edi.

— Hali qarabsiz — taxtda Alovuddavla, hali Ulugʻbek Mirzo kelib, Abdullatifni oʻtqizib ketadi. Hammasi och boʻridek chor tarafdin yopishadi. Toj-taxt gʻalvasi xalqning tinkasini quritdi. Abulqosim Bobur yurakli, oʻtkir odam, ehtimol zamonning loyqasi endi choʻksa, Gʻiyosiddinbek.

Gʻiyosiddin Kichkina indamadi. Birdan oʻrnidan qoʻzgʻolib, tahoratga kirishdi: masjidga, namozgarga shoshilar edi u.

Alisherning onasi kampir ila birgalashib, uy jihozlarini joy-joyiga oʻrnatish, gilam, koʻrpachalarni yozish bilan ovora edilar.

Alisher koʻchaga otili. Maydonchada bir toʻda boʻz chopon, yirtiq kafsh sudragan yurt qiz va oʻgʻlonlari chillak oʻynar edilar. Alisher ham ehtiros ila oʻyinga kirishib ketdi.

* * *

Alisher maktabdan qaytgach, jildni qoziqqa ilib, onasi oldiga qoʻygan shoʻrvani nari-beri ichgan boʻldi-yu, shoshilib tashqariga yugurdi.

Ek-70

Chol allaqanday mungli ohangni o'zicha xirgoyi qilib, yuganni yamamoqda edi.

— Xo'sh, qalaysiz, bobo? Yuganni tuzatyapsizmi? — so'radi Alisher.

— Ermak-da, ermak, Sherim, — deb har bigiz tortganda, nafasini yutib, qo'shiqni bir on kesar edi chol.

— Bobojon, hali-chi, maktabdan qaytar ekanmen, Abulqosim Bobur podshohga duch keldim. Otining ko'rki-savlatiga to'ymadim, go'yo duldul deysiz, tuyog'iga qadar tillo bilan bezatilgan. Podshohning sallasida chaqnagan gavhardin shu'lalar oltin halqalardek to'kilib borurdi. Atrofi to'la vazirlar, beklar...

— E-e-e, toychog'im-yey, podshohlarning biri kelib, biri ketaveradi. Sen mullo bo'l, ilmning konini topsang, baxt jig'asi doim boshingda bo'lg'ay!

Alisher cholga iltimos qildi:

— Bobo, siz Hirotidan siljimadingiz. Ne janglar bo'ldi, eshitgim kelur, so'zlab bersangiz?

— E, chirog'im, — dedi chol uzun so'lish olib, — bu dunyoda bir otaning bolalari bir-biriga yov. Shohruh yurti tinchitgandek bo'lgan edi, vafot etgani hamon, yo rabbim, bu qanday gap, dafndin ilgari jang boshlasalar-a! Temurbek zamonida dov yigit edim. Hindiston janglarida qilich tortgan sipohilarning biri edim. Hindlar fil ustida jang qilur ekanlar. Tog'day-tog'day fillar... Dahshat... Pirimqul shahzoda polvon yigit edi, fillarga sherday sapchirdi. Temurbek jangni xo'p bilurdi... E, bolam, ko'p ko'rdik, umr bir toshqin daryodek oqdi-ketdi. Burgutdek par etib falakka parvoz qildigu tushdik misoli. Hodisalar, voqealar mo'l, ko'zimni yumsam, bulutdek karvon-karvon o'ngimdan o'tadi...

— So'zlang, bobo, — yalinib so'raydi hayajonda Alisher. — Janglardan so'zlangiz, janglardan!

— Xo'p, o'g'lim... Bir tomonda — Ulug'bek hoqon ila Abdullatif, bir tomonda — Alovuddavla bibisi Gavharshodbegim boshliq. Dahshatli janglar bo'lib, Ulug'bek Mirzo g'olib keldi. Alovuddavla bibisini surgab qochdi. Ulug'bek Abdullatifni Hirotga hokim qilib, Gavharshod madrasasidan otasining jasadini olib, Samarqandga jo'nagan edi, ikki hafta

Ek-71

o'tmasdan, Abulqosim Bobur kelib, Hirotni bosdi. Abdullatif yana chekildi. Ammo eshitishimga qaraganda, Ulug'bek bilan Abdullatif, ya'ni ota-bola o'rtasida ham nizo chiqmish. Shahzodalar orasida eng qabihlaridan biri Abdullatif bo'ldi. Shayxlar, shayx ul-islomlar Abdullatif tomonida emish. Chamamda, Ulug'bek Mirzoni dahriy dermishlar, astag'firillo!.. — Chol hikoyasini so'zlab bitira olmay, uzun «uh» tortib, to'xtadi.

Qovoqlari soliq, taajjub va hayajonda o'ltirgan Alisher asta ko'chaga chiqdi. U endi bolalarga qo'shilib, o'yinga kirisha olmadi. Ko'nglida bir olam fikr to'foni, ko'zlarida sirli hayajon yolqini, ba'zan xayolchan, bir zum o'ltirib qolardi.

Kelajakning buyuk shoiri balki shu on ko'nglida she'r to'qur edi...

1967- yil.

Ek-72

**«BOLA ALISHER» QISSASI VA UNING
MUALLIFI TO‘G‘RISIDA**

Issiq qaytib, salqin shabada esa boshladi. Ko‘kda birin-ketin yulduzlar paydo bo‘lib, oyning oltin o‘rog‘i porlab yubordi. Bunday zavqli oqshom nashidasini yam-yashil gilam bilan qoplangan tomlarga chiqib, tuysang-da, kishi! Oshxona bo‘g‘otiga tiralgan narvondan chiqdingmi, bir-biriga ulangan loysuvoq tomlarda yurib, butun Eski shaharni ko‘rishing, umringda kirib ko‘rmagan hovlilarni tepadan kuzatishing mumkin. Bog‘li-bog‘siz hovlilar ham gapmi?! Senga ko‘z qisib turgan yulduzlarni va ular orasida asta mayin suzib borayotgan oyning oltin qayig‘ini tomosha qilishga nima yetsin!

Shahodat tengdoshlari — yosh juvonlar va mahalla qizlari bilan Govkushning uzala ketgan tomlari ustida bir qo‘li bilan Isani ushlab, ikkinchi qo‘li bilan Musani ko‘targan holda yulduzlar olamini tomosha qilar ekan, kimdir:

— Ana, Yetti qaroqchi! — deb qichqirdi.

Yana kimdir:

— Ana, Oltin qoziq! — dedi.

Shu tarzda yulduzlar bilan tanishuv boshlandi. Shu payt qo‘shni qiz:

— Hammasi oymomadan o‘taversin! Yaltillab, nur sochishini qarang! — dedi.

Chindan ham, sekin-asta to‘lishib borayotgan oy bu go‘zal oqshomning ziynati edi. U bugun nima uchundir odatdagidan ko‘ra pastroqda oltin kulgisini sochib, jilmayib turardi. Xuddi qo‘lingni uzatsang, yetadigandek... Musa jajji qo‘lchalarini oyga uzatib, oyisiga yalindi:

— Oyi, oymomani olib bering!

Ek-73

Qani endi o'g'ilchanning iltimosini bajarib bo'lsa! Oy bir bosh uzum emaski, uni ishkodan uzib, Musaning qo'lchalariga tutsang. Oyni olib berish mumkin emasligini Musa bilmas edi. Shunga qaramay, oymomani o'z qo'lchalariga olib, silab-siypalab ko'rish istagi bolani tark etmadi. Oyga bo'lgan sehrli muhabbat uning jajji yuragida kundan-kunga o'sib bordi. U hatto katta yigit bo'lib, aqlu hushini yig'ib, she'r yoza boshlaganida ham ana shu oyparastlik kayfiyati uning vujudini to'ldirib turdi va u o'zining ilk she'rlari tagiga «Oybek» deb imzo qo'yadigan bo'ldi.

1

Musa Toshmuhammad o'g'li Oybek XX asr o'zbek adabiyotining yorqin yulduzlaridan biridir. U garchand G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhorlar avlodiga mansub bo'lsa-da, ayni paytda Abdulla Qodiriy, Fitrat va Cho'lponlar avlodini ham o'zaro birlashtirib turadi. Shu ma'noda Oybek katta avlod bilan kichik avlodning o'zaro tutashgan nuqtasida chaqnab turgan yulduzdir.

Oybek 1905-yilning 10-yanvarida Toshkentda dunyoga keldi. Bu vaqtda Anhor Toshkentni ikkiga — Eski va Yangi shaharlarga ajratuvchi chegara bo'lgan. Eski shahar ham bir qancha dahalardan tashkil topgan. Ana shu dahalar orasida Shayxantohur dahasi alohida ijtimoiy va madaniy mavqega ega bo'lgan. Toshkent jadidlarining bo'lajak otasi Munavvar qori Abdurashidxon o'g'li shu yerda istiqomat qilgan.

Oybekning ota tomondan yaqin qarindoshlari to'qimachilik bilan, ona tomondan urug'lari esa mahsido'zlik bilan mashg'ul bo'lganlar.

Oybek bolalik va o'smirlik yillarida ana shunday halol mehnat bilan turmush tebratgan kishilarni ko'rib o'sdi.

Rus kapitalining O'zbekistonga kirib kelishi orqasida asrimizning o'ninchi yillarida bo'zchilik ham kasodga uchradi. Rusiyaning to'qimachilik rivojlangan shaharlaridan keltirilgan mollar bozorgir bo'lgani sababli Toshmuhammad akaning bo'zchilik hunari sindi. Shundan keyin u ota kasbni tashlab, boqqolchilik ko'chasiga kirdi. Nimalarnidir

Ek-74

olis qishloqlarga olib borib sotadigan, orttirgan pulini bir oy-yarim oy deganda uyiga olib keladigan bo'ldi. Shahodat opa ham ishsiz o'tirmadi. Bu munis ayolning qo'lidan kelmaydigan ish yo'q edi: u goh do'ppi, goh jiyak tikar, bu mehnati orqasidan tushadigan uch-to'rt chaqani ham ro'zg'or degan ochopat ko'rdim demas edi.

Hayot ana shu oqimda, ana shu tarzda kechdi.

Yosh Oybek goh onasi bag'rida, goh mahsido'z buvasi va tog'alari yonida, goh otasining qozoq ovullari osha o'tgan yo'lida xalqning mashaqqatli hayotini va shu o'ziga yarasha quvonchli damlarini ko'rib o'sdi. Bu hayot daraxti Navoiy yashagan zamonlardan beri shunday shovullab, boylar va kambag'allar qo'shig'ini aytib kelardi.

XX asrning dastlabki yillaridagi xalq turmushi manzarasi shunday lavhalardan iborat edi. Shuning uchun ham Oybek hayotning past-baland zinalardan iborat ekaniga bolalik chog'idanoq ko'nikib o'sdi.

Oybek bolalik kezlariga oid yana bir xotirani yaxshi saqlab qolgan. Bu — uning eski maktabga borgan birinchi kuni. Salqin kuz kunlaridan biri edi. Adibning ona tomonidan bobosi shundoq yonginalaridagi Oqmasjid mahallasida joylashgan maktabga boshlab bordi.

«Domla, — deb eslagan edi Oybek shu kunni, — odatdagidek sipohgarchilik bilan, lekin muloyim bo'lishga harakat qilib, bamaylixotir sovg'a-salomni qabul qilib oldi va bobomni minnatdorchilik bilan duo qila boshladi. Qariya ham unga xushmuomala bilan mening ismim Musa ekanligini aytdi. Domla, albatta, mulla bo'lishimga ishonch bildirdi. «O'g'ilchani sizga, sizni xudoga topshirdim, — dedi bobom domlaga, — uni bir odam qilib bering. Eti sizniki, suyagi bizniki» va xayrlashib, qulluq qilib chiqib ketdi.

Maktab shifti past, changib ketgan yerda uvada bo'ya solingan katta bir xonadan iborat edi. Xonada shovqin-suron avjiga chiqqan edi. Yetti yoshdan o'n yetti yoshgacha ellikdan ortiq bolaning har qaysisi o'z holicha allanarsalarni o'qishardi. Kichkintoylar ayrim so'zlarni to'xtovsiz baqirib takrorlar, kattaroq yoshdagilar mashaqqat bilan Qur'on-dan ba'zi oyatlarni hijjalari, yanada kattaroqlari diniy

Ek-75

qoidalarni dadil qaytarishar, eng kattalar esa Navoiy va So‘fi Olloyorning hamda forsiy tilda Xoja Hofiz va Bedillarning g‘azallarini yoddan qiroat qilar edilar».

Kunlarning birida Musa So‘fi Olloyor hikmatlarini o‘qir ekan, uni zimdan kuzatib turgan domla, «Suvday silliq o‘qiysan, balli, balli, o‘g‘ilcham!»— deb tasannolar aytdi. Shundan keyin unga Alisher Navoiy asarlari bilan uchra-shish imkonini yaratdi:

— Ertaga Navoiyni boshlaymiz, — dedi u. — Lekin shart shuki, yog‘liq osh, bir savat non, keyin suvrati kattakon pul... Uqdingmi?

Ertasi Musaning onasi uning qo‘liga bir savat non bilan besh so‘mmi, pul berdi. Musa jildga Navoiy g‘azaliyotini solib, maktabga xushnud yo‘l oldi. Domla tolibning qo‘lidagi kitobni olib, pastakkina taxta ustiga qo‘ydi-da: «Qani, boshlaymiz, bismillohir rohmanir rohiym!» — dedi va salmoq bilan o‘qiy boshladi:

Ashraqat min aksi shams ul-qa’si anvor ul-xudo,
«Yor aksin mayda ko‘r», deb jomdin chiqdi sado...

Oybek keyinchalik Alisher Navoiy bilan bo‘lib o‘tgan ana shu birinchi «uchrashuv»ni eslab, bunday yozgan:

«Ko‘nglim ravshan bo‘lib ketadi, ramzlari, hikmatlari, pishiq, rangdor qofiyalari go‘yo ko‘nglimga to‘ladi. Baytlari ishqiy, falsafiy, chuqur mazmunli.

— Navoiyning g‘azallari ishqiy, ammo u Ollohning oshiqi, shu sababdan kim, baytlari pok muhabbatni kuylaydi. O‘qiy ber, borib-borib tushunasan, — deydi domlam.

Haqiqatan, Navoiy menda pok sevgi yaratadi. Uning she‘rlarini zavq bilan, chuqur his bilan o‘qiyman. Pok muhabbatni, chuqur ma‘noni, yoqimli hisni ilk daf‘a Navoiydan o‘rganaman».

Alisher Navoiy va uning ulug‘ she‘riyati shu tarzda Oybek hayotiga kirib keldi.

2

Toshkentning O‘rdadan Xadra maydoniga qadar bo‘lgan qismi azal-azaldan shahar markazi bo‘lib kelgan. Rusiya

Ek-76

Turkistonni bosib olib, Anhorning narigi sohilida Yangi shaharni barpo etgach, mahalliy aholi sekin-asta shu markazdan uzoqlasha boshlagan. Ammo shunda ham Shayxantohur dahasi o'zining markaz sifatidagi vazifasini aslo unutmagan. 1905-yil inqilobidan keyin Turkistonda paydo bo'lgan jadidchilik harakatining Toshkentdagi o'chog'i ham xuddi shu yerda edi.

Toshkent jadidlarining otasi Munavvar qori Abdurashidxonovning uyi Shayx Xovandi To'hur maqbarasining yaqinida bo'lgan. Govkushdan uzoq bo'lmagan bu maskan toshkentlik ziyolilar uchun qutlug' maskan hisoblangan. Hatto 1910-yilda Toshkentga kelgan Hamza ham shu yerda Munavvar qori bilan hamsuhbat bo'lgan va bu suhbat uning ijodida, dunyoqarashida katta o'zgarish yasagan. Munavvar qori nafaqat Hamzaning, balki toshkentlik aksar jadidlar va shoirlarning ham tom ma'noda piri edi.

Jadidlar 1910—1912-yillarda Toshkentda kitob do'koni, qiroatxona, «Turon» teatri va qator savti usul maktablarini ochdilar. O'qish-yozishni sevib qolgan Musa Xadradagi tramvay to'xtaydigan joyda ochilgan kichkina kitob do'konchasiga borib, akasidan yalinib-yolvorib olgan puliga jadid kitoblarini xarid qiladigan bo'ldi.

«Do'konchada kitoblar ko'p, — deb tasvirlaydi yozuvchi o'sha kezlarni «Bolalik» qissasida. — Ular orasida Avloniyning she'rlari, «Oyina» jurnali, birinchi, ikkinchi, uchinchi sinf darsliklari, Munavvar qorining namoz, ro'za va axloq haqidagi nasihatlar, samarqandlik mashhur domla Vasliy janoblarining she'rlari, Hamzaning milliy ashulalari, kuylari, mashhur shoir Sirojiddin mahdum Sidqiy-Xodayliqiyning «Toza hurriyat» kitoblari turibdi. Qani pul bo'lsa-yu, hammasini olsam.

— Amaki, menga «Ravnaq ul-islom»ni bering, ana turipti, Tavallo majmuasi! — deyman kitobfurushga.

Sovuqqina, badbashara, ammo oliftanamo sotuvchi polkadan kitoblarni olib, oldimga tashlaydi, Kitobning narxini qaraymanu bor pulimni sotuvchiga tutqazib, uyga yuguraman.

Ek-77

Ayvonda muk tushib, Tavalloning she'rlarini o'qishga kirishaman. Hajviy she'rlarida eski odamlarning to'y-hashamlarini xo'p tanqid qilgan. Ko'pgina she'rlarida hayot lavhalari, manzaralari yaxshi tasvir etilgan. Menga juda qattiq ta'sir etadi. To'yu bazmlar, boylarning fisqu fujuri, xalqning savodsizligi, madaniyatsizlik, qoloqlik to'g'risidagi har xil o'tkir iboralar menga g'oyat ta'sir qiladi. Ayniqsa, maktab masalasi, teatr haqida, yoshlarning birinchi marta tomosha qo'rganlari haqida yozganlari g'oyat ta'sirli. O'qiyman, diqqat bilan, berilib uzoq o'qiyman. Ba'zi she'rlari esa yuzakiroq ko'rinadi. Ammo hajvlari o'tkir, so'zlari yurakdan aytilgan, samimiy.

Eshikdan Turg'un kirib keladi:

— Xo'sh, nima qilib o'tiribsan? Yana she'rmi? E-e! Bas-e, jinni, yur, guzarga tushamiz.

Men kulaman.

— E, qo'y-e, ertaga tushamiz. Tavalloni eshitganmisan? Xurofotu jaholat, eski odatlar, bid'at ishlar, hammasini qotirib yozipti.

Turg'unning jahli chiqadi:

— O'rtoq, yur, chopib o'zishamiz. Bu narsa — polvonning ishiday zo'r ish.

— Xo'p, o'rtoq, ertaga. O'tir, shu kitobdan o'qib beray, xo'pmi? She'rning yaxshisidan o'qiymi? — deyman kitobni varaqlab. — Qani, o'tir.

Qovog'i soliq holda Turg'un ayvonning chetiga omonat o'tiradi. Men hayajon va maroq, ko'tarinki ruh bilan bir she'rni o'qiy boshlayman:

*Yoshlar, bugun bilingiz, himmat, g'ayrat qilingiz,
Maktab sari yuringiz, o'tmasin oy, yilingiz.*

*Ko'chada yurib bekorga, bedona, kaklik boqarga,
Chiqishib samovorga, o'tmasin oy, yilingiz.*

*Belbog'ni katta boylab, orasiga pul joylab,
Kabak eshigin poylab, o'tmasin oy, yilingiz.*

Ek-78

*Elni ko'rib uyalmay, bir zarra ibrat olmay,
Tiromvoydan tusholmay, o'tmasin oy, yilingiz...*

*Ko'zlarni emdi yoshlang, pivo, aroqni tashlang,
Yoshlarni yo'lga boshlang, o'tmasin oy, yilingiz.*

*Bizlarni Ovrupoda, yurgizmayur piyoda,
Ko'krak ochiq yoqoda, o'tmasin oy, yilingiz.*

*Olamda bizmu tanho, ko'z bormi yoki a'mo,
Budir siza Tavallo, o'tmasin oy, yilingiz.*

— Qani, ayt, ma'qulmi? — so'rayman she'rni tugatib.
— Tavallo, menimcha, zo'r shoir! — deyman jiddiy holda.

Turg'un diqqat bilan tinglab, mag'zini chaqib o'tirgan bo'lsa kerak, ta'sirlanib gapiradi:

— Tramvay to'g'risidagini boplab aytipti, juda do'ndiripti! Tramvayda har xil fisqu fasod gaplar serob. Tavallo janoblari ham eshitganlarini yozgan-da. Qiziq voqealar achib yotibti. Esiz-esiz, o'qimadim-da, mulla bo'lsam, hammasini qoyil qilib yozardim-a! Qani, yaxshisidan o'qi! — deydi Turg'un joylashib, chordona qurib.

Men kitobni varaqlab, ayrim joylarini avvalo ichimda o'qiyman, ko'zdan kechiraman. She'rlar rangdor, jonli, tili o'ziga xos, ravon...

Govkushda — bo'zchilar va mahsido'zlar mahallasida tug'ilgan, butun xayoli mashaqqatli turmushni tebratish dardida bo'lgan kishilar o'rtasida yashagan Musada yolqin so'zga, she'riyatga, Alisher Navoiy hazratlariga muhabbat qayerdan paydo bo'ldi ekan?..

3

«Bolalik» qissasida uch ajoyib ayolning tasviri bor. Bu tasvirlar mazkur ayollar to'g'risida, ularning Musa qismatida o'ynagan roli to'g'risida muayyan tasavvur beradi.

Mana, adibning buvisi tasvirlangan lavha:

Ek-79

«Buvimning butun gapi faqat tirikchilikdan. Uning gapida maqollar, turli ajoyib iboralar ustma-ust quyilib kelaveradi. U novchadan kelgan, baquvvat, pishiq, lekin cho'pday oriq. Bobomga o'xshash munkillagan emas, tirikkina kampir, hasa tutmaydi. U hech tinmaydi: non yopadi, olov yoqadi, hovlini qirtishlab supuradi, namatlarni qoqadi».

Mana, Musaning onasi:

«Onam boyaqish bugun nihoyat xafa. U o'rta bo'yli, oriqqina, rangboshi durustgina, mehnatkash xotin...

... 30-iyul kuni. Balandmachitda tumonat xalq saylovga yig'ilgan. Saylov natijasidan mamnun ulamolar «Ibroz tashakkur», deb tashakkurnoma bosib tarqatdilar. Bolalar, o'rtoqlarimdan biri «o'qi» deb menga bir nusxa tutqazishadi. (Mazmuni diniy ekanini bilaman, lekin tafsili xotiramdan chiqib ketgan. Yaqinda onamdan qolgan eski kitoblar orasidan qidirib topdim...)».

Mana bu esa Musaning opasi:

«U juda dono qiz. Navoiy, Mashrab, Hofizlarni mayin, yoqimli ovozi bilan, chiroyli ohang berib, juda ravon o'qiydi. Men uning pinjida jim quloq solib, uzoq tinglashni yaxshi ko'raman».

Oybekning bu uch lavhani chizishdan maqsadi butunlay boshqa bo'lsa-da, ular adib qalbiga ilk bor adabiyotga mehr urug'larini sepgan kishilar to'g'risida ma'lumot beradi. Adibning onasi Shahodat Nazar qizi anchagina savodli bo'lib, Ahmad Yassaviy va So'fi Olloyor hikmatlarini, «Bobo Ravshan», «Zarqum» singari xalq kitoblarini o'qishni sevgan, ularni shunchaki o'qibgina qolmay, bu asarlar bag'rida yotgan sehrlil nafosatni butun qalbi bilan tuygan. Oybek bir she'rida onasini eslab, bunday manzarani chizgan:

*Qahraton qish... Sovuq... Titrar qo'llaring,
Tutolmas ignani... O'lik bir kecha*

*Iliq nafasleri so'ngan tanchaga
Yotqizgach bizlarni, ochib kitobing —*

Ek-80

*O'qirding ichingda... Mendan-da uyqu —
Qochardi... Boqardim ma'yus, jimgina.*

*Bolalik sevgim-la, oltin sevgim-la...
U onlar ko'nglimdan o'chmaydi mangu!*

*Varaqalar betiga dumalanardi
Ruhning kosasiga to'lgan inju-yosh.*

*Hovlida quturgan shamol va qordi,
Yuzingda bir qo'rquv sirlar aralash.*

*Ba'zan yig'ilishib qish oqshomlari,
Seni tinglashardi qo'shnilarimiz:*

*Qizlar, kelinchaklar va ko'mshik, qari —
Kampirlar... Hammasi churq etmay, tilsiz...*

Oybek ana shu ona tufayli, gapida maqollar, turli ajoyib iboralar quyilib kelgan buvisi tufayli, Navoiy, Mashrab, Hofizlarni chiroyli ohang berib o'qigan opasi Karomat tufayli bolalik chog'idayoq nafis so'zni, she'rni his eta va ularga ixlos qo'ya boshladi.

Adabiyotshunoslar, odatda, biror yozuvchining adabiyot olamiga kirib kelish yo'lini kuzatar ekanlar, uning yo Chexovni, yo Pushkinni o'qish orqasida ijodkor bo'lganini aytadilar. Holbuki, Oybek singari adiblarning hayot va ijod yo'li adabiyotga mehr ular vujudiga ona suti bilan kirganini ko'rsatadi. Va bunda katta haqiqat bordir.

4

Xullas, Oybek eski maktabga borgunga qadar ham Yassaviy va Olloyor hikmatlarini, Navoiy va Hofiz g'azallarini, xalq kitoblarini ozmi-ko'pmi bilgan, ularni o'qish kishiga ma'naviy oziq berishini tushungan bola edi.

Afsuski, bizning eski maktab to'g'risidagi tasavvurimiz sovet mafkurasi ta'sirida noto'g'ri shakllangan. Eski maktab,

Ek-81

bolsheviklar ta'kidlab kelganidek, bolalarga faqat diniy bilimlar berish bilan cheklangan emas. Bu maktabda tahsil ko'rgan yoshlar arab, fors tillaridan ham yaxshi xabardor bo'lganlar, mumtoz adabiy merosga hurmat ruhida tarbiyalanganlar. Shuning uchun ham «madrasa ko'rgan» iborasi yuksak madaniyatli kishilarga nisbatan qo'llanib kelingan.

Oybek ham eski maktabda o'qir ekan, o'zidagi adabiyotga bo'lgan maylni oshirish, o'zbek mumtoz adabiyotining purhikmat siymolari ijodi bilan ozmi-ko'pmi tanishish imkoniyatiga erishdi. U keyinchalik, oktabr to'ntarishi natijasida ochilgan «Namuna» nomli yangi maktabda tahsil ko'rar ekan, Munavvar qori singari donishmand muallimlardan ko'p narsalarni o'rgandi. 1921-yildan boshlab esa Navoiy nomidagi ta'lim va tarbiya texnikumiga kirib o'qishni davom ettirdi.

Bu iqtisodiy jihatdan g'oyat og'ir yillar edi. Internat-texnikumda Oybek singari yashab, tahsil ko'rgan bolalarga ertalab qora nonu olma choy tegar, ziqna direktor qopda turgan shakarni «iqtisod!» deb yegizmas edi. Darsdan so'ng talabalar kurmakli oqshoq gurunchdan tayyorlangan taomlarni suyunib oshar, kechqurunlari esa hamisha moshxo'rda bilan siylanar edilar. Lekin bu taomlar to'yimli bo'lmas, shunga qaramay, talabalar ovqatdan keyin saboqqa kirishar, matematika, fizika fanlaridan berilgan masalalarni yechib bo'lganlaridan keyin adabiyot bilan shug'ullanishga, she'r o'qishga o'tar edilar.

Oybek o'sha talabalik yillarini eslab: «Adabiyot, til darslarini g'oyat sevardim, turli shoirlarning inqilobiy she'rlarini daftar-daftar qilib ko'chirib olar, zavq bilan doimo o'qib yurardim», «Xayol daryosi keng edi menda. O'qtin-o'qtin, o'zimcha mashq qilib, bitta-yarimta she'r yozib ham qo'yardim. Xotiramda bor, ilk she'rim texnikumning «Tong yulduzi» degan devoriy gazetasida chiqdi. Keyin shu gazetaga o'zim mas'ul muharrir bo'ldim. Sekin-sekin respublika gazetalarida she'rlarim bosila boshladi»— deb yozgan.

Ek-82

Oybek bu soʻzlarni aytganda, inqilob toʻgʻrisida, rus adabiyotining hayotbaxsh taʼsiri toʻgʻrisida ogʻiz toʻldirib gapirish odat tusiga kirgan edi. Shuning uchun ham u turli shoirlarning inqilobiy sheʼrlarini daftar-daftar koʻchirganligiga urgʻu bergan. Aslida, bu inqilobiy sheʼrlar turk shoirlari qalamiga mansub asarlar edi.

Oybek 1966-yilda tarjimon A.Naumov bilan qilgan suhbatida bu haqda quyidagi soʻzlarni aytgan:

«Yangi turk poeziyasining asarlari meni ilk marta lirik soddalik yoʻlida izlanishga oʻrgatdi. Men turk poeziyasi bilan texnikumning studenti boʻlgan yillarimda tanishdim. Oʻsha paytda Bokuda Yahyo Kamol, Rizo Tavfiq, Abdulhaq Homid va boshqa bir necha turk shoirlarining asarlari nashr qilingandi. Bu asarlar mening ham qoʻlimga tushib qoldi. Bular hozir ham menda saqlanadi. Yaqinda ularni qaytadan varaqlarkanman, ilk marta taʼsirlanganimni koʻz oldimga keltirdim».

Oybek tilga olgan sheʼrlar turk jadid shoirlarining ijodi mahsuli edi. Ular Sharq mumtoz adabiyoti namunalaridan farqli oʻlaroq, sodda til bilan yozilgan va, eng muhimi, gʻaflat uyqusida yotgan turkiy xalqlarni milliy uygʻonishga daʼvat etgan asarlar edi. Shuning uchun ham ular Oybek singari yoshlar ongiga katta taʼsir oʻtkazdi va ular badiiy ongining shakllanishiga yordam berdi.

Oybekning bizga yetib kelgan dastlabki sheʼri «Cholgʻu tovushi» deb ataladi. 1922-yilda yozilgan bu sheʼrda shoir quyosh nuri tushmagan, tepasini qalin bulutlar qoplagan qop-qorongʻi oʻrmonni tasvirlaydi. Erta tong boʻlishiga qaramay, na shabada esar, na qushlar sayrardi. Bunday noxush manzaradan hayron boʻlgan lirik qahramon: «Goʻzal oʻrmon, nechun bundogʻ boʻlgan?» — deb oʻrmonni soʻroqqa tutar ekan, uzoqdan mungli cholgʻu ovozi eshitaladi:

*Tanlarimni jimirlatdi, oh... yaramga tuz sepdi.
Bu yoqimli, milliy cholgʻu, milliy kuy
Ichimdagi qaygʻu, alam oʻtlari
Joʻshqin urib, uchqun kabi uchishdi, —*

Ek-83

deydi lirik qahramon. Cholg'uning mungli ovozi ko'p o'tmay, «Yotma, o'g'lon, uyg'on, ko'z och, uxlama!» degan so'zlar bilan o'chadi.

Oybek «Namuna» maktabi va «Navoiy» texnikumida tahsil ko'rgan yillarida bu ilm maskanlarida turk muallimlari va Turkiyada o'qib qaytgan Shohid Eson kabi ma'rifat darg'alari saboq berar edilar. Ular talabalarda tug'ilib kelayotgan «qizil saltanat»ga qarshi kayfiyatni, milliy g'urur tuyg'usini o'stirishga, yoshlarning ko'zini ochishga, mustamlaka kishanlaridan xoli bo'lgan mustaqil davlatni barpo etish uchun kurashga safarbar etishga intilar edilar. Oybekning yuqorida tilga olingan she'ri ham ana shu zaminda maydonga keldi.

Oybekning ijod yo'li to'g'risida mufassal so'z yuritish shart emas. Faqat shu narsani aytish bilangina cheklanish mumkin: o'z ijodini shoir sifatida boshlagan Oybek 1926-yilda «Tuyg'ular» she'riy to'plamini nashr etgach, o'zbek matbuotida Cho'lpon va cho'lponchilikka qarshi boshlangan kurash natijasida sof lirik she'rlar yaratishdan «grajdanlik g'oyalari bilan yo'g'rilgan» she'rlar yozishga o'tdi. Davr va uning yetakchi mafkurasi shoirni shunga majbur etdi. Ayni paytda u she'riyat olami torlik qilayotganini sezib, nasr sohasida ham qalam tebrata boshladi. U jami to'rt roman, uch qissa, 17 ta doston, bir opera librettosi va bir kinossenariy yaratdi. Bundan tashqari, talaygina ilmiy risola va adabiy-tanqidiy hamda publisistik maqolalar yozdi; antik adabiyotdan to hozirgi jahon adabiyoti namunalari bo'lgan asarlarni tarjima qilib, o'zbek madaniyatini boyitdi. Uning adabiy va ilmiy merosi yigirma jilddan iborat «Mukammal asarlar to'plami»da to'la nashr etilgan. Bu noyob nashrdan o'rin olgan aksar asarlar adibning o'zbek adabiyoti va madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan bebaho hissasidir.

5

Oybekning adabiy ijodi mavzu va g'oyalar olamiga ko'ra nihoyatda keng va rang-barangdir. U yozuvchi sifatida Mahmud Torobiy qo'zg'olonidan tortib, to urushdan

Ek-84

keyingi tiklanish yillariga qadar bo'lgan o'zbek xalqi tarixining juda ko'p sahifalarini badiiy jonlantirishga erishdi. Adib o'zbek xalqi tarixini o'rganar va uning eng muhim sahifalarini badiiy mujassamlantirish ishtiyoqida yashar ekan, Alisher Navoiy siymosi qudratli bir ohangrabo singari uni o'z bag'riga tortdi.

Oybek o'zining Navoiy yashagan davrga e'tibor qaratishi va ulug' shoir siymosini badiiy gavdalantirishi to'g'risida so'zlab, bunday yozgan: «O'z xalqimning taqdiri haqida o'ylab yurib, menda yangidan-yangi temalar tug'ildi. Bolaligimdan oq asarlarini sevib o'qiganim o'zbek xalqining ulug' klassik shoiri Alisher Navoiy haqida asar yozishni ko'pdan beri orzu qilardim. Ulug' insonparvar inson obrazi o'rta asr tuni qorong'iligini yorituvchi yorug' mash'al kabi mening xayolimni egallab oldi. Men avvalo «Navoiy» poemasi yozdim. Navoiy obrazi mening ko'pgina lirik she'rlarimda ham gavlalandi.

Nihoyat, «Navoiy» romanini yozishga tutindim».

Oybek davom etib, yana yozadi:

«Buyuk shoir Navoiy haqida materiallarni 1928-yildan yig'a boshlaganman, shoirning o'lmas asarlarini va uning davrini o'rganib, Navoiyning hayoti va ijodi haqida talay tarixiy asarlar ham yozdim».

Oybek Navoiy yashagan tarixiy davrni o'rganar ekan, XV asr o'zbek xalqi tarixida oltin davr ekanligini tushundi va buning boisini Amir Temur asos solgan temuriylar saltanatining XIV—XV asrlarda gullab-yashnaganligida hamda jahon madaniyatiga Navoiydek ulug' siymoni yetkazib berganida ko'rdi.

«O'zbek klassik poeziyasining mazmuni va badiiy forma jihatidan baland cho'qqisi, uni jahon adabiyoti xazinasiga qo'shilishga sazovor o'lmas asarlar yaratgan davri — XV asr, — deb yozdi u. — Bu davr madaniyati va adabiyoti Temur va temuriylar imperiyasi davriga to'g'ri keladi. Temur siyosat sahnasiga chiqishi oldida O'rta Osiyo siyosiy bir anarxiya davrini kechirardi. Chingizzodalar, chig'atoy-zodalarning hokimiyati zaiflashgan, mamlakatda xonlar, feodallarning o'zaro to'xtovsiz urushlari, talovlar, xalq

Ek-85

ommasini, hatto ayrim feodal guruhlarining kuchli noroziligiga sababchi bo'lgandi. Quv, aqlli, tashkilotchi, jasur Temur mavjud sharoitdan g'oyat mohirona foydalandi. Mamlakatni birlashtirish, osoyishta hayotni ta'min etish, xo'jalikni rivojlantirish, haqsizlik va o'zboshimchaliklarni yo'qotish va hokazo g'oyalari bilan o'zi uchun tayanch kuchlarni to'plab, uzoq kurashlardan so'ng hokimiyatni qo'lga oldi. Oqsoq lashkarboshi uchun O'rta Osiyo chegaralari tor tuyuldi. Savdo ahli uchun tayanch yo'llar, bozorlar kerak edi... Temur katta-kichik, lekin hamma vaqt g'olibona yurishlari orqasida buyuk imperiya tuzdi».

Alisher Navoiy ana shu buyuk saltanatning madaniyat bobida yetishgan samarasi edi.

Temur ekan ana shu san'at va adabiyot daraxti sekin-asta ildiz otib, yashil shox-shabbalar chiqarib, dastlabki mevalarini bera boshladi. Nihoyat XV asrning ikkinchi yarmida shu daraxt Alisher Navoiy degan eng lazzatli, eng xushta'm va ko'rkam mevasini berdi.

Navoiy Oybek talqini va tasvirida faqat temuriylar davrining buyuk mevasi emas, balki, ayni paytda o'zbek xalqiga xos ma'naviy yuksaklik va ijodiy zakovatning jonli timsoli hamdir. Shuning uchun ham u o'z hayotining turli davrlarida Navoiy siymosiga yangi-yangi nuqtalardan turib, yangi-yangi badiiy vazifalardan kelib chiqib, murojaat etdi.

6

1937-yil mayida Moskvada o'zbek adabiyoti va san'ati o'n kunligi bo'lib o'tgan. Boshqa yirik shoir va yozuvchilar singari Oybek ham o'zbek madaniyatining ana shu ma'rakasida ishtirok etgan. Ammo har qanday sharoitda ham ijodga birlamchi ahamiyat bergan Oybek tantanali kechalar va uchrashuvlarda qatnashish bilangina cheklanib qolmay, «qizil saltanat»ning sobiq poytaxtida «Navoiy» dostonini yozgan.

*Asrlarga eltib xayolni,
Ba'zan yorqin ko'raman cholni...*

Ek-86

Dostonning bu debocha satrlarini o'qigan kitobxon o'sha kezlarda Navoiy siymosi Oybek xayolini doimo band etib, uni ijodga undaganini, dostonning shu tarzda dunyoga kelganini tasavvur etishi qiyin emas.

Bu doston qanchalik latif va go'zal bo'lmasin, baribir u «Navoiy» romanini yaratish yo'lidagi urinish edi. Navoiy va u yashagan davr haqidagi barcha tarixiy adabiyot bilan yaqindan tanish bo'lgan, «yursa-tursa hamisha Navoiyni o'ylagan», «uning ma'nodor, aqlli ko'zlari, xushfe'l, rahmdil, olijanob qiyofasi, asl, pok, ulug' qalbini his etgan» adib romanni urushning dastlabki yillarida, qish faslida, sovuq xonada, jinchiroqning titroq shu'lasida yozdi.

«Navoiy» romani o'zbek adabiyotining durdonalaridan biri sifatida har bir o'zbek xonadoniga kirib bordi, ko'pgina xorijiy tillarga tarjima etildi; mana ellik yil bo'ldiki, u hamon sevilib o'qib kelinadi.

Oybek o'z romanini yaratar ekan, g'oyaviy va badiiy niyatiga ko'ra, ikki narsani chetlab o'tgan. Birinchisi — Navoiyning inson va shoir sifatidagi shakllanish bosqichini. (Navoiy romanga tayyor qahramon sifatida, el-yurt nazariga tushgan shoir sifatida kirib kelgan). Ikkinchisi — ulug' shoirning, Farhod va Shirinlar, Layli va Majnunlar siymosini yaratgan ijodkorning sevgisini. (U o'z romanini tarix hujjatlari va zamondoshlar xotiralariga asoslangan holda yozgani uchun Navoiy hayotining bu noma'lum va qorong'i sahifasiga nazar tashlashni munosib topmagan. Tarixiy manbalarda esa ulug' shoirning shaxsiy hayoti, sevgisi tarixi xususida biror ma'lumot berilmagan).

Ana shu ikki masala tufayli Oybek so'nggi kunlariga qadar o'zini kitobxon oldida qarzdor deb his qildi. So'nggi yillari yaqinlashgani sari shu ikki masala bo'lasida o'z so'zini qoldirib ketishga oshiqdi. 1968-yil martida, vafotidan atigi uch oy oldin, o'zbek xalq afsonasi asosida «Guli va Navoiy» dostonini yozib tugalladi. Taxminan xuddi shu davrda u Navoiyning holalik kezlari yorituvchi qissa ustida ish olib bordi.

«Sovet O'zbekistoni» gazetasining 1966-yil 6-fevral sonida Alisher Navoiy tug'ilgan kunning 525 yilligi munosabati bilan «Bola Alisher» qissasining dastlabki lavhasi

Ek-87

gazetxonlar e'tiboriga havola etildi. Bu parchaga ilova qilingan tahririyat so'zida Oybekning «Navoiyning bolalik va yoshlik chog'larini aks ettiradigan «Bola Alisher» degan qissani tugatish oldida» turgani aytilgan. Adibning vafotiga qadar bu qissadan boshqa biror parchaning e'lon qilinmaganini e'tiborga olsak, uning taxminan 1965-yilda boshlangani va 1968-yilga qadar yozilgani oydin bo'ladi.

Shak-shubhasiz, yosh kitobxon sermahsul adibning «Bola Alisher» qissasini nima uchun va'da qilingan 1966-yilda yozib tugatmaganligi bilan qiziqishi mumkin. Gap shundaki, 1951-yil 16-aprelda miyasiga qon quyilishi orqasida Oybek og'ir xastalikka chalingan edi. U uzoq davom etgan davolanishdan keyin o'zini xiyla durust his etgan bo'lsa-da, so'nggi kunlariga qadar mustaqil, boshqalarning ko'magisiz yozishi qiyin kechgan. U xastalik paytida yozgan qariyb barcha asarlarini rafiqasi Zarifaxonimga, ba'zan ba'zan qizi Gulrang, kelini Hulkarga aytib turgan. Ular xizmat yo o'qishda ekanliklarida adibda ijod etish imkoniyati bo'lmagan. Qolaversa, u faqat qisqa muddat davomidagina ishlashi mumkin edi. Shu sabab uning o'sha yillarda yozgan qator asarlarining qog'ozga tushishi qiyin kechgan. Ayrim asarlarining oybekona yuksaklikda bo'lmay qolganining sababi ham shundadir.

«Bola Alisher» birinchi marta to'la holda Oybek vafotidan keyin, 1974-yilda «Guliston» jurnalida «Alisherning yoshligi» nomi bilan chop etildi. Qissada to'rt yoshli Alisherning bolalik kezlari tasvirlangani va uning adib hayotlik paytida e'lon qilingan parchasi «Bola Alisher» deb atalgani uchun shu nomni tiklashni lozim topdik. Nazarimizda, «Bola Alisher» degan sarlavhada sof oybekona ohang va o'zbekona ruh bor.

Xullasi kalom, ushbu qissaning vujudga kelish tarixi shundan iborat.

Oybek oltmish yoshga to'lishi munosabati bilan o'z hayot yo'lini qayta nazardan o'tkazib, bu yo'lning mashaqqatli tomonlarini faylasuf shoir so'zi bilan munavvar etish, ulardan falsafiy xulosalar chiqarishga urindi. Uning o'sha kezlarda Umar Hayyomga ergashib yozgan ruboiylari orasida bunday to'rtlik ham bor:

Ek-88

*Tarix so‘qmoqlari izimdan cho‘tir,
Har bir xok shivirlar: «Bir lahza o‘tir!»
«Qushlar tili» piri — yurakda tilak,
Izlaymen marvarid — qo‘limda elak.*

«Qushlar tili» Alisher Navoiyning «Lison ut-tayr» asari ekanligini yosh kitobxonlar bilsalar kerak. Oybek butun umri davomida uni — ulug‘ shoirni o‘ziga pir bilib, tarix so‘qmoqlari osha uning mo‘tabar izlarini qidirdi. Uning hayotini bolalik chog‘laridan to so‘nggi damlariga qadar ko‘z oldimizda tiklab, o‘z dostonlari, romani va qissasini yaratdi. Oybek yaratgan bu navoiynoma uning avlodlarga qoldirgan badiiy vasiyatidir.

1995-yilda Oybek tug‘ilgan kunga 90 yil to‘ladi. Adib ana shu umrning atigi 63 yilini biz bilan birga kechirdi. 1968-yilning 1-iyulida Oybek yuragi zarblari to‘xtashi bilan uning ikkinchi, uzoq va baxtli hayoti boshlangan. Uning abadiyat olamida kechuvchi bu hayoti, Musa bolaligida maftuni bo‘lgan oymoma singari nur sochadi.

Bu uning o‘lmas asarlaridan, ularda tasvirlangan Navoiy singari buyuk siymolardan, ularda kuylangan yuksak insoniy tuyg‘ulardan taralajak nurdir.

Bu — Oybek nuridir.

*Naim KARIMOV,
professor, filologiya fanlari doktori*